ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SEÇMEN TERCİHLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ, ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Serenay ELMALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hediye Şirin AK

Öğretim Görevlisi Dr. Çağlar EZİKOĞLU

Çankırı - 2022

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SEÇMEN TERCİHLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ, ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Serenay ELMALI

ORCID: 0000-0002-1549-5208

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hediye Şirin AK

Öğretim Görevlisi Dr. Çağlar EZİKOĞLU

Çankırı - 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iii
TEZ KABUL VE ONAY iv
ÖNSÖZ v
ÖZET vi
ABSTRACT vii
KISALTMALAR vii
TABLO LİSTESİ x
ŞEKİL LİSTESİ xi
1. GİRİŞ 1
1.1 Literatür Taraması 5
1.1.1 Milli Görüş Hareketi'nin Tarihsel Süreci 6
1.1.2 Sonuç 25
1.2 Araştırma Metodolojisi 26
2. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ 33
2.1 Milli Görüş Hareketinin Doğuşu 34
2.2 Milli Nizam Partisi 45
2.3 Milli Selamet Partisi 51
2.4 Değerlendirme 56
3. REFAH VE FAZİLET PARTİLERİ 58
3.1 Refah Partisi 59
3.1.1 28 Şubat 72
3.2 Fazilet Partisi 76
3.3 Değerlendirme 89
4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ 90
4.1 AKP 91
4.1.1 Muhafazakar Demokrasi 109
4.2 Değerlendirme 121
5. SEÇMEN TERCİHLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 123
5.1 AKP ve RP İktidara Gelirken 124
5.2 AKP ve RP İktidarda 137

6. SONUÇ 152
KAYNAKÇA 161
ÖZGEÇMİŞ 170

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *[Seçmen Tercihlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Milli Görüş Hareketi vs. Adalet ve Kalkınma Partisi]* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

… / … / 2022

İmza

Serenay ELMALI

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ÜNSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Serenay Elmalı tarafından hazırlanan *Seçmen Tercihlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Milli Görüş Hareketi, Adalet ve Kalkınma Partisi* başlıklı bu çalışma, *12.08.2022* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Hediye Şirin AK İmza: ……

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ali Samir MERDAN İmza: …….

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Görkem ALTINÖRS İmza: …….

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun …/…/20.. tarih ve …… sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

[Seçmen Tercihlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Milli Görüş Hareketi vs. Adalet ve Kalkınma Partisi] konusu, günümüz siyasetinde oldukça önemli bir yere sahip olan ve seçimlere katıldığı günden itibaren iktidarını koruyan AKP'nin kurucu kadrosunun parti kurulmadan önce Milli Görüş Geleneğine bağlı partiler içerisinde siyaset yaptığı göz önünde bulundurularak Hareketi iktidara taşıyan parti olan RP ve kapatıldıktan sonra selefi olan ayrışmanın sinyallerinin hissedildiği FP ile AKP'nin seçmen tabanını karşılaştırmak amacıyla araştırılmaya değer bulunmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocalarım: *Öğr. Görevlisi Dr. Çağlar EZİKOĞLU'na; Dr. Öğr. Üyesi Hediye Şirin AK'a* ve hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan başta annem Gülhan ELMALI olmak üzere tüm aileme ve sevgili Raja BOOKS'a şükranlarımı sunarım.

… / … / 2022

Serenay ELMALI

ÖZET

Tezin Başlığı : Seçmen Tercihlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Milli Görüş Hareketi vs. Adalet ve Kalkınma Partisi

Tezin Yazarı : Serenay ELMALI

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Hediye Şirin AK, Öğretim Görevlisi Dr. Çağlar EZİKOĞLU

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tezin Türü : Yüksek Lisans Tezi

Kabul Tarihi :

Milli Görüş Hareketi, 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuyla siyasallaşmıştır. Hareketin partileri laiklik karşıtı olmaları gerekçesiyle birçok kez darbeler ve kapatma davaları sonucu kapatılmışlardır. 2002 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi ise bu hareketin içerisinde yetişmiş isimler tarafından kurulmuştur. Bu parti, Milli Görüş Geleneğine bağlı olmadığını ilan ederek muhafazakar demokrasi kimliğiyle kendini muhaliflerinden farklılaştırmış ve katıldığı ilk seçimlerden günümüze kadar iktidarını korumayı başarmıştır. Araştırma, Refah ve Fazilet Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisinin seçmen tercihlerini karşılıklı vermek amacıyla ortaya konulmuştur. Parti programları, seçim beyannameleri, vekillerin söylem ve eylemlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmada Milli Görüş Hareketi Partileri, içerisinde bulunan yenilikçi kadronun ve kapatılma korkusunun etkisiyle değerlerinden taviz vermiştir ancak değişmez değerlerinin her şeye rağmen sabit kaldığı sonucuna varılmıştır. Parti kemik seçmeni dışında bir seçmen kitlesine Refah Partisi döneminde Adil Ekonomik Düzen söylemiyle ulaşmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi ise Milli Görüş Hareketinden çıkardığı dersler sayesinde risk oluşturabilecek aktörleri saf dışı bırakarak her seçim dönemi belli bir oy oranının altına düşmemek amacıyla seçim stratejisi yenilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Refah Partisi , Fazilet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi, Seçmen Tercihi.

ABSTRACT

Thesis Title : Comparative Analysis of Voting Preferences: National Outlook Movement vs. Justice and Development Party

Author : Serenay ELMALI

Supervisor : Dr. Lecturer Hediye Şirin AK, Dr. Çağlar EZİKOĞLU

Department : Political Science and Public Administration

Thesis Type : Master's Thesis

Date :

The National Vision Movement became politicized with the establishment of the National Order Party in 1970. The parties of the movement were closed many times as a result of coups and closure cases on the grounds that they were anti-secular. The Justice and Development Party, which was founded in 2002, was founded by the names trained in this movement. This party, by declaring that it is not affiliated with the National Vision Tradition, differentiated itself from its opponents with its conservative democracy identity and managed to maintain its power from the first elections it participated in. The research compares the voter preferences of Welfare Party, Virtue Party and Justice and Development Party. In the study, in which party programs, election declarations, discourse and actions of deputies are examined comparatively, the National Vision Movement Parties have compromised their values due to the innovative staff and the fear of being shut down. However, it was concluded that the constant values remained constant despite everything. During the Welfare Party period, the party reached a mass of voters other than the bone voters with the rhetoric of Fair Economic Order. On the other hand, the Justice and Development Party, thanks to the lessons it learned from the National Vision Movement, eliminated the actors that could pose a risk and renewed its election strategy in order not to fall below a certain percentage of votes in each election period.

Keywords: Welfare Party, Virtue Party, Justice and Development Party, voter choise.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ARAMCO	Saudi Arabian Oil Company
BBP	Büyük Birlik Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CB	Cumhurbaşkanı
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyetçi Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Parti
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
Hüda-Par	Hür Dava Partisi
IDP	Islahatçı Demokrat Partisi
IMF	Uluslararası Para Fonu
MC	Milliyetçi Cephe
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MGH	Milli Görüş Hareketi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RP	Refah Partisi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SP	Saadet Parti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSES	Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

TABLO LİSTESİ

Tablo No **Sayfa**

Tablo 3.1.1: Partilerin oy oranları ve çıkardıkları mlv. sayısı 64
Tablo 4.1.1: 1987-2002 Dönemi seçim sonuçları 99

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No **Sayfa**

Şekil 5.1.1: 1995 Genel seçimi 129

1. GİRİŞ

Bu çalışma Türkiye'nin siyasi tarihinde oldukça uzun süredir var olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kurucu kadrosunun yer aldığı Milli Görüş Geleneğine bağlı partilerin siyasal süreç içerisindeki varoluş çabalarını içermektedir. Milli Nizam Partisinden (MNP) Fazilet Partisinin (FP) kapatılmasına kadar geçen süreç içerisinde hareket ayrılmamış, bölünmemiştir. Ancak zaman içerisinde parti içerisinden muhalif sesler yükselmiştir. Yenilikçiler olarak adlandırılan bu grup FP'nin kapatılması sonucu yeni bir siyasi parti ile siyasi hayatına devam etmiştir. Burada ortaya konulmak istenen asıl konu, AKP'nin Refah (RP) ve Fazilet Partileri ile seçmen tabanı arasındaki farklılıklarıdır. Literatür taraması sonucu araştırmanın konusuna benzer herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış, boşluk olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar genellikle AKP'nin uyguladığı iç ve dış politikaları, muhafazakar demokrasi kavramı üzerinden yapılan incelemeleri, seçim sonuçları üzerine yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Milli Görüş Hareketi (MGH) ile ilgili çalışmalar da benzer spesifik konulara odaklanmış, partilerin faaliyet gösterdiği dönemlerde yaşanan önemli siyasi olayları içeren eserler tespit edilmiştir. Ancak seçmen tabanlarının karşılıklı olarak analiz edildiği bir araştırma yoktur. Hatta partilerin seçmen tabanlarının net bir şekilde sunulduğu bir çalışmaya da rastlanılmamıştır. Literatürde bulunan bu eksikliğin çalışma ile doldurulması amaçlanmıştır.

AKP'nin kurucu kadrosunun daha önce Milli Görüş Geleneğine bağlı isimlerden oluşmasına rağmen partilerin başarıları birbiriyle benzeşmemektedir. Kurulduğu tarihten çalışmanın ortaya konulduğu sürece kadar iktidarını koruyan AKP'nin aksine Milli Görüş Hareketi partileri, çeşitli darbeler ve kapatılma davalarıyla karşı karşıya kalmış ve siyasi bekalarını koruyamayarak sürekli aynı amaçla farklı isimlerle kurulmuşlardır. Bu çalışmada RP ve FP ile AKP'nin uygulamış oldukları politika farklılıkları iktidara gelirken ki ve iktidara geldikten sonraki süreç, seçmen tabanı, destekleme sebepleri gibi birçok değişken nitel araştırma yöntemi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmalarda çoğunlukla kullanılan bir yöntem olan çevreyle ilgili veri toplama yönteminden her iki siyasi partinin (AKP-RP) iktidara geldiği dönemin kültürel, demografik, fiziksel ve psiko-sosyal özellikleri göz önünde bulundurularak yararlanılmıştır. Ve bu iki partiyi iktidara taşıyan seçmenin oy verme

gerekçeleri seçim döneminde yapılmış çeşitli anket çalışmaları yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Karşılaştırmalı analize başvurulan bu çalışmaya ayrıca birincil ve ikincil kaynaklar, hatıralar, röportajlar, seçim sonuçları, parti program ve tüzükleri kaynaklık etmiştir.

Çalışma 4 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde 3 ana başlık bulunmaktadır; Milli Görüş Hareketinin Doğuşu, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi. Milli Görüş Hareketinin Doğuşu ana başlığı altında çok partili hayata geçişle beraber yaşanan gelişmelerden hareketin siyasallaşmadığı süreçten ve siyasallaştığı ilk parti olan Milli Nizam Partisi'nin kuruluş aşamasından, partinin kuruluşunda ve düşünce yapısının şekillenmesinde etkili olan dini-toplumsal yapılanmalardan ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşuna kadar geçen süreçten kronolojik bir dizimle kısaca söz edilmiştir. İkinci ve üçüncü ana başlık ise birbiriyle benzer içeriğe sahiptir; bu bölümlerde partilerin kuruluşlarından kapatılışlarına kadar geçen süreç ve bu süreç içerisinde yaşanan önemli siyasi, ekonomik, toplumsal olaylar incelenmiştir. Partilerin program ve tüzükleri bunlara bağlı hareket edip etmedikleri, seçmen tabanları, girmiş oldukları seçim mücadeleleri, parti kurucularının parti içerisindeki rolü, partilerin laiklik, demokrasi kavramlarına yakınlığı ele alınmış ve kapatılmaları gerekçeleriyle beraber verilmiştir.

Çalışmanın 2. Bölümü 1980 askeri darbesinden Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisinin (SP) kuruluşuna kadar geçen süreci kapsamaktadır. 1980 darbesinin ülkede bulunan İslami hareketlere etkisi, Milli Görüş Hareketinin 3. siyasi partisi olan 1983 yılında kurulan RP'nin kuruluşundan kapatılışına kadar geçen süreç Refah Partisi ana başlığı altında verilmiştir.

Bu bölümde iki ana; Refah Partisi, Fazilet Partisi ve bir alt başlık bulunmaktadır; 28 Şubat. Hareket RP ile iktidar deneyimi kazanmış ve girmiş olduğu her seçimde kademeli olarak oy artışı yaşamıştır. Partinin başarılı olmasında etkili olan sebepler ayrıntılı şekilde incelenmiş olup kapatılmasında etkili olan 28 Şubat 1997 post-modern darbesinin gerçekleşme sebepleri, sonuçları 28 Şubat alt başlığı altında ele alınmıştır. Parti kapatılmadan önce kapatılacağının anlaşılmasıyla kurulan hareketin 4. siyasi partisi olan Fazilet Partisi diğer Milli Görüş geleneği partilerinden farklı olarak kapatılma korkusuyla daha temkinli hareket etmiş, dini söylem ve düzenlemelerden uzak durmuştur. Bu durum da partinin kimliksiz, siyasetsiz olarak

itham edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca bu dönemde gelenekçi-yenilikçi tartışmaları hissedilir ölçüde şiddetlenmiştir. Parti 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından halkı devlete karşı kışkırttığı, RP'nin ve laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatılan tüm siyasi partilerin devamı olduğu, Merve Sefa Kavakçı'nın meclise başörtüsü ile girmesinin planlanarak yapıldığı iddiaları gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Partinin kapatılmasının ardından temmuz ayında Saadet Partisi (SP), ağustos ayında ise Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi 3. bölümün konusunu oluşturmaktadır. Partinin kurucu kadrosu FP içerisinden isimlerdir. FP kapatılmadan önce kuruluş faaliyetlerine başlanmıştır ve bu bölümde de partinin kurulması için yürütülen iç faaliyetlere ve o dönem hakim olan siyasi, ekonomik, toplumsal havaya değinilmiştir. 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan partinin 3 Kasım 2002 seçimleriyle beraber iktidara gelmesi girdiği yerel ve genel seçimlerde gösterdiği başarılar, başarılı olmasında etkili olan sebepler bu bölümde verilmeye çalışılmıştır. Parti kurulmadan önce Milli Görüş Geleneğine bağlı partilerde siyaset yapan parti kurucuları hareket içerisinde memnun kalmadıkları yerlerde muhalif tavır takınmışlardır. Parti içi muhalefetin oluşmasında etkili olan yenilikçiler Gelenek içerisinde benimsenen mevcut siyasi yapının devamı söz konusu olduğunda Milli Görüş Hareketi partilerinin iktidara gelemeyecekleri fikrinden hareketle yeni bir yapılanma içerisine girmişlerdir. Fazilet Partisi'nin kapatılmasıyla beraber hareketin sürdürücü konumunda olan Saadet Partisi kurulmuştur. Saadet Partisi'nin ardından gelenek ile bağının kalmadığını muhafazakar demokrat kimliğe sahip olduğunu savunan içerisinde ve kurucu kadrosunda çok sayıda FP'linin olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur. Her iki partide Milli Görüş Geleneğinden gelmektedir. Biri geleneği terk ettiğini ifade ederken diğeri sürdürücüsü konumundadır. Geleneği terk ettiğini ifade eden Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar zaferi kurulduktan kısa süre içerisinde gerçekleşmiş ve günümüze kadar sürmektedir. Partinin kurulduğu dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasi yapısından bahsedildiği bölümde hem partinin hem de ülkenin içerisinde bulunduğu durum analiz edilmeye çalışılmıştır. Oldukça uzun süre iktidarını koruyan partinin iktidar dönemleri 1. 2. 3. ve 4. şeklinde ayrılmıştır. Ancak RP ve FP'nin AKP ile seçmen tabanının karşılıklı olarak analiz edilmesi amaçlandığı için AKP'nin ilk 2 dönemi üzerinde durulmuştur. Partinin bu kadar kısa sürede iktidara gelmesi içerisinde bulunduğu siyasi konjonktür başta olmak üzere birçok gerekçe ile

ilişkilendirilmiş ve seçmenin partiyi iktidara taşıma gerekçeleri her seçim dönemi için ayrıca incelenmiştir. Partinin iktidara geldiği süreçte uygulamış olduğu politikalar, yaptığı değişiklikler RP ile karşılaştırıldığında siyasal İslamcı olmadığı kendi kimliği olan muhafazakar demokrat kimliğini oluşturduğu görülmektedir. Bu sayede yalnızca Müslüman seçmenin oyuna değil çok daha geniş bir kitlenin oyuna sahiptir. Bu durum De Mesquita'nın seçmenlik teorisi ile ilişkilendirilmiş ve partinin her seçim dönemi uyguladığı stratejik hamlelerinden söz edilmiştir. Parti her seçim döneminde seçmen talebi doğrultusunda bir kazanan koalisyon oluşturmuş, eylem ve söylemlerini oluşturduğu koalisyon üzerinden şekillendirmiş ve bu sayede iktidarını korumuştur. Söylem, program, tüzük incelemesi yapıldığında İslami değer ve düzenlemelere yer verilmediği tespit edilmiştir. Ancak dini bazı alanlarda düzenlemede bulunmak istediyse de bu düzenlemelerin Cumhurbaşkanı (CB) ya da farklı bir ilgili kurum tarafından reddedilmesi sonucu ısrarcı davranılmamıştır. Partinin İslamcı olduğunu savunanlar da mevcuttur. Kapatılma korkusu etkisiyle muhafazakar demokrasi kavramını benimsediği ve aslında Müslüman demokrat kavramını kullanmak istediği iddiaları ortaya atılmıştır. Muhafazakar demokrasi kavramı daha önce literatürde kullanılmaması gerekçesiyle oldukça tartışmalı bir kavramdır. Fazla ayrıntıya girilmeyerek kavramın ne ifade ettiğinden ve tartışma alanlarından söz edilmiştir. AKP bu kavram sayesinde kendisini muhaliflerinden ve uzunca bir süre bağının kalmadığını ispatlama eğiliminde olduğu Milli Görüş Geleneği partilerinden farklılaştırmıştır. Geleneğin partilerinin yaşadığı askeri ve sivil müdahaleler her siyasi parti için korku teşkil etmektedir. AKP'de olası bir müdahale ile karşılaşmamak adına geleneği terk ettiğini onun benimsediği şeylere uzak durarak uzak durduğu şeyleri ise yakınına alarak ispatlamaya çalışmıştır.

Araştırmanın son bölümünü oluşturan 4. bölüm, iki ana başlıktan oluşmaktadır. İlk ana başlık, AKP ve RP İktidara Gelirken. İkinci ana başlık, AKP ve RP İktidarda. Bu bölümde AKP'nin ve Refah Partisi'nin iktidara geldikleri süre içerisinde uyguladıkları politikaların siyasal bekaları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Burada asıl amaç Milli Görüş Geleneğine bağlılığıyla bilinen siyasetçilerin hareketten ayrılmaları sonucu kurmuş oldukları parti olan Adalet ve Kalkınma Partisinin göstermiş olduğu siyasi başarı üzerinedir. Aynı isimlerin FP'nin kapatılışına kadar hareketin içerisinde oldukları bilinmektedir. Ancak yenilikçilerin parti içerisinde olduğu süreçte hiçbir Milli Görüş Hareketi partisinin siyasi ömrü AKP'nin iktidarda

kaldığı süre kadar uzun olmamıştır. Gelenek partileri iktidarlarını korumaktan önce siyasi hayatta kalma konusunda önemli sorunlar yaşamıştır. Hareket en başarılı dönemini RP ile yaşamış, iktidar ortağı olmuştur. Bu sebeple bu bölümde RP ve AKP'nin iktidara geldiği ilk iki dönem uyguladıkları iç ve dış politikalar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İlk ana başlıkta partilerin iktidara gelmeden önce vaat ettikleri, dönemin siyasi, ekonomik, toplumsal yapısı, seçmenin içerisinde bulunduğu durum, tercihini nelerin şekillendirdiği ve seçim sonuçlarına dair seçim öncesi yapılan anket çalışmaları analiz edilmiştir. İkinci ana başlıkta partilerin iktidara geldikten sonra uyguladığı politikalar, yarattıkları dost düşman kavramı, yaşanan benzer olaylara karşı verilen tepkiler, hedef kitlesi karşılaştırılmıştır. Partilerin girdikleri seçimlerde aldıkları oy oranları seçmenin partiyi tercih etme sebebiyle beraber incelenmiştir. Bu sayede Milli Görüş Hareketi'nin içerisinden çıkan ve tamamen ayrıldığını iddia eden Adalet ve Kalkınma Partisi'nin uygulamış olduğu politikalar dahilinde siyasi hayatının bu kadar uzun olma sebepleri incelenmiş, seçmen tabanının kimlerden oluştuğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Milli Görüş Hareketi partilerinin uygulamış oldukları politikalar AKP ile karşılaştırmalı olarak verilmiş, AKP'nin uzun süre siyasi hayatta kalmasında etkili olan sebeplerin Milli Görüş Hareketi partilerinde ne kadarının olduğu hangi yönlerde benzerliklerin hangi yönlerde farklılaşmaların olduğu ortaya konulmuştur. Buna bağlı olarak seçmen desteği analiz edilmiş ve AKP'nin iktidara geldiği süreçte seçmen desteğini kaybetmemesi RP'nin iktidar döneminde bu desteği kaybetmesi üzerinde etkili olan sebepler, partilerin seçmeni konsolide ettiği olaylar üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

1.1 Literatür Taraması

Bu çalışma, Milli Görüş Hareketi'nin içerisinden çıkan Refah ve Fazilet Partisi ile AKP'nin seçmen desteği ve seçim sonuçlarının temel farklılıklarının neler olduğu üzerine 2022 yılında yapılmış olan çalışmanın literatür taramasının sonucunu oluşturmaktadır.

Makaleler, kitaplar, tez çalışmaları, parti program ve seçim beyannameleri incelendiğinde, Milli Görüş hareketinin siyasallaşma süreci ve devamı niteliğinde olan siyasi partilerin uygulamış olduğu politikalara ulaşılmıştır. Hareketi temsil eden partiler çeşitli sebeplerce Anayasa Mahkemesi tarafından birçok kez kapatılmış olup

hareketin kurucusu olan Necmettin Erbakan partilerin genel başkanlığını parti açıldıktan sonra yürütmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de siyasal İslam'ın temsilcisi olan Milli Görüş hareketi kapatmalarla karşı karşıya kalınca politikalarında yumuşamaya gitmiştir.

Milli Nizam Partisi'nden Fazilet Partisi'ne kadar ayrışma yaşamayan Milli Görüş, Fazilet Partisi'nin içerisinde yenilikçiler ve gelenekçiler ayrımıyla partinin kapatılmasının ardından iki farklı parti ile siyasete devam etmiştir. Bu ayrımın temel sebebi parti içerisindeki gençlerin partinin kurucusu olan Erbakan'ın benimsemiş olduğu politikaların dönemin koşullarına cevap vermediğini düşünmeleri olmuştur. Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra Milli Görüş Hareketi'nin kuruluş amaçlarından nispeten uzaklaşan partinin hedefleri yazılı bir amaç olarak kalmıştır. Bu değişimin Erbakan'ın parti lideri olduğu sürece uygulanamayacağı fikri yenilikçiler tarafından hakim olunan fikirdir. Fazilet Partisi'nin kapatılmış olması AKP'nin bölücü parti olarak suçlamaya maruz kalmasını engellemiştir. Saadet Partisi Milli Görüş'ün gelenekçileri tarafından kurulmuşken, AKP yenilikçileri tarafından kurulmuştur. Ülkenin içerisinde bulunduğu kriz durumu ve Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan parti içerisindeki bölünmeden doğan kriz AKP için bir fırsata dönüşmüştür.

Yeni kurulan bir parti olmasına rağmen 2002 seçimleriyle iktidara gelen AKP'nin kurucusu Milli Görüş kökenli Recep Tayyip Erdoğan; milli görüş gömleğini çıkardığını söyleyerek daha liberal ve demokratik bir dil benimsemiştir. Laiklik ve özgürlük savunucusu olan parti Milli Görüş'ün aksine İslamcı değil muhafazakar demokrattır. Milli Görüş kimliği muhafazakar demokrat kimliğiyle yer değiştirmiştir. 2002 seçimlerinden bu yana yapılan seçimlerde üstünlük sağlayan partinin Refah ve Fazilet partisi seçmen desteği ve seçim sonuçları arasındaki temel farklılıklar literatür taramasında saptanamamış literatürde boşluk olduğu tespit edilerek tez konusu olarak seçilmiştir.

1.1.1 Milli Görüş Hareketi'nin Tarihsel Süreci

Yılmaz (2012, s. 364)'ın İslam'ın Türkiye'de siyasal İslam'a evirildiği süreci incelediği çalışmasına göre, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk laikliği esas alarak dini nitelikteki örgütlenmelerin ileride tehlikeli olacağı düşüncesiyle tabanlarından ayırarak yönetime bağlı kalmaları

için çeşitli reformlar yapmıştır. Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in erken dönemleri boyunca devlet tarafından burjuva sınıfı yaratılmaya çalışılmıştır. Tek parti döneminde oluşmaya başlayan modern burjuvazi, Kemalist öğelere bağlıdır. 2. Dünya savaşı sonrası batılı devletlerle iş birliği ekonomik anlamda gelişmeyi hızlandırma amacıyladır. Altınkaş (2014, s. 7), Demokrat Parti'nin (DP) kurulduğu yıllarda iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) katı laik politikalarını iktidarı kaptırma korkusuyla yumuşatma eğiliminde bulunduğuna değinmiştir. Ancak bu çaba seçim sonuçları üzerinde etkili olmamıştır. Bölükbaşı (2012, s. 167), yerli burjuvazinin desteğinin Demokrat Partisi ve Adalet Partisine doğru kaydığını belirtmiştir. Yılmaz (2012, s. 364)'a göre, çok partili hayata geçiş ile siyasal İslam varlığını Demokrat Parti ile hissettirmiştir. Akgün ve çalışma arkadaşlarına (2012, s. 11) göre, merkez ve çevre kavramı Türkiye ekseriyetinde incelendiğinde 1946'da çok partili hayata geçişin yaşandığı dönemde CHP merkezi, CHP dışındakiler; DP ise çevreyi ifade etmektedir. Yavuz (2005, s. 89), DP'nin iktidara gelmesiyle bu zamana kadar merkezde yer edinememiş dini grupların (Nakşibendi, Nurcu) temsilinin sağlandığı, seslerinin daha duyulur hale getirilerek siyaseten etkin olmalarının ilk adımının atıldığı fikrine sahiptir. Nebati (2014, ss. 191-192)'ye göre, çok partili hayata geçişten bu yana var olan ancak modernleşmenin gerisinde kalan muhafazakarlık, politik anlamda varlığını Demokrat Parti ile hissettirecektir. Dinin devlet eliyle biçimlendirilmesinin sağlandığı bir hukuki yapı, toplumun devlet eliyle laikleşmesini amaçlayan eğitim sistemi muhafazakarlığın sistemde var olması için etken olmuştur. Nebati, bu muhafazakarlığı klasik değil, laikliği kabul eden ve iktidarda kaldığı süre boyunca Batı ve Amerika ekseriyetinde kalkınma projelerinin takip eden liberal bir muhafazakarlık olarak tanımlamıştır. Kemalistlere göre ise İslam'ın yönetimde hissedilmesi ülkeyi geriye götürecektir. Açıkgöz ve Köni (2013, s. 49)'nin çalışmasında Kemalistlerin İslam'ı bilim ve ilerlemenin önünde engel olarak görmelerine karşın cevap Erbakan'dan gelmiştir. Erbakan, iddiaların aksine maddi manevi tüm bilimlerin gelişiminde bizzat İslami alimlerin etkili olduğunu savunmuştur. Altınkaş (2014, s. 1), İslam toplumlarının moderniteden uzak olduğu kanısını yaygın ve yanlış olarak değerlendirmiştir. Bir toplumun kalkınmasının laikleşme ve moderniteyle bağdaşmadığını savunan Altınkaş'a göre sorun dini bir grubun varlığını reddetmekle ortaya çıkmaktadır. İslam'ın durağanlığı temsil ederek yeniliğe kapalı olması gelişmenin önündeki engel olarak okunabilir ancak bu durum

modernleşmeye ve gelişmeye karşı olduğu anlamına gelmez. Yavuz (2005, s. 357), İslami hareketlerin geride kalmasını Kemalist kadroya mal etmiştir. Laikliğin modernizm, İslam'ın ise gericiliği getirdiği fikrine sahip olan Kemalistler, Türkiye'de muhafazakar kesimi kimlik arayışına itmiş ve bu arayışı bir tehdit olarak algılayarak sürekli yalpalamıştır. Yavuz'a göre, Kemalizm Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda toplum için başlattığı modernleşme çalışmalarında başarılı olsa da kendisi bu hareketin dışında kalarak otoriter bir rejim haline gelmiştir. Altınkaş (2014, s. 5)'a göre ise, Kemalist kadro siyasal İslam'ı yönetimden uzaklaştırarak sekülerleşmeyi amaçlamıştır. Böylelikle İslam'ın tehlikeli boyutları yönetimde ve toplumun birçok alanında etkisi kırılmış olarak devam edecektir. Altınkaş, İslam'ın ortadan kaldırılmak istenildiğine dair iddiaları reddederek böyle bir durumun ortaya çıkması dahilinde sorumlusunun Kemalist kadro değil dini öğretilerden sorumlu kişiler olduğunu savunmuştur. Akgün ve çalışma arkadaşları (2002, s. 11)'na göre, DP'nin başarısı ekonomik nedenlere bağlıdır. Yavuz (2015, ss. 90-91)'a göre DP'nin 1957 yılındaki başarısızlığı İslam yanlısı bir politika izlemediğinin göstergesidir. CHP, DP'nin karşısında güçlü bir muhalefet olarak varlığına sürdürmektedir. Yavuz, bu muhalefet karşısında kimi zaman ne yapacağını bilmeyen yaptıkları arasında ise çoğu zaman bir çelişkinin olduğu DP gördüğünü örneklerle vermiştir. Özdemir (2015, s. 167), ise Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemde İslamcılığın yükselişe geçtiğini savunmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesiyle devrilen DP'nin İslami seçmeni, Adalet Partisi'ni (AP) desteklemeye başlamıştır. Nebati (2014, s. 194), Demokrat Parti'nin kendisinden sonra gelecek olan muhafazakar partilere kapıyı açtığını savunmuştur. Yılmaz (2012, s. 365)'a göre, AP'de Demokrat Parti gibi İslam'ı yumuşak biçimde işleyerek devletin çeşitli kadrolarına dini şahsiyetler yerleştirdi. Bu durum çeşitli İslami grupların örgütlenerek dernekler ve birlikler kurmalarına neden olmuştur.

1967 yılında Berlin'de muhafazakar göçmenler tarafından kurulan Türk Birliği büyümüş Türkiye'de Milli Görüş'ün temelini oluşturmuştur (Ezikoğlu, 2021a, s. 37). Milli Görüş Hareketi'nin kurucusu Necmettin Erbakan'dır. Erbakan, Adalet Parti'sinde milletvekili olmak istemiş ancak Süleyman Demirel tarafından ret yemiştir. Ağırbaş (2019, s. 28), Erbakan'ın siyasete aktif biçimde girişini bu olaya bağlamış Milli Nizam Parti'sinin açılmasına etkili bir etken olarak kabul etmiştir. Adalet Partisi içinde Demirel'in sert tavırlarından memnun olmayan birçok

milletvekili İslami temellere dayalı yeni bir partinin açılması fikrini paylaşmışlardır. Bu sırada Erbakan Odalar Birliğinde genel sekreterlik görevini yürütmektedir. Parti açma çalışmalarına katılan Erbakan Odalar Birliği Başkanı seçilmiş ancak iktidarın hoşuna gitmeyen durum karşısında görevden alınmıştır. 1969 seçimlerine yetişemeyen yeni kurulacak parti 26 Ocak 1970 tarihinde kurulmuştur. 69 seçimlerine bağımsız katılan Erbakan Konya milletvekili seçilmiştir (Ağırbaş 2019, s. 30). Hareket siyasal ıslahatçı, İslami bir harekettir (Tuğrul, 2017, s. 618). Ağırbaş (2019, s. 31)'a göre, partiyi önemli kılan Cumhuriyet'in ilanından bu yana ilk kez İslamcı olarak adlandırılan bir partinin kurulmasına müsaade edilmesidir. Osmanlı'nın çöküşüne dair Cumhuriyetçi söylemlerin aksini savunan milli görüşe göre, dinden kopuş devletin çöküşüne neden olmuştur (Zariç, 2016, s. 234). Hareket; İslam birliği, ümmetçilik, antiemperyalizm, anti Siyonizm, İslamcılık, mezhepler üstü duruş, millilik, yerellik fikirlerini ilke edinmiştir (Tuğrul, 2017, s. 621). Zariç (2016, s. 234)'e göre, Milli Görüş'te milliden kastedilen İslami görüştür. Dünyevi bir milliyetçilik kastedilmez. Milli sözcüğü dinsel, ümmetçi anlamını taşır. Uzgel (2013, s. 13)'e göre ise Milli Görüş Hareketi içerisinde milliyetçilik kavramı bilinen tanımını temsil etmektedir. Erbakan'ın "Yeniden Büyük Türkiye" sloganını kullandığını hatırlatarak hareketin milliyetçi ögeleri de barındırdığını savunmuştur. Atacan (2005, s. 190), çalışmasında Milli Görüş geleneğinden ayrılan Altan Tan'ın hareketi var ettiğine inandığı dört fikre yer vermiş ve tüm bu fikirleri esasında İslam'a dayandırmıştır. Hareketin tek amacını büyük Türkiye olarak veren Tan'a göre, diğer tüm amaçlar asıl hedefe gitmek için birer adım olarak değerlendirilmiştir.

Uzgel (2013, s. 14), Erbakan'ın mühendis olması üzerine dikkat çekerek sanayileşmeye önem verdiğini hatta Batı gibi emperyal güçlerin hakimiyetinden kurtulmak için ekonomik anlamda kalkınmanın sanayi alanında özel sektör ve kamu sektörünün birleşmesiyle gerçekleşeceği fikrine sahip olduğu üzerinde durmuştur. Sanayileşme ile sermaye artırımı yaşayan modern burjuvazi 1971 yılında Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) adı altında birleşmiştir. Küçük Anadolu girişimcisi ve modern büyük İstanbul burjuvazisi ayrımı ortaya çıkmıştır (Bölükbaşı, 2012, s. 167). 1968 yılında gerçekleştirilen seçimleri küçük ve orta ölçekli burjuvazilerin lehlerine yönelik ithalat programı uygulayacağını vaat eden Necmettin Erbakan kazanmıştır. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel seçimleri geçersiz sayarak iptal etmiştir. Bunun üzerine Necmettin Erbakan, 1969 yılında

Nakşibendi Tarikatı'nın desteğiyle Konya'da bağımsız milletvekili seçilmiştir. 1970 senesinde milliyetçi ve mukaddesatçı bir parti olan Milli Nizam Partisi kurulmuştur (Bölükbaşı, 2012, s. 168).

Milli Nizam Partisinin 26 Ocak 1970 tarihinde kurulması Özdemir (2015, s. 166) ve birçok araştırmacıya göre, Milli Görüş Hareketinin partileşmesidir. Hareket muhafazakar bir kimlik oluşturarak önemli bir seçmen desteği almıştır (Yılmaz, 2016, s. 1168). Baykal ve Çaha (2017, s. 790), Necmettin Erbakan'ın Türkiye Odalar Birliği'ndeki görevinden alınmasını partinin Türk siyasetine dahil edilmesine neden olan olay olarak kabul etmiştir. O dönemde Adalet Parti'sinin iktidarından memnun olmayan kesimler vardı. Orta sınıfın ekonomik anlamda rekabet edeceği rakipleri ile arasında fark büyüktü ve gittikçe büyümekteydi. İktidar bu durumu görmezden gelmekteydi. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Genel Sekreteri Necmettin Erbakan bu duruma el atmıştır. Bu yalnızca TOBB ile sınırlı kalmamış Milli Nizam Partisi'nin izlediği politikalara da yansımıştır. Erbakan mevcut yönetimin desteğiyle TOBB Başkanı seçilmiştir. Ancak Ticaret Bakanlığı başkanlığını tanımamıştır. Krizi fırsata çeviren Erbakan, Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur (Baykal ve Çaha, 2017, s. 791). Yeşilada (2002, s. 64), partinin kurulmasında ve Erbakan'ın Konya'da bağımsız milletvekili seçilmesinde etkili olan bir isimden bahsetmiştir. Bu kişi Nakşibendi tarikatının lider figürü olan Şeyh Mehmet Zahit Kotku'dur. Nurcu ve Nakşibendi tarikatlarını takipçilerinin Milli Nizam Parti'sinin kurulmasında etkili olduğunu savunan Yeşilada (2002, s. 65), ayrıca Erbakan'ın Kotku'nun direktifleriyle hareket ettiğini iddia etmiştir. 12 Mart Muhtırasından sonra Anayasa Mahkemesine kapatma davası açılmış ve sonuçlanmıştır (Baykal ve Çaha, 2017, s. 803). 20 Mayıs 1971 tarihinde Milli Nizam Partisi kapatılmış, Erbakan Almanya'ya oradan da İsviçre'ye göç etmiştir (Özdemir, 2015, s. 168).

Milli Nizam Partisinin kapatılmasının ardından benzer amaç ve söyleme sahip Milli Selamet Partisi (MSP), 1972 yılında kurulmuştur. Kol (2019, s. 165)'a göre, Milli Nizam Partisi ile kıyasladığında İslami görünümü daha yumuşaktır. Altınkaş (2014, s. 8), on bir yıl boyunca iktidarda olan partinin İslam'ı merkeze taşıdığını savunmuştur. Atacan (2005, s. 188)'a göre, Milli Selamet Partisi laik bir partidir. Ancak burada kastedilen laiklik düşünce ve inanç özgürlüğünün tam anlamıyla sağlanmasıdır. Ayrıca Atacan, partinin ekonomik yaklaşımının ağır sanayi ağırlıklı

olduğuna da değinmiştir. Ülkede koalisyon dönemi başlamış, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine kadar sürmüştür. 1973 genel seçimlerinde 48 milletvekili, 3 senatör çıkaran parti, 1974 yılında Cumhuriyet Halk Partisi ile koalisyon kurarak 6 ay iktidarı paylaşmıştır (Özdemir, 2015, ss. 168-169). Yeşilada (2002, s. 65), CHP ile kurulan koalisyonun sonucunda parti içerisinde çıkan Nurcu ve Nakşi çatışmasına değinmiştir; Nurcular hareketten ayrılmıştır. Ancak Yeşilada (2002, s. 67)'ya göre bu ayrılış Erbakan'ı sağ sol ayrımı yapmadan koalisyon kurma fikrinde bir değişikliğe sebep olmamıştır bunun sonucu olarak oy kaybına uğrayan parti Nakşiler ve çok küçük tarikatların desteğini almıştır. 1980 askeri darbesiyle Milli Selamet Partisi dahil dönemin tüm siyasi partileri kapatılmıştır. Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi, Milli Görüş Hareketi'nin ilk partileridir. Özdemir (2015, s. 189), bu partileri Batıya sırtını dönmüş, küçük burjuvazinin büyümesine destek vermeye çalışan, talihsiz İslam partileri olarak tanımlamıştır. Akgün ve diğer çalışma arkadaşları (2002, s. 11)'na göre, 1980 darbesi sonrası Türk seçmenini yeni bir dönem beklemektedir. Merkez ve çevre kavramlarında değişim yaşanmaya başlanacaktır. Yavuz (2005, ss. 102-103)'a göre, Kenan Evren tarafından gerçekleştirilen 80 darbesiyle İslamiyet için tehdit unsuru olan solcu harekete karşı Kemalizm ve İslamiyet sentezlenmiştir. İslamiyet radikal ve gerici grupların elinden alınarak milli bir birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Altınkaş (2014, s. 10)'a göre, darbeciler Türk-İslam sentezini kullanarak yeni bir siyasi birlik oluşturmayı amaçlamıştır. Yılmaz (2012, s. 372), 1980 darbesinin yeni kurulacak olan Refah Partisinin yükselmesinde etkili olacağı fikrini savunarak darbeyi siyasal İslam'ın büyümesinde etkili olarak gömüştür.

1983 yılında Refah Partisi kurulmuştur. 33 komite üyesi bulunan partinin teşkilat yapısı tesbih modeli olarak bilinmektedir. Altınkaş (2014, s. 14), İslam inancında kullanılan tesbihlerin 33 boncuktan oluştuğunu belirtmiştir. Bu komitede bulunan kişiler mahalle ve sokaklarda halkın yaş, cinsiyet, meslek, etnik ve dini köken analizi için görevlidir. Altınkaş'a göre bu derin analiz daha önce hiçbir parti tarafından yapılmamıştır. Ayrıca teşkilat düğün ve cenaze gibi ortamlarda da bulunarak halkın ihtiyaçlarını doğrudan karşılamayı amaçlamıştır. Ağırbaş (2019, s. 15), Milli Nizam Parti'sinden Fazilet Parti'sine kadar olan Milli Görüş partilerine siyasi çizgi ya da çizgi tabirini kullanmıştır. Ağırbaş'a göre, siyasi çizgi içerisinde demokrasi kavramı kullanımı ve vurgusu Refah Partisi döneminde önemli gelişme göstermiştir.

Demokrasi kavramı İslamcılığı temel alan Milli Görüş ve seçmenleri için din dışı bir unsur olarak görülmekte kullanılmasına ve uygulanmasına sıcak bakılmamaktadır. Akdoğan (2004, s. 103), Milli Görüş Hareket'inin temelini oluşturan İslamcılığın Refah Partisi döneminde demokrasiyle iç içe geçtiğini savunmuştur. Toplum içerisinde sahip olduğu haklardan mahrum kalan kesimlerin varlığı, kendilerini ifade edememesi, temsil edildiklerini hissedememeleri en büyük demokrasi sorunlarından biridir. Refah Partisi, İslami kesimin haklarını kullanmalarında büyük ölçüde etkili olmuştur. Yavuz (2005, s. 304), Refah Partisi'nin içerisinde bulunan liberallerin de desteğiyle Türkiye'deki kutuplaşmaları; Türk-Kürt, Sünni-Alevi, Sağ-Sol, İslamcı-Kemalist arabuluculuk görevi üstlenerek gidermeyi istediğini belirtmiştir. Yavuz (1997, s. 65) çalışmasında, Robert Carver ve Orhan Pamuk'un Refah Parti restoranında yaşadıkları anıyı alıntılamıştır. Refah parti restoranları, bakkalları, garsonları gibi tabirlerin geçtiği çalışmada Refah Partili olmayan kişilerin bu mekanları tercih etmediğini belirtmiştir. Ancak Müslüman olmayan bakıldığında Refah Partisi'nin seçmen kitlesinden olmadığı anlaşılan Robert Carver gittiği restorandaki deneyimini paylaşmış, herhangi bir kötü muameleye maruz kalmadığını belirtmiştir. Bu durum Refah Partisi'nin toplumsal alandaki varlığını gözler önüne sermektedir. Restoranın alkolsüz olması ve Refah restoranı tarzı adlandırmaları Altınkaş'a göre, İslami kimliğin somutlaştırılması anlamına gelmektedir. Öniş (1997, s. 753)'e göre, RP'nin gelenekçi olması uygulamak istediği politikalar dikkate alındığında modern olarak tanımlanmasına engel değildir.

Yılmaz (2012, s. 373) çalışmasında, Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidara gelmesiyle meydana gelen değişiklere yer vermiştir; İslami grupların örgütlenmelerinin önü açılmış radikal grupların dahi sesi yükselmiştir. 1989'lu yıllara gelindiğinde Özal cumhurbaşkanlığı için koltuğunu Mesut Yılmaz'a vermiştir. Mesut Yılmaz ise dini kurumların işleyişini Özal'a göre sınırlandırmıştır. Bu durumun sonucu olarak İslami seçmen için tek parti Refah Parti'si olarak gözükmektedir. Kol (2019, s. 165)'a göre, 1989 seçimlerinden sonra kitle partisi haline gelen Refah Partisi'nin ANAP'ın boşluğunu doldurması beklenmiştir. İçe dönük sorgulama ve yenilikçiler- gelenekçiler ayrımının dayandığı parti içi muhalefetinin temelleri 28 Şubat post modern darbenin etkisiyle atılmıştır. Oy oranlarında her seçimde artış olan Refah Partisi; 1993 seçimlerine katılamamış, 1995 genel seçimlerinde en yüksek oya sahip parti olmuştur. 1996 yılında Doğru Yol

Partisi (DYP) ile kurduğu koalisyon 1997 yılına kadar sürmüştür (Bölükbaşı, 2012, s. 168). Bakırezer ve Demirer (2013, ss. 156-158)'e göre, hareket içinde iki ekonomik eğilim bulunmaktadır bunlardan biri belirsizliklerle dolu olan Adil Ekonomik Düzendir. Bu projeye göre, esnaf ve zanaatkarlar korunacak, kapitalizm ve komünizmin yararlı tarafları alınırken zararlı kısımlarına ise yer verilmeyecekti. İkinci eğilim, İslami sermayeden oluşan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneğinin (MÜSİAD) devlet kontrolünde İslami ülkelerle serbest piyasa ekonomisinde buluşmasıydı. Atacan (2005, s. 188), Refah Partisi'nin ekonomik anlamda Müslüman ülkelerle etkileşim halinde olmasını Batı ile bağlantısız güçlü ekonomi olmanın formülü olarak yorumlamıştır. Milli Görüş Hareketi, Batıyı her zaman düşman olarak görmüş ve ekonomik anlamda daha güçlü hale gelmeyi ilke edinmiştir. Bölükbaşı, araştırmasında (2012, s. 169) Milli Görüş Hareketinin yükselişini 2 sebebe bağlamıştır. Bunlardan biri; kazandığı belediyelerde sosyal devletin yapması gerekenleri uygulaması olmuştur. Adil ekonomik düzen yaklaşımını benimsediği belediyecilik hizmetlerinde insanların yaşam kalitelerini arttırmıştır. Çeşitli ihtiyaçları karşılayarak somut bağlar kurmuştur. 1990'lı yıllarda kentleşme ciddi oranda artış göstermiş, büyük şehirlerde nüfusun yarısından fazlası gecekondularda yaşamıştır. Siyasi partiler için büyük bir oy potansiyeli olan bu kesimlerin büyük çoğunluğu Refah Partisini desteklemiştir. Yılmaz (2012, s. 368), partinin başarısını birden fazla sebebe bağlamıştır. Bunlardan biri halkın yaşam standartlarından memnun olmamasına rağmen sistemde bunu görüp karşılayacak faaliyetlerin olmaması. Ancak Refah Parti'si bu sorunları görüp çözeceğini vaat etmiştir. Bir diğer sebep; Türkiye'nin uluslararası arenada kaybettiği itibarını Müslüman ülkelerle yakınlaşarak geri alacağı fikrini paylaşmasıydı (Yılmaz, 2012, s. 369). Ayrıca partiye göre, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken vurgulanan Türklük kimliği yüzünden toplum içerisinde bulunan farklı etnik gruplar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar Refah Partisinin planlamasına göre birleştirici güç olarak gördüğü İslam'ı siyasete dahil etmesiyle sona erecektir. Yılmaz (2013, s. 370), partinin Doğu Anadolu bölgesindeki Kürt nüfusundan aldığı oy oranlarının arttığını belirterek uygulamış olduğu politikanın seçmen tabanını genişlettiği sonucuna varmıştır. Altınkaş (2014, s. 13), Refah Partisi'nin Kürtlerden oy almasını uygulamış olduğu politikalarda etnik kimlik değil Osmanlı İslam bağlarını vurgulamasının etkili olduğunu savunmuştur. Özdemir (2015, s. 170)'e göre, partinin sosyal tabanını; geleneksel dindar zümreler,

göçle kentlere gelenler, milli gelirden yeterli pay alamayan yoksul kesimler oluşturmaktadır. Bakırezer ve Demirer (2013, ss. 156-158)'de aynı görüşe sahiptir; yönetime geldiği dönemde belediyeler aracılığıyla bulduğu yoksul şehirli kesim, büyümesi için çalışmalar yürüttüğü esnaf ve zanaatkarlar, sosyal güvencesi olmayan düşük gelirli göçmenler sosyal tabanı oluşturmaktadır.

1990'lı yıllarda İslamcı hareket yükselmeye başlamış, 1994 yerel seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiş, 1995 seçimlerinde ise ilk kez İslamcı parti başkanı Başbakan olmuştur. Öniş (1997, ss. 743)'e göre, seçim sonuçları Refah Partisi için bir dönüm noktasıdır. Laik gruplar Kemalizm karşıtı olarak gördükleri Refah Partisinin seçimlerdeki başarısını korkulması gereken bir durum olarak resmederken İslamcılar demokratikleşme olarak adlandırmıştır. Yavuz (1997, s. 76)'a göre ise, bu zamana kadar çevrede yer alan İslamcı seçmenin merkeze taşınması için önemli bir adımdır. Uzgel (2013, ss. 14-15), Erbakan'ın Başbakanlık süreci boyunca Silahlı Kuvvetler ve laik modernist elitler tarafından izlenmesine karşın Erbakan'ın muhalefetini yumuşatmasına rağmen iç ve dış politikada dikkatleri üzerine çektiğini belirtmiştir. Özdemir (2015, s. 174), partinin başarısını gecekondu mahallerinde yapmış olduğu propagandalara bağlamıştır. Parti; 6 büyükşehir, 22 il, 92 ilçe ve 207 belde olmak üzere toplam 327 belediye başkanlığı kazanmıştır. Partinin bu kadar başarılı olmasındaki ana sebep Yavuz (1997, s. 78)'a göre, kaynakları doğru kullanmasıyla ilgilidir. Diğer siyasi partilerin halk ile temasında sıkıntı olduğuna değinen Yavuz, RP'nin her fırsatta halkın yanında olduğu, oluşturduğu yapılar sayesinde talep ve şikayetleri doğrudan almasının başarılı olması üzerinde etkili olduğunu savunmuştur. Milli Görüş Hareketinin ilkesi; radikal İslamcılık ve anti küreselleşmedir. Ülkede çok sayıda İslami örgüt Kemalizm'i İslamiyet'e karşı bir tehdit olarak görmektedir. Refah Partisi ise benimsemiş olduğu ilkelerle bu kesimin de desteğini almıştır (Bölükbaşı, 2017, s. 170). Sezik (2013, s. 124)'e göre muhafazakarlığı benimseyen Milli Görüş Hareketinin merkezinde aile onun da çekirdeğinde kadın bulunur. Kadının hamarat, namuslu, iyi eş-anne olması beklenir, ona verilen görevler ev içindedir. Refah Partisi, Milli Görüş partilerinden farklı olarak kadını toplumsal hayatın parçası haline getirmiştir. Çeşitli kadın kolları partinin iç kısmında oluşmuş ayrıca cemaatlerde kadın birimleri de kurulmuştur (Özdemir, 2015, s. 173). Adil ekonomik düzene göre, ülkenin her yerinde tüketim malzemelerinin fiyatları eşit olacaktır. Bu durum

devletin piyasayı sıkı biçimde denetlemesi anlamına gelmektedir. Neyin ne kadar tüketileceğinin bile önceden belirlendiği sosyalist ekonomiyi çağrıştırmaktadır (Bölükbaşı, 2012, s. 171). İslami burjuvazi MÜSİAD, Milli Görüş Hareketinin ekonomik temsilcisi olarak TÜSİAD'ın karşısında rakip olarak yerini almıştır (Bölükbaşı, 2012, s. 172). Özdemir (2015, s. 189)'e göre, 3. Milli Görüş partisi olan Refah Partisi de ordu ve yargının baskıcı etkisinden kurtulamamıştır. Diğer Milli Görüş partilerine göre, dini mesajları daha az yer vermiştir. Ancak İslam ülkelerine yönelik dış politikaları aynıdır ve Milli Görüş Hareketi'nin kalesi olarak görülmekteyken askeri müdahaleden payını almıştır. 28 Şubat'ta yumuşak bir darbe yaşanmıştır. Atacan (2005, s. 196), 28 Şubat'ın Milli Görüş Hareketi içerisindeki farklılıkları harekete geçirerek bölünmeye ittiğini savunmaktadır. Bölükbaşı (2012, s. 177)'na göre, bu darbe sonucunda MÜSİAD, Milli Görüş hareketinin destek tabanının geniş olmasına iktidarının kısa süreli olduğunun farkına vararak kendi temsilcisi olarak görme eğilimden uzaklaşmıştır. Baykal (2017, ss. 385-387), 1983-1998 yılları arasında iktidar mücadelesi veren RP'nin Türk siyasetindeki yerini gelenek, ideoloji ve politika bağlamında tespit ederek; İslamcı siyasetin geçiş aktörü olarak gördüğü partiyi aynı zamanda Milli Görüş hareketinin en önemli aktörü olarak da görmüştür. Ayrıca hareket seçmen kitlesi açısından sosyolojik anlamda değişime uğrayarak cemaat partisinden kitle partisine dönüşmüştür. 28 Şubat 1997 tarihinde post modern darbe olarak adlandırılan süreçte Erbakan başbakanlığı bırakmak zorunda kalmış, Doğruyol koalisyonu dağılmış, Refah Partisi kapatılmış ve Erbakan'ın beş yıl boyunca parti ile bağ kurması yasaklanmıştır (Uzgel, 2013, s. 16).

Refah partisinin kapatılması haberlerinden sonra yerine Fazilet Partisi kurulmuştur (Bölükbaşı, 2012, s. 178). Yeşilada (2002, s. 63), Milli Görüş Hareketi'nin askeri müdahale ve kapatmalara rağmen İslamcı çizgiden kopmadan farklı isimlerle kurulmasını bir başarı öyküsü olarak değerlendirmiştir. Fazilet Partisi; Milli Görüş partilerinden farklı olarak adil düzen retoriğine karşı durmuş, yüzünü Batı'ya dönen, liberal ekonomiyi benimseyen, dinsel öğelerden çok liberal öğelere söylemlerinde yer veren bir parti olmayı amaçlamıştır (Özdemir, 2015, s. 166). Yavuz (2005, s. 335), Fazilet Partisi'nin kapatılmaktan korktuğu için apolitik politikalar izlediğini öne sürmüştür. Selim (2002, s. 147)'in Recai Kutan ile yaptığı röportajda Kutan, partinin kapatıldığı dönemde yaşadıkları sorunlardan bahsetmiş ve yeni kurulan partinin her ne kadar tekrar kapatılma korkusuyla karşı karşıya kalmamak için

kapatılan partinin devamı olmama hususuna dikkat edildiği savunulsa da aslında zihniyet olarak bir değişikliğe gidilmediğini söylemiş zihniyet değişikliğinin özü reddediş olduğunu söyleyerek eski geleneğe bağlılıklarını bir anlamda kendi içinde tutarlı kılmıştır. Partiye kapatılan partiden yasaklı birçok milletvekili direkt olarak geçiş sağlamıştır. Erbakan ise partiyi uzaktan yönetmeyi teklif etmiş ancak kadro partisinden çok kitle partisine evirilmeyi isteyen yenilikçilerin eleştirisine maruz kalmıştır (Baykal, 2017, s. 112). Akdoğan (2004, s. 8), Erbakan'ın Recep Tayyip Erdoğan'a partinin genel başkanlığını vermeme sebebini Erdoğan'ın İstanbul Belediye Başkanlığı görevini yürüttüğü süreçte Siirt'te okuduğu şiirden dolayı tutuklanması ve siyasi yasaklı olmasına bağlamıştır. Selim (2002, s. 167)'in Lütfü Esengün ile gerçekleştirdiği röportajda Esengün, yenilikçilerin bir partinin iki kişi tarafından yönetilmesinin yanlış olduğunu uzaktan bir kumandaya gerek olmadığını söyleyerek Erbakan hocayı reddettiklerinin altını çizmiştir. Zariç (2016, s. 232)'e göre, partinin insan hakları, demokrasi, hukuk devleti ve sivil toplum gibi Batılı kavramları kullanmak istemesindeki amaç Milli Görüş geleneğine bağlı olunmadığını kanıtlamaktır bu sayede parti kapatılmayacaktır. Parti içindeki yenilikçiler Erbakan'ın etkisi olduğu sürece yenilikçi politika yapıp uygulamanın imkansız olduğu sonucuna varmışlardır. Parti kongresinden sonra ayrışmalar netleşmiştir. Yenilikçiler; Fazilet Partisi'nin içerinde bulunduğu siyasetsiz, tepkisiz, kaderci yapıyı değiştirerek kadronun yenilenmesi gerektiğini düşünmüştür. Parti başkanlığı için yenilikçiler ve gelenekçilerden birer isim aday olmuştur. Parti içerisinde önemli çoğunluğun desteğini alan yenilikçiler için bu durum cesaret kaynağı olmuştur (Kol, 2019, s. 167). Yeşilada (2002, s. 68), yenilikçilerin Erbakan'ı bir gardiyan olarak gördüklerini belirterek meydan okuma amaçlı Abdullah Gül'ü aday olarak gösterdiklerini belirtmiştir. Yenilikçiler, Erbakan ve Kutan'ın karşısında asıl güçlü ismi Erdoğan olarak görmelerine rağmen okuduğu şiirden dolayı yasaklı olması Gül'ün tercih edilmesine neden olmuştur. Partinin bölünmesine neden olacak bu kongre 14 Mayıs 2000 tarihinde yapılmıştır. Bu dönemde yaşanan bir diğer olay ise; Merve Kavakçı'nın İstanbul Milletvekili olarak seçilmesidir. Kavakçı'nın 28 Şubat süreci etkilerinin ve kamusal alanda başörtü yasağının devam ettiği bu süreçte başörtülü olarak meclise gelmesi üzerine yemin etmesine müsaade edilmemiştir. Zariç (2016, s. 232), bu durumu Fazilet partisi için yeni bir süreç olarak tanımlar; parti, muhafazakar kesim tarafından mecliste başörtüye sahip çıkmadığı gerekçesiyle

suçlanmıştır. Selim (2002, s. 251)'in Nazlı Ilıcak ile gerçekleştirdiği görüşmede Ilıcak, Merve Kavakçı'nın parti tarafından yalnız bırakıldığını, sahip çıkılmadığını bizzat kabul ettiğini söylemiştir. 1999 senesinde Anayasa Mahkemesi tarafından dava açılan Fazilet Partisi, 2001 yılında Refah Partisi'nin devamı olması gerekçesiyle kapatılmıştır (Özdemir, 2015, s. 180). FP'nin kapatılması İslamcı siyasetin yumuşamasına neden olmuştur (Baykal, 2017, s. 113). Zariç (2016, s. 232)'e göre, Milli Görüş partileri arasında İslamcılık anlayışının en zayıf olduğu parti Fazilet Partisi'dir. Ağırbaş (2019, s. 15), siyasi çizgi dediği Milli Görüş Partileri içerisinde en demokratik olan partiyi Fazilet Partisi olarak belirlemiştir. Ancak bu parti demokratik olması yönüyle her iki kesimin eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Radikal İslamcılar tarafından rejim iş birlikçisi olarak görülen parti, farklı bir kesim tarafındansa aslında İslam devleti kurma gayesinde olan partinin demokrasiyi kullanarak amacına ulaşmaya çalıştığı iddia edilmiştir. Ağırbaş (2019, ss. 121-122), araştırmasında bu iddiaların asılsız olmadığını siyasi çizgi boyunca bu iddiaları doğrulayacak pek çok adımın atıldığını örneklerle açıklamıştır. Ağırbaş (2019, s. 108), Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasına rağmen partilerin başkanlığını uzaktan kumanda etmesini parti içi demokrasinin ihlali olarak nitelendirmiştir. Hatta Milli Görüş geleneğine bağlı olduğu bilinen birçok ismin eleştirilerine araştırmasında yer vermiş bu eleştiriler Erbakan'ı diktatör olarak nitelendirmeye kadar giderken sorgusuz sualsiz destekleyenleri ise balmumuna benzetmeye kadar gitmiştir. Ağırbaş (2019, s. 16)'a göre, Milli Nizam Partisinden Fazilet Partisine kadar kurulan tüm Milli Görüş partileri siyasi bir parti olarak görülmemiş laiklik karşıtı olmaları gerekçesiyle kapatılmışlardır. Ağırbaş demokratik olmayan bu kapatmaları Türkiye'de Milli Görüş Hareketi'nin temsil ettiği dindar kesime duyulan öfke ile ilişkilendirmiştir. Ağırbaş (2019, ss. 149-150), Milli Selamet Partisi dışında tüm Milli Görüş temelli partilerinin kapatılma gerekçelerinin benzerliğinden dolayı partilerin savunmalarını özetlemiştir. Partililer kapatmaları hukuki değil siyasi bir karar olarak değerlendirmiştir.

Fazilet Partisi içerisinde yenilikçiler ve gelenekçiler ayrımı yaşanmış, yenilikçiler; Adalet ve Kalkınma Partisi ile yola devam ederken, gelenekçiler; Saadet Partisi ile devam etmiştir (Bölükbaşı, 2012, s. 178). Kol (2019, s. 171)'a göre, Türkiye lider odaklı siyasetin hakim olduğu bir ülkedir. Milli Görüş Hareketi'nin kurucusu Erbakan'ın siyasi yasaklı olması nedeniyle partilerinin başkanlığını emanetçi genel

başkanlar yürütmüştür. Bu da parti içi muhalefetin başarılı olmasına neden olmuştur. Selim (2002, s. 488)'in Saadet Partili birçok isimle gerçekleştirdiği röportajda da aynı fikir hakimdir. Saadet partili isimler Erbakan'ın siyası yasaklı olmayıp partinin başında olduğu durumda yeni bir partinin kurulmasına imkan vermediklerini ifade etmişlerdir. Yine Selim (2002, s. 489)'in AKP'li isimlerle görüşmesi neticesinde bu iddialara yanıt gelmiş, yeni siyasi yapılanmanın oluşmasında Erbakan'ın parti lideri olması engel teşkil etmeyecektir fikrini savunmuşlardır. 20 Temmuz 2001 tarihinde kurulan Saadet Partisi, Milli Görüş Hareketinin devamıdır. Milli Görüş hareketi ilk kez 2 ayrı parti olarak bölünmüştür. Atacan (2005, s. 188), Milli Görüş Hareketi'nin kuruluşu itibariyle farklı sesleri içerisinde barındırdığının altını çizmiştir. Ancak bu farklılıklar hareketin bölünmesine neden olmamıştır. Ta ki AKP'nin kuruluşunda ortaya çıkan yenilikçi gelenekçi ayrımına kadar. Baykal (2017, s. 114)'a göre, Saadet Partisi, Fazilet Partisinin devamı niteliğindeyken, AKP; bizler onlar ayrımına gitmiştir. İmam Hatipler, Kur'an kursları, başörtüsü, Filistin sorunu ve ABD'nin Irak'a karşı girdiği askeri müdahale partinin ana gündem konusunu oluşturmuştur. Selim (2002, ss. 460-461)'in gerçekleştirdiği röportajda AKP'li M. Altan Karapaşaoğlu durumu bölünme değil bütünleşme olarak tanımlarken SP'li Recai Kutan ayrışma olarak tanımlamıştır. Baykal (2014, s. 115)'a göre, Saadet Partisi'nin izlemiş olduğu politikalar küçük bir parti olarak siyasete devam etmesine neden olmuştur. 2002 seçimlerinde %10'luk barajı geçemeyerek seçmen kitlesini kaybetmiş ya da AKP'ye kaptırmıştır (Kol, 2019, s. 168). Yılmaz (2016, s. 1182), Erbakan'ın 2011'de vefat etmesini yalnızca Milli Görüş Hareketi'nin karizmatik liderini kaybetmesi değil aynı zamanda siyasi alanda da gücünün büyük kısmını kaybetmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Kol (2019, s. 169)'a göre, AKP hem Mili Görüş Hareketinin hem de ülkenin genelinde yaşanan krizlerin çıkış yolu olarak görülmüş, mevcut siyasi partilerin yeni bir alternatifi olarak daha kurulmadan avantajlı bir konuma sahip olmuştur. Selim (2002, s. 426)'in Bülent Arınç ile gerçekleştirdiği röportajda Arınç, aslında Fazilet Partisi kapatıldığında beraber tek parti halinde hareket edecekleri kararını aldıklarını söylemiştir. Ayrıca Erbakan hocanın kararı ile yeni kurulacak olan partinin genel başkanı Recai Kutan olarak belirlenmiştir. Arınç ve yenilikçilerden birçok isim yeni kurulacak olan partinin halk tarafından Fazilet'in devamı niteliğinde görülmesi korkusu içerisindelerdi. Gelenekçilerden bazı isimler Necmettin Erbakan'a Bülent

Arınç'ın başkanlığı için başvursalar da başarılı olamadılar. Arınç'ın başkanlığı kabul edilseydi Tayyip Erdoğan'ın önderliğini üstlendiği yenilikçiler de yeni bir parti kurma fikrinden uzaklaşacaklardı (Selim, 2002, s. 428). Selim (2002, ss. 437-438)'in gelenekçilerle yaptığı görüşmelerde ise Arınç'ın söylemlerinin aksine yenilikçilerin Arınç başkan olsa da yeni bir parti kuracakları gelenekçiler tarafından görülen bir durum olarak ifade edilmiş üstelik bu süreçte hazırlık çalışmalarının devam ettiği belirtilmiştir. Son kez gelenekçiler ve yenilikçiler toplanmış ve birlik sağlanamamış ayrıma gidilmiştir (Selim, 2002, s. 438). Atacan (2005, s. 192), 1978 parti kongresinde Erbakan'ın çıkardığı listeden memnun olmayan Korkut Özal'ın yeni bir liste çıkarmasını garip karşılamıştır. Nakşibendi şeyhinin müridi olan bu iki ismin anlaşmazlığı Saadet Partisi Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan'ın iddialarına göre partinin bölünmesiyle bağlantılıdır. Kazan'ın, Özal'ın Recep Tayyip Erdoğan'ı kullanarak zamanında yapmak istediğini dolaylı yoldan yaptığına dair iddiaları Atacan'ın çalışmasında yer almaktadır. Uzgel (2013, s. 12), AKP'nin iki aşamalı bir süreçten geçtiğini savunur. İlk süreç Milli Görüş Hareketi içinden kopuştur; İslamcı bir hareketin içinden dönüşerek kopan AKP, kendisine yeni bir ideoloji belirleyerek Milli Görüş hareketine göre çok daha ılımlı politikalar izlemeyi hedef edinmiştir. İkinci süreçte ise liberallerin de aralarında bulunduğu yeni bir kadro ile dönüşümü önce kendi içerisinde gerçekleştirecek sonra Kemalist ideolojiye sahip kitlelerin sivrilmiş yönlerini törpüleyerek kendisiyle uyumlu hale getirecektir. Bakırezer ve Demirer (2013, s. 159)'e göre, AKP yalnızca Milli Görüş gömleğini çıkarmamış aynı zamanda Milli Görüş'ün seçmen kitlesinin desteğini de almıştır. Ayrıca kullanmış olduğu muhafazakar demokrat kimliği ile yeni bir kitlenin de desteğini kazanmıştır. 2002 genel seçimlerinde birinci parti olan AKP, Milli Görüş Hareketinin söyleminden uzaklaşmıştır (Bölükbaşı, 2012, s. 178). Selim (2002, s. 8)'e göre, AKP Milli Görüş gömleğini çıkardığını söylemiş olsa da o cepheden gelecek seçmen desteğini azımsamıyor ve adeta kesin gözüyle bakıyordu. Milli Görüş Hareketi seçmen tabanının kafası oldukça karışıktı, bir tarafta Hoca olarak bilinen Necmettin Erbakan varken diğer tarafta onun yetiştirdiği Recep Tayyip Erdoğan vardı. Üstelik o dönemde ayrışmanın sebebi halk tarafından bilinmiyordu. Selim (2002, s. 9), bu durumu 31 yıldır bir davanın etrafında koşan insanlara karşı yapılan bir haksızlık olarak değerlendirmiştir. 3 Kasım seçimlerinin sonucu olarak, iki partili sisteme dönüş sağlanmış, 15 yıl aradan sonra tek parti hükümetine kavuşulmuştur (Akgün ve

diğerleri, 2002, s. 4). Ezikoğlu (2021a, s. 167), AKP'nin siyasal hayatta varlığını sürdürmesi için izlemiş olduğu yolu iktidara geldiği dönemden başlayarak tarihsel olarak dörde bölmüş; 2002-2007, 2007-2011, 2011-2014, 2014-2020 ve bu dönemlerde uygulanan politika farklılıklarını incelemiştir. Çalışmasında AKP'nin kendisini muhafazakar olarak tanımlamasını farklı sebeplere bağlayan kişilerin düşüncelerine yer vermiştir. 28 Şubat döneminden ders almasını etkili bulanlar varken Milli Görüş Hareketinin seçmen desteğini almak için kullandığını savunanlar da vardır. Ülkede laik ve modernist kesim milli görüş geleneğinden koptuğunu iddia eden bu partinin tek başına iktidara gelmesini korku ve endişe ile karşılarken İslamcı liberal kesim büyük bir coşku ve sevinçle karşılaşmıştır (Uzgel, 2013, s. 11). İktidarda ve mecliste bulunan partilerin tamamı %10'luk barajı geçemezken yeni kurulan parti AKP %34'lük oy oranıyla iktidara gelmiştir. Deniz Baykal'ın genel başkanlığını yürüttüğü CHP ise %18'lik oy oranıyla ana muhalefet partisi olmuştur. Cem Uzan'ın partisi Genç Parti'de (GP) barajı geçememiş olsa da yeni kurulan bir partiye göre önemli yükseliş göstermiştir. Bir önceki senenin iktidarı olan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) oyları %22'den %1'lere kadar düşmüştür. Akgün ve diğerlerine (2002, s. 2) göre, bunun sebebi partinin ikiye bölünmesidir. Ayrıca Başbakan Ecevit'in kötüye giden sağlık durumuna rağmen iktidarı bırakmaması ve yaşanan ekonomik krizdir. Aygün (2002, s. 12)'ün iktidar partilerinin neden oy kaybettiği üzerine yaptığı araştırmaya göre, seçmenlerin 10 yılda yaşanılan istikrarsızlıktan ve koalisyon hükümetlerinin kendi içinde yaşadığı sorunlardan dolayı güven problemi yaşadığı sonucuna varılmıştır. Seçim sonuçlarını değerlendiren Bakırezer ve Demirer (2013, s. 158), düşük gelirli ve eğitimsiz kesimin AKP'yi desteklediğini savunurken yüksek gelire sahip eğitimli kesimin ise CHP'nin seçmeni olduğunu savunmuştur. Sitembölükbaşı (2005, s. 96)'nın Isparta'da seçmen davranışı üzerine yaptığı araştırmaya göre, 1995, 1999 ve 2002 seçim sonuçlarına göre en önemli sorun ekonomik krizdir. İkinci sorun ise seçmenlerin ideolojik yaklaşımlarına göre farklılık göstermektedir. 1995 ve 1999 seçimlerinde 2. sorun terörle mücadeleyken 2002 seçimlerinde yolsuzluk ve rüşvettir. Sağ parti seçmenleri, terörle mücadele, din, düşünce ve vicdan özgürlüğüne dikkat ederken eğitim, sağlık, demokratikleşme ve şeffaflaşma konularına sol parti seçmeni dikkat etmektedir. Akgün ve çalışma arkadaşlarına (2002, ss. 16-19) göre, AKP ve yeni kurulmasına rağmen önemli başarı elde eden Genç Parti, diğer partilerden farklı

olarak dost düşman ayrımını başarılı şekilde uygulamışlardır. Diğer partilerden kendilerini keskin çizgilerle ayıran bu iki partiye karşı diğer partiler motive olmak yerine kampanya çalışmalarını başarılı şekilde uygulayamamışlardır. Bu da seçmenlerinin sandığa gitmelerini engellemiştir. Siyasi tarih açısından katılımın en az olduğu seçimlerdir. Ayrıca oy verdikleri partilerde de kayma %40'ın üzerinde seyretmiştir. Sol partilerin birbirine benzer politikalar izlemesi ve ekonomik modellerinin de benzerliği sağ partileri avantajlı hale getirmiştir. Oy vermeye katılımın az olma gerekçesi, vatandaşların sisteme duydukları güvensizlik hissidir. Seçimlere katılmayarak bir nevi protesto yapmaktadırlar.

AKP'nin kurucularının yarısından fazlası Milli Görüş Partilerinden gelmemektedir (Zariç, 2016, s. 233). Milli Görüş Hareketi en yüksek oy oranını RP döneminde %20 ile almıştır oysa AKP %40 oy oranıyla sağ seçmen kitlesinin çoğuna hitap etmiştir. Yavuz (2005, s. 348), AKP'ye kimler oy verdi sorusuna yanıt bulmadan önce kimlerle siyasi mücadeleye girdi sorusuna yanıt vermenin daha doğru olacağını düşünmektedir. Siyasi mücadeleye girdiği partilerden MHP, FP, ANAP ve DYP'nin seçmenlerinin çoğu AKP'yi desteklemiştir. Ayrıca yeni bir seçmen kitlesinin varlığından bahseden Yavuz bu kitlenin de AKP'yi desteklediğini savunmuştur. Bölükbaşı (2012, s. 179)'na göre, AKP'nin radikal İslamcı çizgiden uzaklaşması, ılımlı muhafazakar demokrat söylemini benimsemesi oy artışında etkili olmuştur. Muhafazakar demokrasi kavramı daha önce hiçbir siyasi parti tarafından kullanılmamıştır (Doğanay, 2007, s. 66). İslamcı değil dindar, Milli Görüş Hareketi'ne göre daha demokrat, uzlaşması bir politika izlemeyi planlamıştır (Nebati, 2014, s. 196). Milli Görüş Hareketi içinden çıkan parti din ile siyasetin ayrılması gerektiğini savunmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanı Yalçın Akdoğan'ın tek bir dinin benimsenerek merkez haline getirilmesinin ötekileştirmeye sebep olacağını vurgulayan bir söylemi vardır. Doğanay (2007, s. 68), din ile ilgili bu söylemlerin AKP'yi Milli Görüş'ten ne tam anlamıyla uzaklaştırdığını ne de birebir aynı çizgide tuttuğunu düşünmektedir. Yine Doğanay'a göre, Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra İslamcı hareket liberal demokrasiyle uzlaşmak zorunda kalmış, bir nevi dönemin şartları doğrultusunda stratejik bir hamle izlemiştir. AKP'nin parti programına göre laiklik, her dine mensup insanların ibadetlerini özgür bir şekilde yapabilmelerinin güvencesidir. Kemalist Cumhuriyet'in laikliğinin bu görüşten uzak, dinin devlet kontrolünde olduğu bir tanıma girdiğini iddia ederler

(Doğanay, 2007, s. 71). AKP'nin sivil topluma bakışı oldukça farklıdır. Sivil toplum AKP'ye göre, devlet ve piyasayla iş birliği içinde olan üçüncü bir sektördür. Özgürlük ise dinsel inançların müdahale olmadan yaşanabilmesidir. Din ve vicdan özgürlüğü, çok kültürlülük, hoşgörü bunların hepsi demokrasinin derinleştirilmesini temsil eder (Doğanay, 2007, s. 86). Ezikoğlu (2021a, s. 24), AKP'nin tek başına iktidara gelmesinin arkasında bir koalisyonun diğer ifadeyle siyasi ittifakın varlığından söz etmiştir. Atacan (2005, s. 197), AKP'yi oluşturan bu koalisyonun kadrolaşmasını tamamladığında Milli Görüş'te olduğu gibi hakimiyet problemi yaşayacağını ön görmüştür. Makalesini yazdığı dönemde yeni bir parti olan AKP'nin içerisindeki farklılıklara rağmen varlığını sürdürmesini yeni olması gerekçesiyle kadrolaşamamasına ve partinin iktidarda olmasına bağlamıştır. Ezikoğlu (2021a, s. 24)'na göre, iç ve dış alanda AKP'nin iktidara gelmesinde etkili olan bu koalisyonun etkisi 2011 senesinde kırılmaya başlamış bu da AKP'nin seçmen tabanında daralmaya sebep olmuştur. AKP 2007 senesinden itibaren kuruluşu sırasında kendisini tanımlamasından farklı bir kavramla karşımıza çıkmıştır. Bu kavram Milli Görüş Hareketi'nin temsil ettiği AKP'nin ise ilk yıllarda kullanmadığı İslamcılıktır. Ezikoğlu (2021a, s. 30), AKP'nin 2007'den 2011'e kadar yaşadığı bu değişimi otoriterleşme olarak adlandırmıştır. 2014'ten itibaren kazanan koalisyon daha da küçültülmüş, Kürtler ve Fethullah Gülen muhalif tarafa geçmiştir. Bu da AKP'nin seçmen kitlesini genişletme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç ise İslamcılık ve Milliyetçiliğin birleştirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Ezikoğlu (2021a, s. 29), partinin hayatta kalmasını De Mesquita ve Smith'in siyasi hayatta kalmak için belirlediği üç dinamikten ikisini uygulamasına bağlamıştır.

2002 yılında kurulan AKP'nin kurulduğu dönemde hem içerisinden çıktığı Milli Görüş Hareketi hem de Türk siyasal hayatı karışıklık içerisindeydi. AKP'nin kurulmuş olması Milli Görüş Hareketinde kriz yaşanmasına sebepken ülkedeki krizin sebebi 2001 ekonomik krizidir. Türkiye'de siyasi bir gelenek haline gelen durum; ekonomik kriz sonrası siyasi partilerin sorumlu tutularak tasfiye edilmesidir ve yine aynı senaryo tekrarlanmıştır. 3 Kasım 2002 seçimleriyle beraber günümüze kadar geçen süreçte AKP iktidardır (Zariç, 2016, ss. 229-230). Açıkgöz ve Köni (2013, s. 48)'ye göre AKP, Milli Görüş Hareketi partilerinden dine olan konumuyla ayrılmaktadır. AKP, Milli Görüş kimliği yerine muhafazakar demokratlığı kabullenmiş, adil düzen retoriğini reddetmiştir (Zariç, 2016, s. 236). Akdoğan (2004,

s. 104), yeni yapılanmanın ilk kıvılcımlarının Refah Partisi döneminde gösterildiğini belirtmiş, Refah Partisi kadrosunda bulunan AKP'li birçok ismin yenilik istese de karşılık bulamaması ve Fazilet Partisiyle aradığı değişimin Milli Görüş ile beraber olduğu sürece yakalamayacağını anlaması sonucu yenilikçi kadroyu yepyeni bir yapılanmaya ittiği fikrini savunmuştur. Kendilerini muhafazakar demokrat olarak tanımlamaları Milli Görüş anlayışını terk ettiklerine bir kanıt olmuştur. Selim (2002, s. 544)'in Abdullah Gülle gerçekleştirdiği röportajda Gül, muhafazakar demokrat kavramının ne anlama geldiğini ve kullanma gerekçelerini açıklamıştır; değer ve inançlarına bağlı en yerli partilerden birisi olmakla birlikte, parti içinde ve dışında demokrasinin uygulayıcısı olması yönüyle muhafazakar demokrat söylemini tercih ettiklerini belirtmiştir. Akdoğan (2004, ss. 16-17)'ın çalışmasında ise Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın muhafazakar demokrasi tanımına yer verilmiştir. Erdoğan, bu kavramın açılımını şu şekilde ifade etmiştir; geleneklere bağlı, toplum içerisindeki her kesimin kendi fikrini ifade edebileceği, demokrasinin hakim olduğu, hukuki dayanaklara bağlı, hesap verebilir, tepeden inme ve dayatmacı anlayışın olmadığı yönetim tarzıdır. Akdoğan (2004, s. 20), yeni üretilen bu kavramın akademik kadroda tartışmalara yol açtığını belirtmiş, muhafazakarlık kavramının gerek Türkiye gerekse Dünya'da farklı tanımlarla ifade edildiğini bu tanımın Türkiye'de AKP'nin kendisini tanıttığı anlama gelmemesi gerekçesiyle sorun teşkil ettiği fikrine sahiptir. Yavuz (2005, s 351), Recep Tayyip Erdoğan'ın parti ile bütünleşen bir lider olması yönünü Erbakan ve Milli Görüş Geleneğine benzeterek tehlikeli olarak görmektedir. AKP'nin kadrosunu da inceleyen Yavuz partinin içerisinde, eğitimli muhafazakar isimlerin tanınmış kimseler olduğundan söz etmiştir. Parti Müslüman, Türk ve Batılı kimliklerin hepsini barındırması yönüyle seçmen kitlesi oldukça geniştir. Ancak Yavuz (2005, s. 353), laik devlet Müslüman toplum açmazı üzerinde durmuştur. Gerek Milli Görüş gerek AKP dönemi sorun teşkil eden bu durum Yavuz'a göre AKP döneminde AB'ye üyeliğin istenmesi yönüyle bir nebze olsun kırılmıştır. Bernard Lewis, İslam'ın demokrasi ve çoğulculuk karşıtı olarak gösterilmesini reddederek demokrasi ve çoğulculuğun karşısındaki asıl engeli otoriter laiklik anlayışıyla ilişkilendirmiştir. Akdoğan (2004, s. 104), AKP'nin değişimini üç unsurla açıklamıştır;

1. *"Yönetici kadro*
2. *Teşkilat ve parti tabanı*

3. *Seçmen kitlesi"*

Açıkgöz ve Köni (2013, s. 49)'nin, laikliğin Milli Görüş Hareketi için dini tehdit etme aracı olarak görüldüğünü belirttikleri çalışmalarında Erbakan'ın bu laiklik tanımını değiştirme gayesini benimsediğini vurgulamışlardır. Laiklik ile ilgili Refah Parti'si dönemindeki anayasal değişikliklere bu yargılarını desteklemek amacıyla yer vermişlerdir. Ezikoğlu (2021a, s. 48), AKP'nin ilk parti programı ve 2002 seçim beyannamesini incelediğinde Milli Görüş Hareketi'nin tek bir din üzerinde yoğunlaşıp laikliği İslam için tehdit olarak yansıtması ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki laikliği yoğun biçimde eleştirmesine karşın AKP, laiklikle beraber demokrasinin geldiği fikrini paylaşmış herkesin dinini özgür biçimde yaşayabilmesi gerektiğini savunmuştur. Açıkgöz ve Köni (2013, s. 53), AKP'nin laiklik anlayışı ile Milli Görüş'ün laiklik anlayışını benzer bulmuştur. AKP dini alanda özgürlüğün sağlanmasıyla laikliğin uygulanabilir hale geleceği fikrini savunmuştur. Yaygın birçok görüşün aksine başörtüsünün kamusal alanda kullanılmasına siyasi bir anlam yüklememiş serbest bırakılması için mücadele vermiştir. Ayrıca dini alanın düzenlenmesi ile ilgili mücadeleleri yalnızca başörtüsüyle sınırlı kalmamıştır. Ezikoğlu (2021a, s. 49)'na göre, AKP'yi Milli Görüş'ten ayıran bir diğer farklılık Avrupa Birliği'ne (AB) üyeliğe karşı tutumdur. Milli Görüş Hareketi AB karşıtlığını Saadet Partisiyle de sürdürürken AKP, tam tersi yol izleyerek AB ile ilişkilerini iyi tutmuştur. Selim (2002, s. 536)'in Bülent Arınç ile gerçekleştirdiği görüşmede Arınç, Milli Görüş Hareketinin devamı olan Saadet Partisi ile AKP'nin 3 farkını ortaya koymuştur. Fazilet Partisinin devamı olması, Erbakan'ın partisi olması ve Milli Görüş'ün devamı olması yönüyle AKP ile ayrıldığını söylemiştir. Ekonomik anlamda liberal bir ekonomik modeli savunan AKP, devletin ekonomiden elini tamamen çekmesi gerektiğini savunmuştur. Zariç (2016, s. 240)'e göre, muhafazakarlığın ve liberalizmin eklenmesi geleneğini ise Özal'dan devralmıştır. Yavuz (2005, s. 348)'a göre, AKP'nin Özal geleneğini sürdürmesi belli bir seçmen kitlesinin desteğini almasını sağlamıştır. Akdoğan (2004, s. 107), AKP'nin seçmen kitlesini incelediğinde kendisini İslamcı olarak tanımlayan bir kitlenin varlığına rastlamıştır. Ancak partinin seçmen yüzdesine baktığında İslamcı olan kesimin partiyi İslamcı bir parti kategorisine sokacak dilimde olmadığı sonucuna varmıştır. Atacan (2005, s. 189), AKP'nin İslami geleneği reddetmesine ilişkin tabanında bulunan farklı İslami tarikatları işaret ederek hareketten farklı olarak merkez sağın

desteğini aldığını belirtmiştir. Kendilerini yenilikçi olarak tanımlayan partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yöneltilen soruya cevaben yenilikçi özelliklerinin ne olduğu Akdoğan (2004, s. 14)'ın araştırmasında maddeler halinde verilmiştir. Erdoğan, partinin tüm birimlerinde seçimle görev başı yapılacağını, parti içinde de demokratik bir ortamın sağlanacağını aşamalarıyla anlatmıştır. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ilk grup toplantısında yaptığı konuşmaya dair kesitin bulunduğu çalışmada Erdoğan'ın bizler dilini kullanarak ötekileştirme yaptığı bizler onlar ayrımını çizdiği görülmektedir. Yavuz (2005, s. 348), Türk halkının yukarıdan bakan bir yönetim değil istek ve taleplere her zaman açık bir yönetimi istediğini belirtmiştir. Biz onlar dilini kullanan Erdoğan, bizin içerisine seçmen kitlesini dahil ederek temsil edilenlerle temsilcilerin eşit oldukları vurgusunu yapmış bizde sizden birisiyiz ayrı değil biriz mesajını vermeye çalışmıştır. Bu da Yavuz'un çalışmasında belirttiği halkın isteğini doğrudan karşılamaktadır.

1.1.2 Sonuç

Literatür taraması sonucu elde edilen makaleler, kitaplar ve tez çalışmaları incelediğinde Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Refah ve Fazilet Partileri ile AKP'nin seçmen davranışı ve oy oranları arasındaki farklılıkların bulunduğu herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. İncelenen çalışmalar Milli Görüş hareketinin aynı amaçla farklı isimlerde kurulan partilerinin siyasi tarihini, zaman içerisinde uğradığı farklılıkları, genel çerçeve içerisinde hareketin en çok hangi kitle tarafından desteklendiğini, içerisinde yaşamış olduğu çatışmaları ve bölünmeleri, bölünme sonucu ortaya çıkan ve kendisini farklı bir ideolojiyle tanıtan AKP'nin kuruluş aşamasında ve kurulduktan sonra uyguladığı politika farklılıklarını, AKP'nin bu kadar uzun süre iktidarda kalmasının gerekçelerini vermiştir. İlk siyasallaştığı tarih itibariyle doğru bir yol izleyen Milli Görüş Hareketi sonrasında zamanın koşullarına ayak uyduramamış başkan ve kadro değişikliğine direnerek ilan ettiği amaçları kapatılma korkusuyla paylaşmış gerçek hayata geçirmesine hem parti içinde hem de seçmen kitlesi tarafından inanılmamıştır. Milli Görüş Partileri laiklik karşıtı olmaları ve şeriatı getirmek istemeleri gerekçesiyle birçok kez antidemokratik olarak darbe ile kapatılmıştır. Fakat Siyasal İslam'ın ülkede geri planda kaldığını savunan hareket farklı bir isimle yeniden yapılanmıştır. Hareketin uygulamış olduğu bu programı siyasi hayata atıldığı günden beri kendisiyle çelişmemesi açısından tutarlı bulan araştırmacılar da vardır. Yapılan araştırmalara göre hareket Kemalist kadrolar

tarafından laik karşıtı olarak görülmüştür. Laiklik tanımının tartışmalı olduğu bu araştırmalara göre Milli Görüş Partileri ülkede dini inanışlarından dolayı dışlanan bir kesimin varlığını işaret ederek partinin laiklik karşıtı olmadığının altını çizmiştir. Hareket içerisindeki farklı sesler başlangıçta ayrı bir parti kurma fikrinde olmasa da zaman içinde hareketin dönüşüm sağlayamayacağını anlayarak yeni bir yapılanmaya gitmiştir. Refah Partisi hareketin diğer partilerine benzer sebeple kapatılmış yerine halefi Fazilet Partisi kurulmuştur. Milli Görüş Hareketinden koparak tamamen farklı parti programına sahip olarak ortaya çıkan AKP hem muhafazakar kesimin hem de kurulduğu dönem itibariyle ülkedeki kriz ortamından yararlanarak diğer siyasi parti ve liderlerine güven duymayan seçmenlerin desteğini alarak iktidarı kazanmıştır. Milli Görüş Hareketi içerisinden koparak kurulan AKP'nin uygulamış olduğu politikalar farklı olsa da zaman zaman bu gelenekten kopamadığı sonucuna varılabilir. Ancak AKP'nin bu kadar uzun süre iktidarda kalmasında etkili olan seçmen kitlesinin Refah ve Fazilet Partisi seçmen kitlesi arasındaki farkın ortaya konulduğu somut bir araştırmaya rastlanılmamıştır.

1.2 Araştırma Metodolojisi

Araştırma sorusu, konusu, araştırma boyunca kullanılan stratejiler, teknikler, kullanılan veriler ve bu verilerin analizi metodoloji kısmını oluşturmaktadır. Metodoloji kısmı araştırmada kullanılan yöntemleri nedensellik bağı içerisinde araştırmayla uyumlu olduğunu ispat ederek genel çerçeveyi çizmek amacıyla oluşturulur.

Bu çalışmanın araştırma sorusu, "Milli Görüş Hareketi içinden çıkan Refah ve Fazilet Partisi ile AKP'nin seçmen tabanı arasındaki farklılıklar nedir?" olarak belirlenmiştir. Bu araştırma, Milli Görüş Hareketi'nin içerisinde bulunan kadronun örgütlenerek yeni bir siyasi parti olan AKP'yi kurması ve AKP'nin siyasal bekası üzerinde odaklanarak yeni kurulan partinin kadrosunda bulunan isimlerin Milli Görüş partisi olan Fazilet ve Refah Partisi içerisindeyken aldığı seçmen desteği ile yeni kurulan partinin seçmen desteği arasındaki farkın büyük olması gerekçesiyle seçmen tabanı analizini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Yeni kurulan partinin Milli Görüş geleneğinden kendisini tamamen soyutladığı bilinmektedir. Ancak seçmen kitlesi incelendiğinde bu farklılaşmaya rağmen Milli Görüş Hareketi'nin seçmen kitlesinden AKP'ye oy kayışları olduğu tespit edilmiştir. Seçmen tabanı

arasındaki farklılıklar sosyal bilimlerde ağırlıklı olarak tercih edilen nitel araştırma yöntemi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sosyal bilim araştırmalarında iki adet veri toplama yöntemi vardır. Bunlar nitel ve nicel araştırma yöntemleridir. Bazı araştırmacılar nitel ve nicel araştırma yöntemine ek olarak karma araştırma yöntemini de 3. bir yöntem olarak ele almaktadır. Nicel araştırma yöntemi, yoruma kapalı, somut gerçekleri ortaya koyan, ağırlıklı olarak sayısal verilerden ve istatistiki değerlerden yararlanılan yöntemdir. Karma araştırma yöntemi ise, nitel ve nicel araştırma yönteminin her ikisine de başvurmaktadır. Araştırmada elde edilen sayısal değerlerin yorumlanması noktasında nitel araştırma yönteminden yararlanırken sayısal değerleri vermede nicel yöntemden yararlanılmaktadır. Araştırmada kullanılan yöntem olan nitel araştırma yönteminde sayısal verilerden yararlanılmaz, sosyal terimlerin kullanıldığı yöntemdir. Ayrıca nitel araştırma yöntemi saha çalışması ya da doğal çalışma olarak da adlandırılır. Bunun sebebi araştırmanın laboratuvar ortamında değil gerçekleştiği ortamda yapılmasıdır. Nasıl, ne, ne zaman, nerede, nedeni nedir sorularının cevabını nitel araştırmalarda bulmak mümkündür. Bir nesneyi, olayı, durumu nitelerken özelliklerinin ne olduğu üzerinde duruluyorsa kullanılan yöntem nitel yöntemdir. Bir araştırmada hangi yöntemin kullanıldığını araştırma sorusu ele verir. Nitel araştırma yönteminin sosyal bilimlerde ağırlıklı olarak kullanılmasının sebeplerinden biri olayın geçerli tek bir doğrusunun olmamasıdır. Sosyal bilimler zamana göre farklılık göstermesi yönüyle yoruma ve değerlendirmelere açık bir yöntemdir. Doğa bilimlerinde tek bir doğrunun varlığı söz konusuyken sosyal bilimlerde durum farklıdır. Evrensel bir doğrunun varlığından söz edilemez. Ancak bu durum sosyal bilimlerin karmaşık genellenemez bir yapıya sahip olduğu anlamına gelmez. Değişkenlere göre farklılık gösteren birbirinden farklı sonuçlara varılabilen bir durum ortaya çıkarır.

18 ve 19. yüzyıla kadar evrensel bir doğrunun varlığının kabul edildiği sosyal bilimlerinde 20. yüzyılla beraber bu anlayışın terk edilmesinde Einstein'ın görelilik kuramı ve Heisenberg'in belirsizlik ilkeleri yol gösterici olmuştur. Farklı görüşlerin bütüncül biçimde incelenmesi nitel araştırma yöntemini sosyal bilimlerde ön plana çıkarır (Karataş, 2015, s. 62). Nitel araştırmalarda ağırlıklı olarak üç veri toplama yöntemi kullanılmaktadır; çevreyle ilgili veri, süreçle ilgili veri ve algılara ilişkin

veri (Karataş, 2014, s. 64). Bu araştırma da nitel araştırmada ağırlıklı olarak kullanılan çevreyle ilgili veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Çevreyle ilgili veri toplama yöntemine göre, araştırma konusunun hakim olduğu çevrenin kültürel, demografik, fiziksel ve psiko- sosyal özellikleri üzerinde durulmaktadır. AKP'nin içerisinden koptuğu Milli Görüş partilerinden farklı olarak başarılı olmasının sebebi, seçmen tabanı ve oy oranları arasındaki farklılıklar bu çerçeve dahilinde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Odaklanılan asıl nokta oy oranları arasındaki sayısal fark değil oy veren kişilerin partiyi tercih etme sebepleridir. Ayrıca seçmenlerin "neden" AKP'yi bu kadar uzun süre iktidara taşıdığı sorusunun cevabı da nitel bir araştırma yöntemi ile verilmektedir. Neden sorusuna cevap bulmak için gözlem ve dokümanlar incelenmektedir. Bunlara ek olarak araştırmanın güvenilirliğinin artması için çeşitli görüşmeler yapılmış, görüşmelerin yapıldığı çalışmalar incelenmiştir.

Araştırmanın konusu karşılaştırmalı analize dayanmaktadır. Karşılaştırmalı siyaset ve siyaset bilimi içerisinde kullanılan bir metot olarak karşılaştırma birbirinden farklıdır. ABD'nin içerisinde bulunduğu siyasal süreçten dolayı 1920 ve 1960 yılları arasında karşılaştırmalı siyaset, siyaset biliminin alt dalı olarak tüm Dünya'da etkili hale gelmiştir. Siyasetin bir bilim olarak varlığını sürdürmesi söz konusuyken hangi metotlardan faydalanacağı konusunda belirsizlik hakimdi. ABD'de gerçekleşen davranışsalcı devrimin katkısı siyasetin bilim olarak ele alınması olmuştur (Kondu, 2013, s. 108). Karşılaştırmanın bir bilim haline gelmesi gündelik hayatta herkesin başvurduğu ancak sıklıkla hataya düştüğü bir yöntem olmasından süre gelmektedir. Birçok bilim dalının başvurduğu bu yöntem neyin ne ile kıyaslanması gerektiği dışında kıyasın hangi çerçevenin içerisinde olması gerektiğini de verir. Türkiye'de ekonomik durumun eğitim seviyesi üzerine etkisinin araştırıldığı bir çalışmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri sabit kılındığında Türkiye dışında 10-20 ülkenin daha bu bağlamda incelenmesi araştırmayı daha güvenilir hale getirecektir. 10-20 ülkeden daha az ülkenin kapsamlı biçimde incelenmesi de söz konusudur. Daha fazla ülkenin incelendiği çalışmalar da vardır ancak bu durumda araştırma aşamasında çeşitli zorluklar çıkacağından 10-20 ülkenin incelenmesi daha çok tercih edilmekle birlikte kolaylık ve doğruluk sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde yapılmak istenilen genellemeler karşılaştırmalı araştırma yöntemi ile sağlanır (Aydın ve Hanasağası, 2017, s. 60). Sosyal bilimlerin olmazsa olmazları arasında olan karşılaştırmalı

tarihsel yöntem her araştırmada kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerden ayrı mı yoksa sosyal bilimlerin içerisinde bir yöntem mi olduğu tartışma konusudur. Araştırma; belli zaman dilimi ile sınırlandırılması, farklı ülkelerin kıyaslanması, nitel ve nicel nitelikte olması yönüyle çeşitlilik kazanmaktadır. Galton sorunu ve kültürel yanlılık karşılaştırmalı araştırmalarda dikkat edilmesi gereken hususlardır. Galton sorunu kültürlerin karşılaştırılması yapıldığında ortaya çıkmaktadır. Kültür zaman içerisinde değişen bir yapıya sahip olduğu için karşılaştırma yapılırken değişim faktörleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu araştırmada AKP'nin kurulduğu dönem ve Milli Görüş Hareketi'nin kurulduğu dönem farklılık göstermektedir. Galton sorununa düşmemek için, partilerin kuruldukları ve seçim yarışına girdikleri dönemde seçmen kitlesinin neler beklediği, beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı, dönemin seçmen kitlesi üzerine etkisi ve karşılaştırılan partilerin seçmen kitlesine cevabı incelenerek değişken faktörlere dikkat edilmiştir. Diğer dikkat edilmesi gereken sorun kültürel yanlılıktır. Kültürel yanlılıktan kasıt ise araştırmacının kendi kültürünü araştırması durumunda objektif olması noktasında tehdit oluşturduğu görülmektedir. Bu araştırma ortaya konulurken herhangi bir siyasi görüş yüceltilip aşağılanmamış tarafsızlık korunarak kültürel yanlılığa başvurmamaya dikkat edilmiştir. Ayrıca karşılaştırma yapılırken eş değerli olmasına da dikkat edilmelidir. Dört çeşit eş değerlilikten bahsedilir; sözlük, bağlamsal, kavramsal ve ölçüm eş değerliliği. Sözlük eş değerliliği farklı bir dilde kullanılan kelimenin tam karşılığını bulmakken bağlamsal eş değerlilik, kullanılan terimlerin zamanına ve toplumuna uyumlu olmasıdır. Kavramsal eş değerlilik ise, araştırmayı yapan araştırmacının seçtiği kavramların karşılaştırdığı ülkelerde birbirinin dengi olmasıdır. Dördüncüsü ve sonuncusu ölçüm eş değerliliği, değişkenlerin sabit olduğu araştırmada zaman ve mekanın değişerek ölçümün sağlanmasıdır (Aydın ve Hanasağası, 2017, ss. 67-68). Yabancı makalelerin kaynaklık ettiği çalışmada sözlük eş değerliliği ölçütlerine dikkat edilmiştir. Ayrıca, araştırma kapsamında dikkat gerektiren diğer eş değerlilik türlerinin de (bağlamsal ve ölçüm) ölçütlerine dikkat edilmiştir.

Bu çalışmada İslami bir hareket olan Milli Görüş hareketinin siyasallaştığı süreçten itibaren kendi içerisinde yaşadığı ayrım tarihsel bir çerçeve içerisinde ele alınmıştır. Aynı gelenek içinde bulunan genç kuşak zaman içerisinde görüş farklılıklarından dolayı bu ayrıma gitmiştir. Yeni kurulan AKP, Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Saadet Partisi ile uzun yıllar seçim mücadelesine girmiştir. Seçim sonuçları

karşılaştırıldığında ilk kurulduğu yıl da dahil olmak üzere Milli Görüş Hareketi siyasallaştığı günden itibaren AKP'nin başarısını yakalayamamıştır. Üstelik iktidarı hiçbir muhalefet partisine kaptırmayan AKP, siyasete atıldığı günden itibaren seçmen tarafından desteklenmiştir. AKP ve Milli Görüş Hareketi partisi olan Refah ve Fazilet Partilerinin seçmen tabanları arasındaki farklılıklar karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Karşılaştırma yapılırken; birincil ve ikincil kaynaklar, hatıralar, röportajlar, politika değişikliklerinden yararlanılmıştır.

Nitel araştırma yönteminde bilgiye ulaşmak için tümevarım yöntemi kullanılır (Özdemir, 2010, s. 326). Nitel bir araştırmanın temel amacı kuram üretmektedir. Kuram üretmek için çeşitli adımlar izlenir; bunlardan ilki örneklem belirlemektir. Nitel araştırmalarda kullanılan örnekleme amaçlı örneklem denir. Amaçlı örneklem araştırılan konu hakkında ayrıntılı bilgi toplamak anlamına gelir. Örneklemin belirlenmesinden sonra verilerin toplanması aşamasına geçilir. Veriler toplandıktan sonra analiz edilir. Veri analizinde yaygın olarak görüşme, gözlem vb. teknikler kullanılır. Nitel veriler;

1. Yazılı metinler,
2. Gözlemlenmiş davranışlar,
3. Görsel veriler ve
4. Artifaktlar olarak sınıflandırılarak incelenir.

Veri toplama teknikleri çeşitlidir. Bu çeşitlilik hata olasılığını azaltır. Temel veri toplama yöntemleri ve destekleyici veri toplama yöntemleri olarak iki ayrı başlık altında incelenmektedir. Temel veri toplama yöntemi; gözlem, doğal gözlem, belge incelemesi ve derinlemesine görüşmeyi içerirken, destekleyici veri toplama yöntemi; psikolojik analizler, filmler, fotoğraflar, beden dili incelemeleri, özgeçmiş vb.ni içermektedir (Özdemir, 2010, ss. 327-328). Bu çalışmada temel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Temel veri toplama yönteminin içerisinde bulunan veri toplama tekniği olan görüşme, bire bir yapılabildiği gibi daha önce yapılan görüşmelerin belgelerinin incelenmesi yoluyla da yapılmaktadır. Çalışmada daha önce yapılan görüşmelerin kaynakları incelenmiştir. Ayrıca bir diğer temel veri toplama yöntemine giren ses ve görüntülerin incelenmesi de çalışmada faydalanılan bir tekniktir. Fazilet ve Refah partisi milletvekili ve seçmenlerine ait olan videolar ile AKP'nin vekil ve seçmenlerine ait videolardan karşılaştırma amacıyla

yararlanılmıştır. Ayrıca resmi belgeler, parti programları, meclis konuşmaları da veri analizinde başvurulan kaynaklardan diğerleridir. Miles ve Huberman'ın veri analizi sürecini incelersek; İlk olarak veriler azaltılmaktadır. Raporun ortaya çıkacağı zamana kadar veriler sınıflandırıldıktan sonra hangilerinin kullanılacağına karar verilerek eleme yapılır. İkinci aşamada ise, ilk aşamanın tamamlayıcı olarak veriler tablo ve grafikler kullanarak görsel hale getirilir. Son aşama elde edilen tüm verilerin incelenerek teyit edilmesidir. Dey'e göre veri analiz süreci 3 aşamadan oluşmaktadır; betimleme, sınıflandırma ve ilişkilendirme (Özdemir, 2010, ss. 329-330). Nicel veri analizi nitel veri analizi ile karşılaştırıldığında tarihsel olarak daha önce ortaya konulmuştur. Araştırmacılar arasında nitel veri analizinde ortak bir dilin belirlenememesinde bunun da etkili olduğunu savunanlar vardır. Ayrıca yaygın olarak kullanılan analizler incelediğinde benzer olanların alınması durumunda veri analizi konusundaki çeşitlilik giderilebilir. Nitel veri analizinde en çok kullanılan türler; fenomenolojik analiz, ağırlıklı olarak tıp, psikoloji alanında kullanılır, içerik analizi yazılı-görsel verilerin ayrıntılı incelenmesidir, betimsel analiz görüşme-röportajların özetlenerek sunulmasıdır, yerleşik kuram ve sabit karşılaştırma analizi gözlem yapıldıktan sonra karşılaştırmaya başvurulur, gözlem ve karşılaştırma kullanılarak birden fazla yargıya varılır, söylem çözümlenmesi dil bilimsel olarak analiz edildikten sonra sonuca varılır bu analiz genellikle metinlerin incelenmesi ile gerçekleşir ve sonuncusu etnometodolojik analizdir insanların ortaya çıkan durum ve olayları algılama biçimiyle ilgilenir. Bu sayede insanların sahip olduğu değer ve yargılara varılır (Özdemir, 2010, ss. 334-338). Verilerin toplanmasından sonraki aşama olan analiz aşamasında veriler arası tutarlılık ölçülür. Çalışmada, veri analiz türlerinden fenomenolojik analiz dışında diğer analiz türlerinin tamamına başvurulmuştur.

2. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ

Bu bölüm, Milli Görüş Hareketi'nin Doğuşu, Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi ana başlıkları altında tez çalışmasının ilk bölümünü oluşturmaktadır. İlk ana başlıkta, Türkiye'nin çok partili hayata geçişiyle beraber yaşanan gelişmeler birkaç paragrafta özetlenerek verilmiştir. Farklı görüşe sahip kitlelerin temsil edilme isteği çok partili hayata geçişle beraber bu kitlelerin taleplerinin doğrudan temsilinin sağlanacağı partilerin oluşumuna imkan sağlamıştır. İslami tabanın siyasallaşma isteği, İslamiyet'in bir parti içerisinde temsil edilip edilmeyeceği tartışmalarının yer aldığı Milli Görüş'ün Doğuşu başlığı altında bu kitlelerin temsili olarak hareketin siyasallaşma süreci kronolojik sıralamayla verilmeye çalışılmıştır. Tartışmalı konulardan bir diğeri ise Milli Görüş Hareketi'nin kurulan tüm partilerinin kapatılmaları olmuştur. Ancak hareket destekçilerinin deyimiyle, davasından vazgeçmemiş farklı isimlerde aynı amaçla siyasette aktif hale gelmeye devam etmiştir. Hareketin siyasallaştığı ilk parti olan Milli Nizam Partisi'nden bölünmenin yaşandığı Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kadar ki süreç ilk başlıkta genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Milli Nizam Partisi ile siyasallaşan hareketin kurucusu Necmettin Erbakan'ın demokrasi karşıtı eylemleri kendi hareketi içerisinde dahi eleştiri konusu olmuştur. Partilerin kapatılma gerekçesi olarak sunulan sebepler arasında da demokrasi ve laiklik karşıtlığı yer aldığı düşünülmektedir. Laiklik ve demokrasi kavramını kendine özgü tanımlayan hareket bu iki kavramı uygulaması açısından da eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. Radikal İslamcı kesim hareketin laik, demokratik söylemlerinden dahi rahatsızlık duymuştur. Bu çatışmaların somut olay kapsamında örneklerine bu bölümün okuması sırasında ulaşılacaktır.

Milli Nizam ve Milli Selamet Partisi'nin incelendiği ilk bölümde iki ayrı başlık altında incelenen Milli Görüş Partileri'nin kuruluşlarından kapatılmalarına kadar ki süreç ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca partilerin kuruldukları dönemde yaşanılan siyasi yapı, kadrolarının kimlerden oluştuğu, ağırlıklı olarak kimlerden oy aldıkları genel bir çerçeve içerisinde işlenmiştir.

2.1 Milli Görüş Hareketinin Doğuşu

Cumhuriyet'in ilanından 1950 yılına kadar tam 27 sene tek bir parti tarafından yönetilen Türkiye'nin muhafazakar seçmenine göre, Cumhuriyet'in kuruluşuyla gelen siyasal kodlar halk ile uyumlu olmadığı gibi benimsenmesi konusunda da çeşitli sorunlar doğurmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra yönetimi elinde bulunduran İsmet İnönü'nün uygulamış olduğu politikalar eleştirilmiş, halkın talebinin göz ardı edilerek sistemin benimsenmesi için anti demokratik uygulamalara başvurulduğu iddia edilmiştir (Yorgancılar, 2012, ss. 17-21). 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle çok partili hayata geçiş sağlanmıştır. Bu dönem Erbakan tarafından tek zihniyetli dönem olarak nitelendirilmiş, kurulan partiler kitle partisi olmaları, bir fikri temsil etmemeleri gerekçesiyle eleştirilmişlerdir (Yılmaz, 2016, s. 1171). Çok partili hayata geçişle beraber çok seslilik daha demokratik bir ortama zemin hazırlamış, DP hükümeti, baskı altında olan dini gruplara hareket alanı tanımış; ezan tekrar Arapça okutulmuş, okullarda din dersi zorunda hale getirilmiştir. Ancak Cumhuriyet'in kuruluş kodlarına aykırı bir durumun ortaya çıkmasında müdahale olasıdır. Her an karışıklığın çıkmasına uygun bir ortam vardır (Gale, 2020, s. 86). Uyarıları dikkate almayan 10 yıllık DP iktidarı 1960 darbesiyle sona ermiştir. Darbe sonucunda yargılamalar ve idamlar yapılarak yönetime el konulmuş (Yorgancılar, 2020, s. 22), 1961 anayasası kabul edilmiştir. Kurucu Meclisin belirlemiş olduğu süre kapsamında yeni siyasi partiler kurularak seçime katılmışlardır. Yeni kurulan Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin devamı olarak görülmüştür. İslami kitle Demokrat Parti'nin darbe ile kapatılmasına öfke duyarak temsil edilme arzusunu Adalet Partisi ile gidermeye çalışmıştır. Türkiye bu dönemle beraber koalisyon hükümetleriyle tanışmıştır (Yorgancılar, 2012, ss. 57-58). Türkiye'de 1950'li yıllarda etkisini hissettiren kapitalizm 1960'lı yıllarda etkili olmaya devam etmiştir. O yıllarda tarımla uğraşan çiftçilerin, küçük esnaf ve zanaatkarın, küçük sermaye sahiplerinin durumu giderek kötüleşmekte, gelir dağılımındaki adaletsizlik gözle görülebilir artışlar göstermektedir. Makineleşmeyle beraber işsiz kalan köylü şehre göç etmeye başlamış, çarpık kentleşme ve işsizlik oranlarında da artış meydana gelmiştir. CHP'nin farklı partilerle kurduğu koalisyon hükümetleri birçok kez darbe girişimiyle karşı karşıya kalmış ve bu girişimler püskürtülmüştür. 1965 yılında Adalet Partisi'nin CHP'nin koalisyon ortağı olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye

Partisi ile anlaşması sonucu mevcut hükümet düşürülmüş, bu partilerle AP arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1965 genel seçimlerinde AP tek başına hükümet kurmuş, CHP ve diğer merkez sağ partilerin oy oranlarında ciddi azalışlar meydana gelmiştir (Yalçın, 2020, ss. 50-52). Necmettin Erbakan, sınıf arkadaşı Süleyman Demirel'in başkanlığındaki Adalet Partisi'ne birçok kez aday adaylığını koysa da her seferinde reddedilmiştir. Bu durum Erbakan'ın sahip olduğu siyasi görüşün siyasallaştırılmasında etkin rol oynamıştır. Makine mühendisi olan Necmettin Erbakan, 1960'lı yıllarda İslami bir hareket olan Milli Görüş hareketini siyasallaştırmıştır (Tuğrul, 2017, s. 618). Milli Görüş Hareketinin siyasallaştırılmasında muhafazakar kesimin merkezde temsil edilme talebi etkili olmuştur. Yılmaz, muhafazakar kesimin bu talebinin siyasal İslam, din istismarcılığı veya gericilik olarak adlandırılarak merkezde temsilinin sağlanmadığını ifade etmiş, kesimin talebinin ise Milli Görüş tarafından sağlanacağını belirtmiştir. Ancak hareket bu talebi yerine getirirken temsil etmek istediği kitleyle aynı adlandırmalara maruz kalmış ve birçok kez hareketin temsilini sağlayan partiler kapatılmıştır. Hayatın her alanını (ekonomik, sosyal, siyasi, dış siyaset, kültürel, eğitim, turizm ve milli savunma) İslami ve dini müeyyidelerle düzenleyerek kalkınmayı amaçlayan hareket, amacın gerçekleştirilmesi için siyasetin bir araç olarak kullanılması gerektiğine inanır (Akkır, 2020, s. 124, Yılmaz, 2016, s. 1172). Kalkınma iki aşamalı olarak planlanmış ilk aşamasında birey gelişimi hedef alınmıştır. Ahlaklı ve maneviyatı güçlü bireylerin yetiştirildiği toplumda bireyin çevresi, ailesi, komşularıyla ilişkisi kapsamında çember genişleyecek ve hareket kalkınmanın ikinci aşaması olarak belirlenen yukarıda da ifade edilen alanlardaki değişimi gerçekleştirecek, devlet ve millet arasında yakınlaşma bu sayede sağlanacaktır (Yorgancılar 2012, s. 376). MNP programının giriş kısmında hareketin öncülüğünde kurulacak partilerin isimleri olan; nizam, selamet, refah, fazilet ve saadet kavramları partinin esas gayeleri başlığı altında yer almıştır (MNP Programı, 5). Milli Görüş Hareketi'nin amaçları kapsamında siyasallaşan partilerin tam olarak kavranabilmesi için hareketin kurucusu olan Necmettin Erbakan'ın siyasi argümanları da değerlendirilmelidir (Yorgancılar, 2012, s. 9). Oğuzhan Asıltürk'ün Necmettin Erbakan'a ait olduğunu bildirdiği görüşe göre; Milli Görüş Hareketine katılan herkes dini koşul aramaksızın Dünya'da var olan sömürü düzeninden kurtulabilecektir. Bu kurtuluş hareketin Hakka dayanmasıyla sağlanacaktır (Erbakan, 2019, s. 8). Erbakan'a göre iki tür hak anlayışı

vardır. Biri firavunların takip ettiği; kuvvete sahip, çoğunluğun desteğini alan bunlardan aldığı güçle kendisini ve çevresini imtiyazlı bir konuma getiren, menfaati söz konusu olduğunda her yolu mubah gören anlayıştır. Bu anlayış asla Milli Görüş Hareketinde kabul göremez ve kabul eden kitlelerin eğitilerek kurtulması gereken bir anlayıştır. Asıl Hak, peygamberlerden gelen; temel insan haklarının sağlandığı, emek ile kazanılan, karşılıklı anlaşma ile adaletin var olmasıdır (Erbakan, 2019, ss. 25-26). Hareket tasavvuf menşelidir; Nakşibendi tarikatı İskenderpaşa Dergahı şeyhi Mehmet Zahid Kotku'nun izni alınarak siyasallaşma sağlanmıştır. Hareketin zemini Bağımsızlar Hareketi olarak Necmettin Erbakan'ın Konya'dan bağımsız adaylığını koyup seçilmesi üzerine atılmıştır (Tuğrul, 2017, s. 627). Erbakan'a göre bir partinin kurulması amaç değil araçtır, yapılan şey ise siyaset değil, cihattır. Yani cihada ulaşmak için siyaset bir araç olarak kullanılmaktadır (Tuğrul, 2017, s. 641). İslamcılık, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra II. Abdülhamid tarafından Batı'nın Osmanlı üzerindeki etkilerinin kırılması amacıyla Cumhuriyet'in ilanına kadar resmi bir ideoloji olarak varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanıyla laikliğe aykırı görülmüştür. Her ne kadar çok partili hayata geçişle beraber dini unsurlar kısmen de olsa kullanılsa da İslamcılığın Milli Nizam Parti'sinin kuruluşuna kadar siyasi arenada varlığına rastlanılmamıştır (Kıvrak, 2020, s. 135). Ancak Erbakan'ın bağımsız aday olduğu dönemde, Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluşundan 1 gün önce gerçekleştirilen kongrede kurucu Alparslan Türkeş'in "Kanımız aksa da zafer İslam'ın" cümlesini kullanması partinin sloganı olarak değerlendirilmiş ve partinin İslamcı bir görünüm kazanmasında etkili olmuştur (Yalçın, 2020, s. 44).

İslamcılığın gelişimini etkileyen faktörler şöyle özetlenebilir:

1. *Altkültürlere kimlik sunması,*
2. *Kentleşme ve sosyal sorunların etkisi,*
3. *Radikal İslam'ı ılımlı İslamla dengeleme politikaları,*
4. *Demokratikleşme,*
5. *Tercüme faaliyetlerinin etkisi* (Akdoğan, 2004, s. 99).

Milli Görüş Hareketine bağlı Süleyman Karagülle, hareket siyasallaşmadan önce AP'nin hükümet ettiği dönemlerde İslami bazı kuruluşların şeriatçı Müslüman yetişmemesi için peydahlandığını iddia etmiştir. Bu iddia kapsamında Mekke'de kurulan ve AP'li çok sayıda milletvekilinin kurucuları arasında yer aldığı Rabıta ül

İslam örgütü Türkiye'de İslamcılar tarafından kurulan İlim Yayma Cemiyeti'nin finansmanı olarak işaret edilmiştir. Diğer finansman kaynağı ise Arabian-American Oil Company (ARAMCO) olarak gösterilmiştir. Karagülle'ye göre bu tarz oluşumlara izin verilmesi sayesinde sistem kaldığı yerden devam edecek, planlı bir İslami örgütlenmenin önü kesilecek, şeriat devleti kurulamayacaktır. Yani amaç İslam kitlelerinin temsili değil aksine olası bir girişimin önünü kesmektir (Yalçın, 2020, s. 53).

Milli Görüş Hareketi'nin siyasallaştığı ilk parti olan Milli Nizam Partisi'nden Fazilet Partisi'ne kadar tek bir bütün olarak devamlılığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu süreç içerisinde görüşü temsil eden partilerin tamamı Ağırbaş tarafından siyasi çizgi ya da çizgi olarak adlandırılmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 9). 26 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi, 20 Mayıs 1971'te laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatılmıştır. 11 Ekim 1972 tarihinde ise Milli Selamet Partisi kurulmuş, 1980 darbesiyle kapatılmıştır. 1983 yılında Refah Partisi kurulmuş, 1998 yılında kapatılmıştır. 1997 yılında Refah Partisi kapatılmadan kurulan Fazilet Partisi de 2001 yılında kapatılmıştır. Fazilet Partisi döneminde hareket içerisinde birtakım ayrışmalar yaşanmış, gelenekçiler-yenilikçiler ayrışması parti içiyle sınırlı kalmamış Fazilet Partisi'nin kapatılmasıyla hareket bölünmüştür. Saadet Partisi, Milli Görüş Hareketi'nin devamıyken Adalet ve Kalkınma Partisi, kendisini Milli Görüş Geleneğinden farklı tanımlayarak teşkilatlanmış Fazilet Parti'si içindeki yenilikçiler tarafından kurularak siyasal hayatına devam etmiştir (Tuğrul, 2017:644). Hareketin toplumsal boyutu üzerinde duran Yılmaz, 1970'lerde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler teorisine Milli Görüş Hareketi'ni anlamak için başvurmuştur. Hareket herhangi bir sınıf ayrımı yapmadan, muhafazakar olarak adlandırılan, temsiliyet sorunu çeken kitlenin desteğini almak için kimlik oluşturmuştur. Bu teori kimlik hareketlerinin sınıf hareketlerine kıyasla başarılı olacakları varsayımına dayanmaktadır. Hareket başlarda başarılı olsa da değişimin gerektiği koşullarda değişimi sağlayamamış çerçeve değişikliğine başvurması gerekirken statükosunu korumuş ve seçmen desteğini kaybetmiştir. Ancak AKP, çerçeve değişikliğini başarılı şekilde gerçekleştirmiş bu durum AKP'nin başarısını da beraberinde getirmiştir (Yılmaz, 2016, ss. 1168-1169). Erbakan; Siyonizm, Komünizm ve her milletin kendi milliyetçiliği ve mukaddesatçılığı olarak belirttiği üç yolun varlığından bahsetmiş, bu üç yoldan üçüncüsünü temsil ettiklerini ifade etmiş, ayrıca kendilerini

sağda konumlandırmıştır. Ancak MNP'nin kurulduğu yıllarda kendisini sağ parti olarak tanımlayan partilere kıyasla İslamcı yönü ağır basmaktadır bu da partinin aşırı sağ olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. MNP'nin ardından kurulan MSP, 1973 seçim beyannamesinde sağ ve milli görüş kavramlarını kullanmış, 1977 ve sonrasında ise kendisini bu ikili kutuplaşmanın dışında tutarak farklı bir görüşü temsil ettiği gerekçesiyle sağ kavramını kullanmamıştır (Akın ve Coşkun, 2017, ss. 7-8). Sol ve liberaller ise manevi kalkınmaya önem vermemekte yalnızca maddi kalkınmanın sağlanması için planlamalar yapmaktadır. Bu da maddi ve manevi kalkınmanın bir arada sağlanmasını zorunlu gören Milli Görüş için terstir (Yılmaz, 2016, s. 1170). Çizgi içerisindeki partilerin karşıt oldukları ve destekledikleri görüşler benzerdir; İslamcılık, İslam birliği, ümmetçilik, mezhepler üssü duruş, Batı ve Siyonizm karşıtlığı, karizmatik liderlik (Tuğrul, 2017, s. 621)… Maneviyat, Adil düzen, yeni dünyanın kurulması, İslam temelli oluş ve Batı karşıtlığı ise Erbakan'a göre Milli Görüş'ün olmazsa olmazları arasındadır (Erbakan, 2019, ss. 28-29). Ancak bazı iddialara göre Amerika- Suudi birliğinden oluşan petrol şirketi ARAMCO, Erbakan'ı desteklemektedir. Siyasi rakiplerini Batı ile iş birliği yaparak emperyalist güçlerin ülkede yükselmesi için bir basamak olarak kullanıldığını her konuşmasında vurgulayan Erbakan, iktidar olduğu dönemde uyguladığı politikalar ve yakınlaşmalar hedef alınarak kendi silahıyla birçok kez vurulmuştur (Yalçın, 2020, s. 44). İslam, Milli Görüş'e göre yalnızca bir din değil aynı zamanda hayatın her alanında düzenlemelerde bulunan bir yönetim tarzıdır (Tuğrul, 2017, s. 623). Milli Görüş Hareketi partilerinin tamamı dini değerlere vurgu yapmıştır bu da hareketi laiklik karşıtı olarak nitelendirerek kapatılmalara sebebiyet vermiştir (Ağırbaş, 2019, s.56). Laiklik kavramı sağ ve sol siyaset tarafından farklı tanımlanmıştır. Sağ siyasete göre laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün sağlanmasıyken sol siyasete göre, dinin devlet kontrolüne alınarak siyasetten ayrıştırılmasını ifade etmektedir. Bu tanım farklılığı Cumhuriyet'in ilanından sonra dini değerlerin bastırılması sonucu ortaya çıkmış, İslami kitleler kendilerini temsil edecek siyasi parti boşluğu yaşamıştır (Akkır, 2020, s. 117). Hareket, laikliğin Türkiye'de Batı'daki tanımından çok daha farklı bir kullanım alanına sahip olduğunu ve amacın İslami kesimin önünün kesilmesi olduğunu iddia etmiştir (Yorgancılar, 2012, s. 200). MNP programında laiklik vicdan hürriyeti başlığı altında açıklanmış, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak ifade edilmiştir. Laikliğe değil laiklik adı altında dine ve dindar kesime baskı

uygulanmasına karşı olunduğu ifade edilmiştir (MNP Programı, 7). Milli ve görüş kelimelerinden oluşan harekette, milli kavramı ulusun karşılığı olarak değil, İbrahim'in dini olarak kullanılmıştır. Görüş kavramı ise, fikir anlamına gelmektedir. Bu durumda Milli Görüş kavramı aslında İslami Görüş anlamına gelmektedir (Tuğrul, 2017, ss. 618-619). Parti isimlerinde de benzer bir kapalılık söz konusudur. Parti isimlerinin dini terimlerden oluşmamasının sebebi ise yasak olmasıdır. Ancak hareketin siyasallaştığı ilk parti de dahil olmak üzere tüm parti isimleri direkt dini terimler olmasa da anlamları itibariyle dini çağrışımlarda bulunarak seçmenleri ile bağ kurmuşlardır (Yavuz, 2005, s. 280). Parti için farklı bir anlam ifade eden milli kavramı; laik, muhafazakar ve milliyetçi kitleler tarafından tehdit olarak algılanmamıştır (Yorgancılar, 2012, s. 375). İddialara göre, Milli Selamet Partisine üyelik koşulları, dini bazı gerekliliklerin yerine getirilmesi koşuluyla gerçekleşmektedir. (Ağırbaş, 2019, s. 57). Harekette yoğun olarak sözlü ve fiili ötekileştirmeye başvurulmuştur (Baykal ve Çaha, 2017, s. 799); MNP-FP çizgisi kendi oluşumu dışında bulunan siyasi partileri Masonlukla suçlamış, o partilere oy veren seçmenleri İslam düşmanı olarak tanımlamıştır. İslam'ı kendi tekelinde ele almış olması yönüyle çizginin dışında bulunan İslamcı kesimin eleştirilerine maruz kalmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 115). Parti'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Mehmet Zahid Kotku'ya göre, masonluğun nerede ne zaman nasıl olacağı belirsizdir bu da ekstra bir dikkat gerektirmektedir (Baykal ve Çaha, 2017, s. 800). Müslüman olmak için koşulun Refah Partili olmak gerektiğine dair ifadelerin bulunduğu Erbakan'a ait konuşma din istismarı olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu eleştiriler yalnızca RP döneminde değil siyasal çizginin her döneminde yapılmıştır. Bu eleştirileri yersiz bularak din istismarının dindar kesim tarafından yapılamayacağını savunanlara göre; dinin gereklerini yerine getiren birisinin siyaset alanına girdikten sonra da aynı şekilde devam etmesi dini istismar değil, halk talebinin karşılığıdır. (Ağırbaş, 2019, ss. 116-120).

İslami değerlere önem veren Milli Görüş Hareketi cumhurbaşkanlığı ve başbakanlığın birleştirerek tek kişinin yönetiminin idareyi daha hızlı ve kuvvetli yapacağı fikrine sahiptir. Hilafeti çağrıştıran başkanlık sistemi Türkiye için en uygun olanıdır fikri bugün Türkiye'de uygulanmakta olan sistemdir. Hareketin içerisinden çıkan ve tamamen farklılaştığını iddia eden Recep Tayyip Erdoğan'ın Milli Görüş Hareketinin siyasallaştığı süreçten itibaren yapmayı planladığı sistemi hayata

geçirdiği görülmektedir. Erbakan'ın hilafet anlayışı dini bütünlüğün sağlanması yönüyle de değerlendirilebilir. İslam birliğinin sağlanması için İslam ülkelerinin halifesi olma isteği göz ardı edilemez. Yine benzer yaklaşım AKP hükümetinde de görülmektedir (Ağırbaş, 2019, s. 63). Tüm Müslümanların aynı bilinçle kardeşlik ruhunu benimseyerek hareket etmesi ümmetçilik olarak ifade edilmiştir. Ulus devlet anlayışının etnisite ayrımına düşüreceğinden İslam Birliği şarttır fikri hakimdir.

Milli Görüş hareketinin en başından beri vurguladığı amaçları arasında olan İslam Birliği ile emperyalist güçlerin karşısında bir bütün olarak durulabilecek ve daha güçlü hale gelinecektir. Bu hedefe ulaşmak için; Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Müslüman Ülkeler Savunma İş birliği Teşkilatı, Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliği, Müslüman Ülkeler Kültür İş birliği Teşkilatı'nın kurulması ve Müslüman ülkelerle ortak para birimine geçilmesi gerekmektedir. Türk İslam Konferansı'na tam üyelik sağlanmış ayrıca İslam Bankası'na kurucu ortak olunmuştur. D-8 projesi Erbakan'ın ifadesiyle, sömürülmemek, köle olmamak ve haklarını alarak adil bir düzen kurmak için hayata geçirilmiştir. Bu projeyle yeni bir Dünya kurmayı hedefleyen Erbakan, BM'nin insan hakları beyannamesini yetersiz bulması üzerine AB'yi kurduğunu iddia ederek Müslümanların her iki platformda da temsil edilmediği gibi yoluna taş konulduğu fikrine sahiptir (Tuğrul, 2017, ss. 624-626). Erbakan'ın "gelişen sekiz ülke" (D-8) projesine ek D60 projesi de vardı. Ayrıca İslam ülkelerinin geçerli ortak bir para biriminin olması gerektiğini savunan Erbakan, İslam ülkeleri arasında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO) ve Birleşmiş Milletlere (BM) alternatif örgütler kurmak istiyordu (Erbakan, 2019, s. 11). Sünni gelenekten gelen Milli Görüş, mezhepler üssü bir duruş sergilemektedir. Bunun en güzel örneği Siyonizm'in karşısına koyduğu Şii İran'da görülmektedir (Tuğrul, 2017, s. 631). Erbakan başbakan olduğu dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) elçisinin kendisiyle gerçekleştirdiği görüşmede İran ile ilgili vermiş olduğu direktiflerin tam tersini uyguladığını belirtmiştir. İran inkılabını destekleyen Erbakan, inkılabın başarılı olması yönünde İran'ın yanında bulunmuştur. Tüm bunlar ABD'yi karşısına almasına neden olurken Erbakan, RP'ye yapılan askeri ihtilalin ABD çıkışlı olduğuna inanmaktadır (Erbakan, 2019, ss. 9-10). Erbakan'a göre, büyük İsrail'in kurulması için Türkiye'nin yok edilmesi gerekmektedir, Milli Görüş'e müdahale bu yüzden yapılmaktadır ve bu müdahale yalnızca askeri müdahale ile kalmamış aynı

zamanda hareketin bölünmesi için de iç işleyişe karşı yapılmıştır. Böylece AKP kurulmuştur (Erbakan, 2019, s. 53).

Hareket Batı karşıtlığını benimsemektedir. Bu karşıtlık teknoloji alanında kırılırken kültürel olarak Batı'nın örnek alınmasının ülkede yıkıcı tahribatlara yol açacağı düşünülmektedir. Bu düşünce, Osmanlı'da II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra ülke yönetiminin masonların eline geçmesi sonucu İslamcı yönetim tarzının terk edilip Batılılaşma yönünde atılan adımların Osmanlı Devleti'nin sonunu getirdiği fikriyle desteklenmiştir (Akkır, 2020, ss. 126-127). Bu görüş Türkiye Cumhuriyet'i için de geçerlidir. Erbakan'a göre Batılılaşma ile kendi kültürümüz ve değerlerimiz önemsizleştirilmekte ve Batı yüceltilmektedir. Oysa bilimin gelişmesinde dahi sanıldığı gibi Batılı bilim adamlarının değil İslam alimlerinin katkıları yadsınamayacak kadar büyüktür (Yorgancılar, 2012, s. 104). Batı'nın az gelişmiş veya gelişmemiş ülkeleri siyasi, ekonomik, kültürel vb. alanlarda hakimiyeti altına alarak hareket alanını sınırlandırıp kendini yetkili kılması emperyalizm olarak adlandırılır. Hareket anti emperyalisttir; emperyalizmin ülkeleri kansız silahsız içerden fethederek bağımsız bir devlet olmalarını engellediğini ve bu ülkelerin üretim ve birçok alanda Batı'ya bağımlı hale getirildiklerini kabul etmektedir (Tuğrul, 2017, s. 635). Recai Kutan, Ekonomik ve sosyal araştırma merkezinin çarşamba toplantılarında gerçekleştirdiği açılış konuşmasında, emperyalizmi kültür tahribatı olarak gördüğünü ifade etmiş, milli ve manevi değerlerin yok edilerek Batı kültürünün üstün görülmesi ve eklemlenmeye çalışılması hastalığının Türkiye ve birçok Müslüman ülkede görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca Kutan, halkın yoksullaşması ve ülkenin Batı'ya bağımlı hale gelmesini emperyalizmin sonucu olarak görmektedir (Erbakan, 2019, s. 16).

Erbakan, ortak pazar fikrini Türkiye için büyük bir oyun ve tuzak olarak görür. Ona göre, ortak pazar fikrinin Siyonist sermayedarlar ve masonlar tarafından desteklenmesi dahi bu fikri reddetmek için yeterlidir (Baykal ve Çaha, 2017, s. 800). MNP döneminde ortak pazar konusunda hükümet hakkında 2 adet gensoru veren Erbakan; ortak pazarı 3 katlı bir eve benzetir; Üst katında Siyonistler, orta katında Avrupalılar bulunmaktadır. En alt katta ise Türkiye'nin olması planlanmaktadır (Yorgancılar, 2012, s. 103). Ona göre amaç Türkiye'yi Batı'ya bağımlı bir ülke yaparak Hristiyanlaşmasını sağlamaktır. Çıkar yol ise Müslüman ülkelerle kurulan

ortak pazardır (Ağırbaş, 2019, s. 53). Erbakan, doların ortak para birimi olmasıyla Siyonizm'in Dünya'yı hakimiyeti altına aldığını ifade etmektedir. Doların üzerindeki piramidin üzerinde yazan Annuit Coeptis, Dünya hakimiyetine erişildi anlamına gelmektedir. Siyonist sömürü sistemi dediği üç kağıt oyununa göre, tüm Dünya sömürülüyor (Erbakan, 2019, ss. 42-43). Siyasi çizgi Batının ve laikliğin Türkiye'nin gelişememesi üzerinde etkili olduğu fikrini savunarak bu tarz yönetim anlayışlarının şiddetle karşısında durmaktadır (Ağırbaş, 2019, s. 54).

Siyonizm karşıtlığı ise Milli Görüş partilerinin tamamında hissedilmektedir (Ağırbaş, 2019, s. 60). Erbakan'a göre Siyonizm, Yahudi birliği anlamına gelmektedir ve tüm Dünya'ya hakim olma gayesine sahiptir (Tuğrul, 2017, s. 637). Yahudi nüfusu göz önünde bulundurulduğunda Dünyaya hakim olması bir hayal gibi gözükmektedir ancak Erbakan, Yahudilerin maddi güce sahip olduktan sonra iş birlikçileri bularak teşkilatlandığını savunmaktadır. Siyonizm'i timsaha benzeten Erbakan, üst çenesini Amerika, alt çenesini AB, kuyruğu İsrail, gövdesini ise Müslüman ülkelerinde çeşitli meslek gruplarında yer alan kişiler olarak belirlemiştir. Erbakan'a göre, Siyonizm'in Sovyetler yıkıldıktan sonra gerçekleştirdiği NATO toplantısında yeni düşman, İslam ülkeleri olarak belirlenmiştir (Erbakan, 2019, s. 50). Hareket siyasi rakiplerini Siyonizm yanlısı olmakla suçlamaktadır (Ağırbaş, 2019, s. 62). Batı ve Siyonizm karşıtlığı zaman içerisinde yumuşasa da İslamcı yönetim tarzı anlayışına sıkı sıkıya bağlı kalınmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 14).

Hareketin sosyal, siyasi ve kültürel anlamda faaliyet gösteren Milli Görüş kuruluşları bulunmaktadır. MILKO olarak adlandırılan bu kuruluşlar; Milli Gençlik Vakfı, Anadolu Gençlik Derneği, Şuurlu Öğretmenler Derneği, Islamische Gemeinschaft, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi, Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Evrensel Hafızlar Derneği, Din Görevlileri Birliği Derneği'dir. Bu yapılanmalar hareketin uluslararası tanınırlığını artırarak Erbakan'ın İslami camiada itibar kazanmasında etkili olmuştur (Tuğrul, 2017, s. 621). İslamiyet'in siyasal alanda temsilini sağlayan kişiler bu kurumlarda yetişmiştir. Bu isimler cumhurbaşkanlığı, başbakanlık yapmış bunların dışında devletin çeşitli kadrolarında görev almıştır; Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç (Nebati, 2014, s. 142)… Ayrıca, Milli Gazete, Kanal 7 ve TV 5 gibi kitle iletişim araçları, Müstakil Sanayici İş Adamları Derneği ve Avrupa Milli Görüş Teşkilatları kamuoyu

oluşturarak hareketin seçmen kitlesinin genişlemesinde etkili olmuştur (Çelebi, 2019, s. 45).

Çizginin demokrasi ile bağına bakıldığında ise eşiğin Refah Parti'si ile geçildiği görülmektedir. Anti demokratik olduğu iddiasıyla çok fazla eleştirilen Milli Görüş Hareketi'nin demokrasiye karşı tutumu da Refah Parti'si döneminde değişmiştir. Refah Partisi öncesinde demokrasi İslami kitleler için korkulması gereken bir yönetim tarzı olarak değerlendirilmiştir (Ağırbaş, 2019, s. 15). Siyasi çizgiye yöneltilen en büyük eleştiri demokrasi üzerindendir. İslamcı bir yapıya sahip olan çizginin aynı zamanda demokratik olması bazı araştırmacılara göre mümkün değildir (Ağırbaş, 2019, s. 103). Ayrıca çok partili hayata geçişten sonra İslam siyasi bir yapılanma olarak varlığını sürdürme gayesinde değilken Milli Nizam Partisi ile siyasi bir parti haline gelmiş ve kendi çıkarı doğrultusunda demokrasiyi kısmi biçimde ele alarak işine geldiği gibi kullanmayı tercih etmiştir eleştirileri de çizgi için yapılan eleştiriler arasındadır (Ağırbaş, 2019, s. 106). Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasından dolayı genel başkanlık görevini üstlenen Süleyman Arif Emre, MSP'nin birinci büyük kongresinde gerçekleştirdiği açılış konuşmasında demokrasinin ilk şartını ahlakın sağlanması olarak belirlemiştir. Yukarıdaki iddialar göz önünde bulundurulduğunda demokrasinin ahlak ile bağdaştırıldığı bir demokrasi tanımı daha önce yapılmamıştır (Yorgancılar, 2012, s. 195). Hareketin demokratik olduğunu iddia etmesine yönelik bir diğer eleştiri ise, aslında demokrasi yanlısı olmadığı yönündedir. Mevcut sistemde işlerliğin ve devamlılığın sağlanması için demokrasinin gerekliliğini görmüş olmasından dolayı demokrasiyi benimsemiş gibi gözüken hareket bu sayede ileride kurmak istediği İslam devletine yaklaşmış olacaktır. Ağırbaş bu iddiaları takiyye kavramı ile açıklamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 120). Türkiye'de bulunan her partinin eleştirildiği nokta olan parti içi demokrasi sorunu ise siyasi çizgi özelinde Erbakan üzerinden yapılmıştır. Erbakan siyasi yasaklı olduğu dönemlerde dahi partinin genel başkanlığını yapmıştır. Bu durum parti içerisinde de ağır eleştirilmiş hatta hareketin içerisinde kutuplaşmalara ayrılmalara neden olmuştur. Demokrasi sorunu Erbakan'ın ısrarla genel başkanlığı kimseye vermemesi ile sınırlı değildir. Parti içerisinde alınan kararlarda da dediğim dedik bir yapıya sahip olması ve kendisinden farklı seslere kapalı olması yönüyle totaliter olduğu iddia edilir. Kendi iç idaresinde dahi farklı sesler duymak istemeyen bir yönetici ülke yönetimini devraldığında kendisine karşıt birçok görüşü temsil etmek

zorunda kalacaktır bu eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda temsil sorunu yaşanacağı sonucuna varmak çok da yanlış olmayacaktır (Ağırbaş, 2019, s. 108). MNP-FP çizgisi anti-demokratik olma demokrasiye son verme gibi iddialara maruz kalsa da çizgi, demokrasinin gerekliliğini vurgulamış ve yıkılmasını çağrıştıracak bir açıklama ya da teklifte bulunmamıştır. Destekçilerine göre, Milli Görüş partileri baskıcı yönetimlerin karşısında durarak dini özgürlüklerin tam anlamıyla sağlanması için çeşitli mücadeleler vermiştir. Zaman zaman hareketin anti- demokratik politikalar izleyerek laikliği ortadan kaldırıp şeriat getireceği iddiaları ortaya atıldıysa da Erbakan bu iddialara iktidara geldikleri dönemleri işaret ederek cevap vermiş, asılsız olduğu üzerinde durmuştur (Ağırbaş, 2019, s. 67). Erbakan, İslam'ı referans almaktadır ancak laiklik ve batılı değerlerin yüceltildiği bir sistem içerisinde kendisinin kuş dili olarak tabir ettiği kapalı bir konuşma dilini benimsemiştir. Yani ifade etmek istediklerini açık biçimde ifade etmekten kaçınmaktadır (Tuğrul, 2017, s. 642). Örneğin laikliğe değil laikliğin ülkemizde uygulama biçimine karşıyız açıklaması laiklik karşıtı olması gerekçesiyle pek çok kez kapatılan bir parti için bir kurtuluş yolu olarak görülmüştür (Yorgancılar, 2012, s. 196). Ancak bu vb. açıklamalar kimi kesimler tarafından Erbakan'ın samimiyetsiz olarak değerlendirilmesine sebep olurken İslami kesim tarafından ise gayri İslami olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Tuğrul, 2017, s. 643).

Fazilet Partisi döneminde demokrasi savunuculuğu açık biçimde yapılsa da siyasi çizgi dışında kalan kişiler çizginin demokrasiye karşı tutumuna yine eleştirel yaklaşmış ve demokratik olmadığını iddia ederek partilerin kapatılmasına neden olmuşlardır. Kapatmalar partilerin laiklik karşıtı oldukları iddiasına da bağlanmıştır ki Ağırbaş çalışmasında laikliği demokrasinin şartı olarak kabul etmiştir. Siyasi çizgiye bir diğer eleştiri kendi cephesinde bulunan radikal İslamcılardan gelmiştir. Radikal İslamcılar çizgiyi İslamcılıktan uzaklaşarak tehlikeli bir yola girmeleri gerekçesiyle ağır biçimde eleştirmiştir. Yani çizginin demokratikleşme çalışmaları avantaj sağlamamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 16).

MNP ve MSP döneminde ağır sanayi üzerinde yoğunlaşan ekonomik yaklaşım RP ve FP ile Adil Ekonomik Düzen söylemine evirilmiştir. Erbakan kalkınmanın sanayileşme ile gerçekleşeceğini savunurken mevcut sanayileşme politikalarının başarısızlığını da eleştirmiştir (Ağırbaş, 2019, s. 69). Adil ekonomik düzen projesi

ise Refah Partisi ile gündeme gelmiştir. Adil Ekonomik Düzene göre kapitalizm ve komünizmin faydalı tarafları alınmıştır. Faiz kaldırılmış, gelirden vergi alınmayarak tek çeşit devlete ödenen vergi karşılığında hizmet alımı planlanmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 72).

2.2 Milli Nizam Partisi

26 Ocak 1970 tarihinde Konya Milletvekili Necmettin Erbakan'ın Genel başkanlığında Milli Görüş hareketinin siyasallaşma süreci Milli Nizam Parti'sinin kurulmasıyla başlamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 27). Parti teşkilatlanma aşamasındayken kuruluş beyannamesi hazırlanmıştır. 8 sayfadan oluşan bu beyanname partinin kuruluş amacının anlaşılması açısından önemli bir kaynaktır; ahlak ve fazilete dayalı büyük Türk birliğini yeniden sağlamak isteyen parti o dönem merkez güç olan kapitalizm ve sosyalizmi düşman olarak tanımlayarak her ikisinin de benzer olumsuz sonuçlar doğuracağını varsaymıştır. Ayrıca beyannamenin bir başka bölümünü oluşturan konu ise Türk birliğinin İslam ile sağlanabileceği üzerinedir (Yorgancılar, 2012, s. 98). Parti İslamcı bir parti olarak bilinmektedir ve kendisini İslamcı bir parti olarak tanıtan bir partinin varlığının kabulü çok partili hayata geçişin sağlandığı dönemden itibaren bir ilktir (Ağırbaş, 2019, s. 31). Cumhuriyet'in ilanından sonra çok sayıda İslami parti kurulsa da kısa sürede kapatılmışlar, faaliyette bulunmalarına izin verilmemiştir; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Milli Kalkınma Partisi, İslam Koruma Partisi, Muhafazakar Parti, Millet Partisi, İslam Demokrasi Partisi (Yalçın, 2020, s. 62). Milli Nizam Partisi İslamcı partilerin kısa ömürlü olmasından ders çıkararak daha temkinli hareket etmiştir. Parti programı Süleyman Arif Emre tarafından yazılırken tüzük Hasan Aksay tarafından yazılmıştır (Yorgancılar, 2012, s. 111). Parti tüzüğüne göre partiye üye olmak namaz kılma ve oruç tutma şartına bağlı değildi. Ancak partinin yönetici kadrosunda yer almak için her iki koşulun da sağlanması gerekiyordu. Partiye üye olmak için aranan şartlardan biri Mason olmamaktı. Ancak Erbakan'ın nikah şahitlerinden biri Masondur. Ayrıca mason olduğu bilinen birçok kuruluşla yakın ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Bu da Erbakan'ın eleştirilmesine samimi bulunmamasına neden olmuştur (Yalçın, 2020, s. 64). Parti program, tüzük ve isimlerinde dini kavramların kullanılmasına izin verilmediğinden partinin temelini oluşturan İslami değerler örtük biçimde verilmiştir

(Yorgancılar, 2012, s. 115). 19 Ocak 1970 tarihinde Necmettin Erbakan'ın partiyi kurmak için katılım davetinde bulunduğu isimlerden bazıları İslam'ın siyasete dahil edilip edilmeyeceği konusunda kararsızlıklar yaşamış ve MNP'nin kadrosunda yer almamayı tercih etmişlerdir. Ancak kararlı bazı diğer dini aktörler ise partinin İslami eylemleri gerçekleştirmede yardımcı bir üst olacağı fikrini kabul ederek kuruluşunda ve kadrosunda etkili rol oynamışlardır (Yorgancılar, 2012, s. 96). Partinin kurulduğu dönemde Türkiye, Avrupa Birliğine üye ülke olmaya çalışmakta, Avrupa ve ABD ilişkileri gerilmekte, Sovyetler ile ilişkiler iyi tutulmaya çalışılmaktadır (Ağırbaş, 2019, s. 31). Şiddetli sağ sol çatışması ve kaos ortamının hakim olduğu ülkede Milli Nizam Partisinin kuruluşu ses getirmemiştir (Yorgancılar, 2012, s. 91). Partinin kurulmasında Erbakan'ın partiyi kurmadan önce Adalet Partisi'ne milletvekili adayı olarak başvurup parti genel başkanı Süleyman Demirel tarafından reddedilmesi etkili olmuştur. Adalet Partisi'nin genel başkanlığını yürüten Süleyman Demirel'in parti içi işleyişte değişikliğe gitmesi birtakım milletvekilleri tarafından hoş karşılanmamakla birlikte bu milletvekilleri kendi fikirlerinin temsil edilmediği görüşüyle İslami bir partinin kurulması gerektiği fikrini paylaşmışlardır (Ağırbaş, 2019, s. 29). Kapitalist ekonomiye geçiş AP'nin iktidarda olduğu süreci kapsamaktadır. Küçük esnaf ve tüccarlar sanayileşme ve ithal ikameci modelde geri planda kalmış, AP'yi ise bu durumdan sorumlu tutmuşlardır. AP içerisindeki bölünmeler MNP'nin kurulmasında etkili olmuştur (Kıvrak, 2020, s. 137). CHP, DP veya AP seçmenleri arasında bulunan İslamcı kitle kendilerinin de temsilinin sağlanacağı bir partinin kurulmasıyla MNP'nin seçmen kitlesini oluşturmuşlardır (Akkır, 2020, s. 125). Bir başka görüşe göre ise MNP'nin seçmen kitlesi üç katmana ayrılmıştır:

> *1) Taşra kökenli dindar ailelerden gelip Cumhuriyet'in laik eğitim kurumlarında yetişmiş ve genellikle, serbest meslekle iştigal eden yeni seçkinler,*
>
> *2) Taşrada ticaret ve sanayi ile iştigal eden dindar girişimciler,*
>
> *3) Hem taşra hem de büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlar"* (Çakır, 2005, s. 545).

Milli Nizam Partisi fikri Necmettin Erbakan'ın Odalar Birliği genel sekreterliği görevini yürüttüğü sıralarda filizlenmiştir. 1968 yılında genel sekreterlik görevinden istifa eden Erbakan, 1969 yılında Odalar Birliği genel başkanlığına aday olmuş ve seçilmiştir. Bu durum kimi kitlelerce Adalet Partisi ve Demirel'e karşı kazanılan bir

zafer olarak değerlendirilmiştir. Demirel ve çevresi ise Erbakan'ı polis zoruyla görevden uzaklaştırarak Erbakan'ın genel başkanlık görevini yürütmesinden duyduğu rahatsızlığı açıkça göstermiştir (Yorgancılar, 2012, ss. 30-31). Erbakan AP'ye tekrar başvursa da Süleyman Demirel ile anlaşamaması ve benimsemiş olduğu mukaddesatçılık söylemi gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Aslında Süleyman Demirel Adalet Partisi içerisinde üç ayrı muhalefetle baş etmeye çalışıyordu. Bu muhalif kutuptan biri de Erbakan'ın destekçileriydi. Demirel'in Erbakan'ın başvurularını reddetmesindeki sebeplerden biri de parti içerisindeki hakimiyeti kaybetmek istememesidir (Yorgancılar, 2012, s. 51). Ancak gerek Adalet Parti'sinden ayrılan İslami bir siyasi parti kurmak isteyen eski AP'li milletvekilleri gerek Erbakan'ın fikir destekçileri Erbakan'ın arkasında durarak yeni bir partinin kurulmasında etkili olmuşlardır. Parti'nin kurucuları arasında Nakşibendi tarikatı şeyhi Mehmet Zahid Kotku da vardır. Kaçırılan 1969 seçimlerinde çok sayıda bağımsız milletvekili adayı gösterilse de bunlardan yalnızca Konya adayı olan Erbakan bağımsız milletvekili seçilmiştir. Seçimlerden 1 yıl sonra ise Milli Nizam Parti'si kurulmuştur (Ağırbaş, 2019, s. 30). Yeni kurulan bir partiye göre teşkilatlanmasını kısa sürede tamamlayan ve siyasi arenada kendisine yer bulan bir parti olması gerekçesiyle başarılı kabul edilebilir (Yorgancılar, 2012, s. 73). Teşkilatlanmasında güvenilir isimler olmasına dikkat edilmiş, Türkiye'nin dört bir yanına temsilcilerini göndermişlerdir. Bu temsilciler ilk olarak o bölgede kendi lehlerine haber yapan gazetelerin kimler tarafından alınıp okunduğunu tespit etmiş ardından o insanların evlerini ziyaret etmişlerdir. Ancak bu sıradan bir ziyaret değil, kişilerin benimsemiş olduğu görüşün önceden tahlil edildiği ve bu doğrultuda konuşma üslubunun şekillendiği ziyaretler olmuştur. Beklentinin ne yönde olduğunun tespiti önceden yapılıyor ve karşılanması yönünde çeşitli eylemlerin yapılacağı vaat ediliyordu. Köylerdeki teşkilatlanma da dönemin çok ilerisinde sayılacak cinstendir. Köy imamlarının eşlik ettiği ziyaretlerde öncelikle dini konular konuşulur bir sonraki ziyarette bir teyp ve Erbakan'a ait kasetler hediye edilirmiş. Partinin bu kadar kısa sürede teşkilatlanma başarısını tarikatların desteğine bağlayan araştırmacılar da vardır (Yalçın, 2020, ss. 65-69). Partinin kurulmasında Nakşibendi tarikatı dışında Nur Cemaati'nden siyasetçilerin de desteği vardır (Baykal ve Çaha, 2017, s. 793). Ancak Nur Cemaati içerisinden bazı isimler partinin kurulmasından rahatsızlık duymuş ve dini birliğe tehdit olarak değerlendirdikleri partinin

kurulmaması yönünde çeşitli eylemlerde bulunmuşlardır. Nur Cemaatine mensup olduğu bilinen Adalet Partili Tevfik Paksu ise AP ile bağlarını kopartarak MNP'nin kuruluşunda Erbakan'ın yanında yer almıştır. Kuruluş aşamasında Necmettin Erbakan'ın hocam dediği Mehmet Zahid Kotku'nun izni olmadan partiyi kurmayacağını söylemesi üzerine Erbakan'la beraber üç kez Kotku'nun yanına gitmiştir. Ancak Kotku üçüncü ziyaretlerinde partinin kurulmasına onay vermiştir (Yorgancılar, 2012, ss. 109-110). Tarikatlar dinsel değerlerin bastırıldığı fikrini benimseyerek dini temelli eğitimlerin verilmesinde merkez görevi üstlenmişlerdir. Nakşibendi Tarikatı ise siyasi alanda tüm tarikatlar arasında en yetkili olanıdır ve siyaset-din arasındaki etkileşimin sağlanmasında etkili yollardan birisidir (Yavuz, 2005, s. 181). Destekleyen dini grup ve tarikatlar dışında tıpkı Nurcuların önemli bir kısmı gibi İslamiyet'in herhangi bir parti, dernek ve vakıf gibi örgütlenmelere ihtiyaç duymadığını savunanlar da vardı. Bu görüşe sahip kişiler siyaseti İslamiyet dışı bir alan olarak görmüş ve dinin siyasetle iç içe geçmesinin bir meşruiyet sorununa yol açacağını savunmuştur (Yorgancılar, 2012, s. 48). 18 kişiden oluşan partinin resmi kurucu kadrosu içerisinde çok sayıda avukat, ilahiyatçı profesör, doktor, mühendis ve tüccar bulunmaktadır: Necmettin Erbakan, A. Tevfik Paksu, Ali Haydar Aksay, Süleyman Arif Emre, H. Tahsin Armutcuoğlu, Ömer Çoktosun, Ekrem Ocaklı, Ömer Faruk Ergin, Saffet Solak, Hasan Aksay, Ali Oğuz, İsmail Müftüoğlu, Nail Sürel, İ. Fehmi Cumalıoğlu, Hüsamettin Fadıoğlu, Bahattin Çahoğlu, Mehmet Satoğlu, Rıfat Boynukalın (Kıvrak, 2020, s. 140). MNP'nin parti programı ve tüzüğünün incelendiği çalışmaya göre, ahlak ve fazilet kavramları üzerinden bir demokrasi anlayışı hakimdir. Parti programında partinin demokrasi anlayışını ifade eden ayrı bir başlık bulunmaktadır (Ağırbaş, 2019, ss. 85-87). Batılılaşmanın karşısında olduğu anlaşılan parti Osmanlı- İslam mirasını devralarak yeniden yaşatma yönünde adımlar atacağı kararını almış (Yavuz, 2005, s. 281), maddi ve manevi kalkınmanın birlikte sağlanması Milli Görüş Hareketi'nin ortak hedefi olarak belirlenmiştir. Ayrıca kalkınma ahlak ve maneviyata dayandırılarak eğitim; millet ve devlet arasında yakınlaştırıcı unsur görevini görmüştür (Baykal ve Çaha, 2017, ss. 794-796). Milli eğitim konusunda köklü değişiklikler yapmayı amaçlayan parti verilen eğitimi yetersiz görerek halkın Batıya özendirildiğini iddia etmiş ve müfredat değişikliğine gitmenin doğru olacağını savunmuştur. Milli Eğitim Bakanlığındaki kadrolarda da değişimi kaçınılmaz olarak görmüştür (Yorgancılar, 2012, s. 119).

Batı karşıtlığı ile bilinen hareket montaj sanayinin yerine Batı'ya olan bağlılığı sonlandırmak büyük bir güç olarak ortaya çıkmak için savunma sanayinin temelini oluşturan ağır sanayi fikrini ortaya atmıştır (Baykal ve Çaha, 2017, s. 797). Komünizm ve kapitalizm karşıtlığı ile bilinir. Ayrıca Siyonizm ve Siyonizm'e hizmet eden masonların da karşısında konumlanmaktadır (Yorgancılar, 2012, s. 131). Parti, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu ekonomik bunalımdan AP'yi sorumlu tutmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik üzerinde duran Erbakan, iktisadi hayatın yönetimini elinde bulunduran azınlık bir grubun varlığından söz etmiştir. Erbakan'a göre, bu grup şahsi çıkarları doğrultusunda ekonominin çevreye olan etkisini yok saymaktadır (Baykal ve Çaha, 2017, s. 795). Üstelik bu azınlık grup vergi konusunda da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Vergilerin tahsilatı konusundaki adaletsizliğin ortadan kaldırılması iktisadi amaçların içerisindedir (Yorgancılar, 2012, s. 128). Helal kazancı ilke edinen hareket, özelleşmeyi daha da genişletmeyi planlayarak özel sektörün gücünün yetmediği yerde devlet desteğinin verileceğini vaat etmiştir (Kıvrak, 2020, s. 142). Ayrıca bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyinin farklılık gösterdiği tespit edilmiş bu farklılığın giderilmesi için devletin bu bölgelere daha fazla hizmet sunması kararlaştırılmıştır. Merkezi planlamanın terk edilip bölgesel planlamaya geçilmesi bu vb. sorunların çözümü olarak görülmüştür. İsraf ve faizin kaldırılması ise diğer ekonomik hedefler arasındadır (Yorgancılar, 2012, ss. 126-128).

Parti 12 Mart 1971 muhtırası ile laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatma davası açılarak siyasi partiler kanununun 92, 94, 97 ve 101. maddelerine dayanarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 32). Dava muhtıradan bir hafta önce 5 Mart tarihinde açılmıştır (Yorgancılar, 2012, s. 145). Erbakan'ın laiklik karşıtı söylem ve eylemlerine kısaca değinmek gerekirse; Avrupa ve Batılılaşmanın karşısında yer alması, konuşmalarında dini tabirlere ve kişilere sıklıkla yer vermesi, okullarda dini eğitimin ön planda tutulmasını istemesi, partinin TRT'de yayınlanan ilk büyük kongresinde Atatürk resminin olmaması, tüm bunlar ve dahası delil olarak sunulmuş, partinin kapatılmasına karar kılınmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 137). Erbakan'ın çeşitli konuşmaları partinin kapatılması için gerekçe gösterilmiştir. Bunların başında, partinin asıl kurucularının Osmanlı padişahları olarak ilan edildiği Ankara toplantısı gelmektedir:

> *"Sizden niçin saklayalım, partimizin kurucularını açıkça zikredeyim; bizim partinin kurucuları Sultan Fatih Hazretleri, Sultan Yıldırım Hazretleri, Sultan Murat, Sultan Melikşah, Ulubatlı Hasan, Orhan Gazi, Nizam-ül Mülk, Akşemsettin, Sultan Yavuz Han, Kılıçarslan, Alparslan, Gelenbevi Hazretleri, Sultan Abdülhamit'tir."* (Yalçın, 2020, s. 66).

31 Mayıs 1970 Karabük konuşmasının dini selamlama ile başlaması ve Ayasofya'nın tekrar camii haline getirileceğini ima eden Ayasofya'da namaz kılma daveti ise ikinci gerekçe sayılmaktadır (Yorgancılar, 2012, s. 146):

> "*MNP milletin iman davasını kendine şiar edinmiştir. Türkiye'de bugün üç yol vardır. Birinci yol solculuk, sonu komünizm yolu. Bu yol CHP'nin. İkinci yol kozmopolit masonluk yolu. Bu yolda AP'nin levhası var. Üçüncü yol MNP'nin yolu, bu sağı temsil eder. Hak yolu, iman yolu. Önümüzdeki seçim sonunda 1973 yılında sizleri Ayasofya Camii'nde namaz kılmaya davet ediyorum."* (Yalçın, 2020, s. 68).

Farklı şehirlerde gerçekleştirilen çeşitli kongrelerdeki konuşmalar partinin kapatılma iddianamesini oluşturmaktadır. Bu iddianamelerin ortak noktası ise, her birinin Osmanlı Devleti'ne atıfta bulunması ve dini değerlere öncelik tanıyan bir yönetim anlayışının benimsendiği sonucuna varılmasıdır (Yorgancılar, 2012, s. 149). MNP, davayı açan Cumhuriyet Başsavcısının seçimle değil atamayla görev başında olduğunu işaret ederek yetkisiz olması gerekçesiyle davanın reddedilmesi gerektiğini talep ettiyse de herhangi bir hukuksuzluğun olmadığı belirtilerek 20 Mayıs 1971 tarihinde parti kapatılmıştır (Yorgancılar, 2012, s. 154). Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın isteği üzerine hükümet Nihat Erim tarafından kurulmuş ancak çok uzun sürmemiş 2. Nihat Erim hükümeti de istifa üzerine son bulmuştur. Bu durum CHP içerisinde karşıt seslerin yükselmesine neden olmuş parti içerisinde Ecevitçiler ve İnönücüler ayrımı ortaya çıkmıştır (Yorgancılar, 2012, s. 176). Ülkede yönetim boşluğu doldurulamamış, Erbakan yargılanmamak için 1972 yılına kadar İsviçre'de kalmıştır. Partinin kapatılması, kapatmalar sonucu yapılan yargılamalar bazı kitleler tarafından Erbakan ve arkadaşlarına karşı yapılan haksızlık olarak değerlendirilmiş, haksızlığa uğrayanlar devlet mağduru olarak görülerek harekete ve Erbakan'a duyulan ilgi artmıştır (Yavuz, 2005, s. 282). Ancak MNP'li milletvekilleri için yasal

bir işlem başlatılmamış, TBMM'ye bağımsız aday olarak girip çıkmalarına müsaade edilmiştir (Yalçın, 2020, s. 71).

2.3 Milli Selamet Partisi

Milli Selamet Partisi 11 Ekim 1972 tarihinde Nakşibendi tarikatı üyesi Süleyman Arif Emre genel başkanlığında (Ağırbaş, 2019, s. 34), kurucu kadrosunda Abdülkerim Doğru, Rasim Hancıoğlu, Hüseyin Kamil Büyüközer Abdullah Tomba, Sabri Özpala, M. Turhan Akyol, M. Gündüz Sevilgen, Zühtü Öğün, Hüseyin Erdal, Hüseyin Koçak, Hasan Özkeçeci, Osman Nuri Önügören, Mazhar Gürgen Bayatlı, M. Emin Ayak, Mustafa Arafatoğlu, Mustafa Mamati, Abdurrahim Bezci, Recai Kutan ve Sami Baysal'ın bulunduğu kurul tarafından kurulmuştur (Yorgancılar, 2012, s. 183). Siyasi partiler kanununun 111. Maddesine göre kapatılan bir siyasi partinin üyeleri beş yıl süre ile hiçbir siyasi partiye üye olamaz, oldukları takdirde öncelikle parti üyelerinkilerin sonlandırılması için parti uyarı alır durum hala devam ediyorsa kapatılır. Bu durumun MSP için bir istisna teşkil ettiğini dönem partilerinden benzer amaçla kapatılan Türkiye İşçi Partisine aynı muamelede bulunulmadığını savunanlar vardır (Yalçın, 2020, s. 77). Bu süreçte Erbakan İsviçre'dedir. Partinin kuruluşunda etkili olan Erbakan, siyasi yasaklı olması gerekçesiyle ilk genel başkan olamamıştır. Süleyman Arif'i ise geçici başkan olarak kendisi atamış, 1973 seçimlerinden kısa süre önce partiye dönmüş ve yasağı kalktıktan sonra tekrar başkanlık görevini üstlenmiştir. Bu durum Milli Görüş Hareketi partilerinde adeta bir gelenek haline gelmiştir (Yorgancılar, 2012, s. 10). Parti içerisinde seçim döneminde genel başkanlığın değiştirilmesinin oy oranları üzerinde olumsuz etki yapacağından değiştirilmemesi kararı alınmasına rağmen 1973 seçimleri öncesinde Erbakan genel başkanlık görevine gelmek istemiş ancak partisinden yükselen muhalif seslerin isteği üzerine genel başkanlık talebini geri çekmiştir. 1973 seçimleri MSP için büyük bir başarı göstergesidir. 25 büyük şehirden 11'inde diğer partilerin aldıkları oy oranları göz önünde bulundurulduğunda ortalamanın üstünde oy almış; Urfa, Maraş, Erzurum ve Sivas'ta en çok oy alan parti

olmuştur. Başarılı olduğu şehirlerin ortak özelliği İslami ve geleneksel değerlere bağlı olmalarıdır (Yalçın, 2020, s. 80). Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasından dolayı partide bulunmadığı dönemde partinin ilk büyük kongresi gerçekleştirilmiş bu kongrede açılış konuşmasını Süleyman Arif Emre yapmıştır ancak yazılanların Erbakan'a ait olduğu seslendirenin Emre olduğu konuşmayı dinleyen herkes tarafından kolaylıkla anlaşılmıştır (Yorgancılar, 2012, s. 194). Partinin MNP'nin devamı olduğunu işaret eden bazı siyasetçilere göre parti Batı desteğini alarak kurulmuştur. Bu görüş partinin Batı karşıtı olması göz önünde bulundurulduğunda kimi kitlelerce kabul göremez bir durumdur. Bir diğer görüş ise İslami seçmenin partiyi hiçbir zaman desteklemeyeceğinin ispatı için partinin kurulmasına izin verilmiş olmasıdır. İslami seçmenden kasıt partiyi gerçekten desteklemeyen iki kesimdir; Mehmet Kutlular ekibi ve Fethullah Gülen cemaati (Yorgancılar, 2012, s. 182). Bir başka iddiaya göre MSP'nin kurulmasına AP'nin tekrar iktidar olmaması için izin vermiştir. Bu görüşü savunanlar darbeci kuvvetlerden iki ismin İsviçre'ye giderek Erbakan'ın yeni bir siyasi parti kurması koşulunda herhangi bir engel ya da sorunla karşılaşmayacağının güvencesini vermiştir (Yalçın, 2020, s. 75). 1973 seçimleri için yayınlanan MSP seçim bildirgesinde ülkenin içerisinde bulunduğu maddi ve manevi koşullar değerlendirilmiş, olumsuz koşullardan MSP'nin siyasi rakipleri sorumlu tutulmuştur (Yorgancılar, 2012, s. 220). İlk girdiği genel seçimlerde başarılı sonuç elde eden MSP'nin oylarının önemli kısmı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden gelmiştir. Parti kuruluşu itibariyle ekonomik sorunların çözüleceğini vaat etmiş sanayileşmeye verdikleri önem üzerinde durmuştur. Seçmenler dini bir parti olmasından değil büyük ölçüde ekonomik vaatlerinden dolayı partiyi desteklemişlerdir (Yavuz, 2005, s. 283). Bir başka görüşe göre ise partinin seçimlerde başarılı olmasının çeşitli sebepleri vardır; en önemli sebep ülkede devam eden ekonomik kriz ve seçmenlerin bu krize verdiği tepkilerdi, ikinci sebep ise taşralı sermayedarların ekonomik kayıplarının yanında sosyal gelişmelere karşı duyduğu tedirginlikti. Bir diğeri ise İslamcıların siyasal arenaya dönme isteğiydi (Yalçın, 2020, s. 81). Faizi tamamen kaldırmayı amaçlayan parti israfı önlemek için de çeşitli çalışmalar yapmayı planlamıştır. Ülkedeki her toprak sahip olduğu doğal kaynaklar göz önünde bulundurularak planlı yatırımların yapılacağı bölgeler olacak, fabrika gelirleri tüm ülkeye dağıtılacaktı (Yorgancılar, 2012, s. 202). Seçim sonuçlarına bakıldığında MSP meclise girmeye hak kazanmıştır. Erbakan, partisinin

meclise girmesini üçüncü Cumhuriyet'in başlaması olarak değerlendirmiştir. Erbakan'a göre, mecliste solun temsili; CHP, milli görüşün; MSP, renksizlerin ise; AP, DP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) tarafından sağlanacaktır (Yorgancılar, 2012, s. 248). Sonuçlar tek partinin iktidara gelmeyeceğini bir koalisyon hükümeti kurmanın zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır (Ağırbaş, 2019, s. 34). MSP içerisinde bu koalisyonun kurulup kurulmaması konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. CHP'nin uygulamış olduğu ekonomik politikayı yakın bulanlar koalisyona sıcak bakarken, tarafsızlar, kararı merkeze bırakanlar ve (Yorgancılar, 2012, s. 250) ordunun CHP'ye karşı tutumunun sert olmasından dolayı orduyla karşı karşıya kalmamak için ve diğer bazı sebeplerden dolayı tamamen karşı olanlar bulunmaktadır (Yalçın, 2020, s. 83). MSP içerisinde bulunan karşıt fikirlere kulak tıkamayıp CHP'nin yapmış olduğu koalisyon teklifini reddetmiştir (Yorgancılar, 2012, s. 254). 9 Aralık 1973 yerel seçimlerinde ciddi oy kaybına uğrayan MSP, kulislerde dönen erken seçim haberlerini duymuş böyle bir başarısızlığın ardından genel seçimlerde de başarısız olacağını düşünerek CHP ile koalisyon hükümeti kurma fikrine sıcak bakar hale gelmiştir (Yalçın, 2020, s. 88). 26 Ocak 1974'te hükümet göreve başlamış, 1 Şubat 1974'te ise CHP-MSP koalisyonuna güvenoyu verilmiştir. Kurulan koalisyondan rahatsızlık duyan Nurcu kanat ikazda bulunsa da dikkate alınmamış bunun sonucunda hareketten ayrılmışlardır (Ağırbaş, 2019, s. 110). Bu ayrılışın sebebi yalnızca CHP ile yapılan koalisyondan duyulan rahatsızlık değildi. Nurcu Milletvekili Tevfik Paksu, MSP'nin kendisini İslami bir parti olarak tanımlayarak kendisini desteklemeyen herkesi İslam'a karşı olmakla suçlamasının ve partiyi dinin tekelinde göstermesinin sonucu olarak Nurcu kanadın partiye muhalif hale geldiğini açıklamıştır (Yorgancılar, 2012, s. 319). Ayrıca iddialara göre Erbakan bakanları seçmede ve grup başkanvekili ile TMBB Başkanvekilliği için aday isim belirlemede tamamen keyfi davranmıştır. Bu keyfi davranışın içerisinde birtakım hesaplamaların olduğunu düşünen partililere göre Nurcu kanatta bulunan ve parti içerisinde saygı gösterilen Erbakan'a muhalifliği ile bilinen Rasim Hancıoğlu sırf sorunsuz bir şekilde parti ile ilişiğinin kesilmesi maksadıyla TBMM grup başkanvekilliğine aday isim olarak çıkarılmıştır. İddialara göre Erbakan oylar sayılmadan kullanılan oyların tamamını zorla almış ve sonuçların kendi istediği doğrultuda sonuçlandığını ifade etmiştir. Hiç kimse buna inanmasa da herkes Rasim Hancıoğlu'nun TBMM grup başkanvekilliğine aday gösterilmesini kabul etmek

zorunda kalmıştır. Bu parti içi demokrasinin olmadığının en güçlü göstergelerinden biridir (Yalçın, 2020, s. 95). Ayrıca devlet kadrolarının MSP tarafından Nurcu, Nakşibendi ve Kadiri tarikatı müritleri arasında paylaştırıldığı ve tarikatların kendilerine verilen görevlendirmeleri birbirleriyle karşılaştırarak azımsamaları sonucu tartışmaların çıktığı iddiası da vardı (Yalçın, 2020, s. 99). MSP, çevrenin (kasabalarda yaşayan, dindar, küçük sermaye sahipleri) temsilini sağlarken CHP, merkezi temsil ediyordu. Bu koalisyon CHP'nin ortanın solu olarak değerlendirilmesine neden olurken MSP'nin ise aşırı sağ olarak değerlendirilmesini engellemiştir (Nebati, 2014, ss. 155-156). CHP-MSP koalisyonun çatırdamalarından ilki 12 Mart muhtırasının tutuklularına genel af çıkarılması ile ilgiliydi. MSP'nin içerisinden muhalif 20 milletvekili solcuların affı hariç af teklifini onayladı ancak bu koalisyon protokolüne aykırıydı. Erbakan parti içerisinde sözünün dinlenmediğini düşünerek bundan sonraki parti içi görevlendirmelerinde tek sesliliğini sert ve kararlı biçimde sürdürme kararı almıştır (Yalçın, 2020, s. 104). Kıbrıs Hareketi başarısının her iki parti tarafından paylaşılamaması da önemli bir sorun teşkil etmiştir. Erbakan ve Ecevit arasında anlaşmazlıklar artmış, Ecevit'in istifası üzerine MSP-CHP koalisyonu dağılmıştır (Yorgancılar, 2012, s. 288). 6 aydan fazla bir süre yönetim boşluğu yaşanmış, 1975 senesinde Adalet Partili Demirel'in başbakan olduğu MSP, CGP ve MHP partilerinin de bulunduğu sağ ittifak, 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti (MC) olarak adlandırılmış ve yeni bir koalisyon hükümeti dönemine girilmiştir. MC ittifakı 5 Haziran 1977'ye kadar hükümet etmiştir (Yorgancılar, 2012, s. 300). 5 Haziran'da erken seçime gidilmiş; CHP, MHP ve AP oylarında artış seyredilirken MSP, DP ve CGP oylarında düşüş meydana gelmiştir. MSP'nin oylarının arttırdığı şehirler; Bitlis, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van'dır. Bu şehirler Doğu ve Güney Doğu bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki oy oranlarının artışı birkaç sebebe bağlanmıştır; bu sebeplerden ilki, 1973 yılında koalisyon hükümetini kuran MSP'nin aldığı bakanlıkların yarısından fazlasını bu bölgedeki vekillerine vermesi olarak görülürken ikincisi, Erbakan'ın gerçekleştirmeyi planladığı ağır sanayi hamlelerinin bu bölgeler üzerinden planlanmasıdır. Bu bölgelerde kamunun istihdamında meydana gelen artış, yine bölgede İslami eğitim veren okulların artması da oy oranlarının artışında etkili olarak görülmüştür. Son ve önemli görülen diğer sebep ise, Türk milliyetçiliğine yakın görülen Nurcu kanatın hareketten ayrılması olmuştur. Erbakan etnisite sorununu İslam'ın birleştirici gücü ile çözüleceğine

inanmıştır. Nurcu kanatın hareketten ayrılmasının sonucu Batı'da oy kaybıyken Doğu ve Güney Doğu'da oy artışı olmuştur (Yalçın, 2020, ss. 140-141). 1977 seçim sonuçlarına göre tek bir partinin iktidara gelmesi olanaksızdır dolayısıyla II. Milliyetçi Cephe Hükümeti Süleyman Demirel'in Başbakanlığında MSP ve MHP'nin ittifakında kurulmuştur (Yorgancılar, 2012, s. 332). 1973 ve 1977 seçimleri incelendiğinde MSP oylarının yarısından fazlasını kırsal alanlardan alırken yarısından azını kentlerden almaktadır ki bu kırsal alanda almış olduğu oylar ağırlıklı olarak Kürt ve Sünni nüfus tarafından verilmiştir. Bu durum Altan Tan tarafından Kürt nüfusunun İslam'a olan düşkünlüğü üzerinden açıklanarak Kürtlerin Nurcu ve Nakşibendi tarikatları içerisinde aktif rol aldıklarını belirterek sunmuş olduğu savı desteklemiştir (Yavuz, 2005, ss. 283-284). 1977 Aralık'ta II. MC hükümetinden AP'li 11 milletvekili; Cemalettin İnkaya, Tuncay Mataracı, Orhan Alp, Mustafa Kılıç, Ali Rıza Septioğlu, Şerafettin Elçi, Hilmi İşgüzar, Mete Tan, Güneş Önğüt, Enver Akova ve Mehmet Karaaslan istifa etmiş bunun üzerine hükümet düşürülmüştür. Bu 11 milletvekili CHP'ye geçerek hükümet kurmuşlar, bakanlık görevine getirilmişlerdir (Yorgancılar, 2012, s. 334). Bu hükümete 11'ler hükümeti adı verilmiş, CHP, CGP, DP ve bağımsızlardan oluşmuştur (Yalçın, 2020, s. 144). 1979 İran Devrimi, Milli Selamet içerisinde bulunan radikal İslamcıları heyecanlandırmıştır. Ancak devrimin siyasi bir parti tarafından gerçekleştirilmediğini anlamaları sonucu Radikal İslamcılar hareketten ayrılmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 133). Ayrıca MSP'nin oylarındaki düşüş, II. MC hükümetinin çok kısa sürmesi, MSP'nin muhalefet partisi konumuna gelmesi gibi diğer sebepler de MSP'lileri saldırgan bir hale getirmiştir (Yalçın, 2020, s. 145). Çizgi, İslamiyet'in uygulanabilmesi için bağlılık beklerken Radikal İslamcılar, İslami bir siyasi partinin varlığını reddederek İslamcı bir kişinin oy kullanmasını doğru karşılamamaktadır (Ağırbaş, 2019, s. 129). Ancak MSP ile İslam'ın siyasi hayatta etkin hale geldiği gerçektir bu sayede daha önce temsil edilmediğini düşünen kitleler demokrasinin gücünü hissettiklerini ifade etmişlerdir (Yavuz, 2005, s. 286). MSP tüzüğü ve parti programı MNP ile benzerlik göstermekle birlikte daha ayrıntılıdır. Parti programında manevi kalkınmanın şartlarından biri demokratikleşme olarak görülmüştür. MSP, siyasi çizgi içerisinde demokrasi vurgunun en az yapıldığı partidir (Ağırbaş, 2019, s. 88). Parti içerisinde bir demokrasi göstergesi kabul edilen senatör, milletvekili ve mahalli idare adaylarının belirlenmesinde aday yoklama sistemi uygulamıştır. Bu sistem il idare

kurulundan merkez ilçeye bağlı mahalle ve köy görevlilerine kadar oy hakkı tanımıştır (Yorgancılar, 2012, s. 368). Ayrıca parti sanayileşme yönünde adımlar attıysa da belirli bir plana sahip olmadığı için hedeflediği noktaya gelememiştir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikten gem vuran parti küçük esnaf, çiftçi ve zanaatkarın devlet tarafından desteklenmesi üzerinde de durmuştur (Yavuz, 2005, s. 286). En önem verdiği konu ise eğitimdir. MSP halihazırda uygulanan eğitim sistemini Batıya benzediği ve ezbere dayandığı gerekçesiyle değişime tabi tutmuştur (Yorgancılar, 2012, s. 222).

1978 yılında CHP tarafından kurulan koalisyon hükümeti döneminde sağ sol çatışmaları şiddetlenmiş, ekonomik kriz büyümüştür (Yalçın, 2020, s. 147). 12 Eylül 1980 darbesiyle tüm siyasi partiler kapatılmış parti liderleri ise ömür boyu siyasetten menedilmişlerdir (Ağırbaş, 2019, s. 36). Darbeyi yöneten Kenan Evren'in söylemlerinde dini değerlere vurgu dikkat çekmiştir. Garip karşılanan bu durum yalnızca söylemle sınırlı kalmamış, din derslerinin eğitimde zorunlu hale getirilmesi, Diyanet'e ayrılan bütçenin arttırılması, yeni imam hatip okulları ve İlahiyat fakültelerinin açılması bu garipliği takip etmiştir. Adeta MSP'nin yapmak istedikleri darbeci güçler tarafından Türk-İslam sentezi başlığı altında gerçekleştirilmiştir (Yalçın, 2020, s. 178). Gözaltına alınmalarından 223 gün sonra yargılanan MSP'liler tahliye edilmiştir (Yalçın, 2020, s. 183). Milli Selamet Partisi çizgi partileri arasında dava açılmadan kapatılan tek parti olma özelliğine sahiptir. Darbe sonrası her parti için iddianameler hazırlanmış, MSP'nin iddianamesinde ise, partinin örgüt olduğu ve şeriat devleti kurmayı amaçladığı yer almıştır (Ağırbaş, 2019, s. 139). MSP'nin kapatılmasındaki gerekçelerden biri olan laiklik karşıtlığı ise MNP için de kapatma gerekçesi olarak sunulmuştur. Tüm Milli Görüş partileri laiklik karşıtı olmakla itham edilmiştir. Kendilerini bu durumdan muzdarip olduğunu belirten Milli Görüşçüler laikliğin anayasa da bir tanımının olmasını istemiştir (Yorgancılar, 2012, s. 371).

2.4 Değerlendirme

Bu bölümde Milli Görüş Hareketi'nin siyaset sahnesine çıkmadan önceki süreç kısa bir şekilde değerlendirildikten sonra hareketin siyasallaştığı ilk parti olan Milli Nizam Partisi, parti programı, destekçileri, seçmen tabanı, parti kurucusunun parti içerisindeki rolü ayrı başlıklara ayrılmadan tek bir bütün halinde ele alınmıştır. Milli Nizam Partisi'nin kurulduğu ilk günden kapatıldığı sürece kadar ki siyasal

serüveninin ardından Milli Selamet Partisi, aynı doğrultuda incelenmiş kapatılmasına kadar geçen süreç, politika önerileri, sahip olduğu argümanlar, parti içi demokrasi anlayışı kronolojik bir sıralama ile partinin siyasetteki rolü verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın devamında ikinci bölümü oluşturan Refah ve Fazilet Partilerinin kuruldukları süreçten kapatılmalarına kadar ki süreç incelenecektir. Milli Görüş Hareketi'nin yeni kurulacak bu partilerle aldığı oy oranları değerlendirilecek, değişimin sebepleri nedensel bağ kurularak verilecektir. Harekette yaşanılacak yenilikçiler-gelenekçiler ayrımında da etkili olduğu düşünülen 28 Şubat süreci Refah Partisi başlığı altında incelenecek, Milli Görüş Hareketi üzerine etkileri tartışılacaktır.

3. REFAH VE FAZİLET PARTİLERİ

Tez çalışmasının 2. bölümü, 1980 askeri darbesinden Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisinin kuruluşuna kadar geçen süreci kapsamaktadır. 1980 darbesinin ülkede İslami hareketlerin varlığına etkisi ve Milli Görüş Hareketi'nin 3. siyasi partisi olan ve hareketi kazandığı siyasi başarı ile iktidara taşıyan Refah Partisinin kuruluş aşamasından kapatılışına kadar geçen süreç kronolojik sıralama ile Refah Partisi başlığı altında verilmiştir. Hareketin kurucusu olan Necmettin Erbakan'ın siyasi yasaklı olması sebebiyle genel başkanlık koltuğuna geçici Başkan Ali Türkmen otursa da Erbakan'ın direktifleri doğrultusunda hareket etmiştir. Erbakan'ın siyasi yasağının kalkması sonucu dışarıdan sağladığı yönetimi doğrudan sağlamasının önü açılmış, genel başkanlık görevini devralmıştır. Partinin girmiş olduğu 1991 ve 1995 yılları arasında gerçekleşen seçimlerde aldığı başarılar ve bu seçimlerden sonra girilen mücadelelerde oyların düşmesinin gerekçeleri analiz edilmiştir. Siyasi çizginin partilerinin ortak kaderi olan askeri müdahale sonucu kapatılma, RP için de gerçekleşmiş, Türk siyasi hayatı için önemli bir kırılma olan 28 Şubat post modern darbesi sonucu parti kapatılmış, partiye bağlı isimler siyaseten yasaklı konuma geçmiştir. Post modern darbenin gerçekleşme sebepleri, doğurduğu sonuçlar ve partinin kapatılma gerekçeleri 28 Şubat alt başlığı içerisinde ele alınmıştır.

Bu bölümün ikinci başlığı olan ve Milli Görüş Geleneğinin devam etmesini sağlayan Fazilet Partisi, RP kapatılmadan kurulmuştur. Hareket içerisindeki gelenekçi-yenilikçi ayrımının şiddetli bir şekilde hissedildiği bölümde; ayrılmanın aşamaları, parti içi muhalefetin yükselmesinde etkili olan gerekçeler ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş, RP ile uygulanan politika farklılıkları incelenen parti programı, seçim beyannameleri ve uygulanan politikalar karşılaştırılarak verilmiştir. Siyasi tarihi boyunca askeri müdahalelerle karşılaşan hareketin 4. partisi olan FP'de olası bir müdahale ile karşılaşmamak için temkinli bir siyaset benimsese de kapatılma kararından kurtulamamıştır. Hareket, siyasallaştığı ilk parti olan MNP'den FP'nin kapatılışına kadar geçen süreçte Milli Görüş Geleneğine bağlı olarak farklı isimlerde siyasallaşmıştır. Ancak FP'nin kapatılması sonucunda Milli Görüş geleneğini sürdüren gelenekçiler Saadet Partisi, Milli Görüş gömleğini çıkaran yenilikçiler ise

muhafazakar demokrat kimliği ile Adalet ve Kalkınma Partisi altında siyasete atılmıştır.

3.1 Refah Partisi

1980 darbesi gerçekleşmiş, 1982 yılında Anayasa oylamaya sunulmuş ve %91,37 oyla yürürlüğe girmiştir. Kenan Evren CB, Bülent Ulusu ise başbakan olmuştur. 1983 yılında Siyasi Partiler Kanunu hazırlanarak yürürlüğe girmiş ve siyasi partilerin kuruluş başvuruları alınmaya başlanmıştır. Ancak 1982 Anayasası'nın geçici maddesi olan 4. maddeye göre, darbe öncesinde siyasette aktif olan siyasetçiler 10 yıl boyunca siyasetten uzak kalacaktır (Kol, 2019, s. 46). Burada ordunun amacı yeni liderler ve yeni siyasi partilerin varlığıyla istikrarlı siyasi bir düzenin sağlanmasıdır. Çünkü ordu, sağda ve solda parçalanmış çok fazla partinin varlığının istikrarsızlığı getirdiğine inanmaktadır. %10 seçim barajı kararını da aynı düşünceyle almıştır (Öniş, 1997, s. 750). 10 yıl siyaset yapma yasağı bulunan siyasetçiler arasında kapatılan MSP'nin genel başkanı olan Necmettin Erbakan da vardır. Ancak Erbakan, yine perde arkasında aktifti ve hareketin siyasette yeniden aktif olması için görüşmeler Erbakan öncülüğünde, Ankara'da gerçekleştirilmiştir (Yalçın, 2020, s. 193). Bu görüşmeler sonuçsuz kalmamış, yeni bir partinin kurulmasına karar verilmiş, emanetçi başkan olarak ise Ali Türkmen seçilmiştir. 19 Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen'in genel başkanlığında Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Refah Parti'si kurulmuştur (Ağırbaş, 2019, s. 38). Genel Merkezi Ankara olan partinin amblemi hilal ve 19 taneli buğday başağından oluşmaktadır. Parti tüzüğünde hilalin bağımsızlığı, başağın ise bereketi simgelediğine yer verilmiştir (RP Tüzüğü, 3). Darbeden sonra kurulan partilerde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) onayı aranmaktadır. Konseyin Refah Partisi'nin genel başkanı ve kurucular kurulunu reddetmesi üzerine yeni bir kurul hazırlanmış ancak bu kurul da kabul edilmemiştir. Bu durum partinin 6 Kasım 1983 seçimlerine katılmasını engellemiştir (Ağırbaş, 2019, s. 38). Seçimlere ANAP, Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti katılmıştır. Bu partilerden ANAP genel başkanı, eski MSP'li Turgut Özal'dır. Ayrıca partinin önde gelenlerinden Mehmet Keçeciler'de eski MSP'lidir. Üstelik bu iki isim Nakşibendi Gümüşhane Dergahının müritleri arasındandır. Yani RP'nin reddedilmesinin nedeni bir dergahla bağlantılı olması değildir. Seçim sonuçlarına göre ANAP iktidara gelmiş (Yalçın, 2020, s. 195), 1991 seçimlerine kadar tek başına iktidarda kalmıştır (Baykal, 2017, s. 173). Ahmet Tekdal RP'nin 1. Büyük

kongresinde ANAP'ın başarısını RP'de dahil reddedilen diğer partilerin olmamasına bağlamıştır (Baykal, 2017, s. 178). Bu kongrede Özal'ın uyguladığı ekonomik politikaları eleştiren Tekdal, işçi sınıfının yanında olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunmuştur (Altınkaş, 2014, s. 11). Gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlik, işsizliğin ve enflasyon oranlarının planlananın aksine artması, Özal hükümetinin uyguladığı ekonomik politikaların eleştirilmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde İmam Hatiplerin açılmaması, İmam Hatip mezunlarının İlahiyat Fakültesi dışında bir fakülteye yerleşememesi, televizyonlarda yayınlanan programların toplumun ahlakını bozacak seviyede olması Refah Partililer tarafından Özal Hükümeti'nin maneviyata zarar vermesi olarak işaret edilmiştir (Baykal, 2017, s. 182). RP'nin genel başkanı Tekdal olarak ilan edilse de asıl etkili olan isim Erbakan olmuştur (Ağırbaş, 2012, s. 38). Hatta birçok kişi partiye Refah Partisi değil, Hocanın Partisi demektedir. Bu tablo Milli Görüş Hareketi'nin tüm siyasi partilerinde aşina olunan tablodur. Erbakan doğrudan ya da dolaylı olarak parti içerisinde alınan ve uygulanan kararlarda yalnızca danışma değil karar merci olma görevini her koşulda sürdürmüştür (Yalçın, 2020, s. 193). Dolayısıyla hareketin başarı ve başarısızlıkları Erbakan'ın başarısı ve başarısızlığı olarak değerlendirilmiştir. Erbakan'a üç sebepten ötürü hoca denmektedir; Bunlardan ilki, sahip olduğu İslami kimlikten gelirken ikincisi, yaptığı akademik kariyerden üçüncüsü ise, siyasette başarılı olmasından gelmektedir (Baykal, 2017, s. 129). RP, 25 Mart 1984 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlere Ahmet Tekdal genel başkanlığında girmiş, oyların %4,8'ini alarak seçime giren 6 siyasi parti arasında oy yüzdesine göre 6. yani sonuncu olmuştur. Darbeden sonra gerçekleştirilen ilk yerel seçim olan 1984 yerel seçiminde Van, Şanlıurfa ve o dönemde ilçe olan Batman'ın belediye başkanlıklarını kazanmıştır. 1986 milletvekili ara seçimlerinde ise %1,7 oranında oylarında artış görülmüştür (Yalçın, 2020, ss. 195-197). RP'nin İslami seçmenin desteğini alması ANAP lideri Turgut Özal'ın vefatıyla gerçekleşecektir (Ezikoğlu, 2021b, s. 89). 1980 darbesi İslami yapılanmalar için olumlu sonuçlar doğurmuş, 1983 seçimlerinden sonra İslam'ın devlet kontrolünde varlığı kabul edilmiştir. Bu kabul ediliş çok sayıda değişikliğe sebep olmuştur; eğitimde, ekonomide, sosyal ve siyasi hayatta İslam'ın etkinliği meşruluk kazanmıştır. Bu değişim RP içerisinde de hissedilmiştir; küreselleşme karşıtlığının terkedilmesi, küçük esnaf ve zanaatkarları temsil eden bir partiden daha büyük ölçekli bir partiye

evirilme, devlet müdahalesinin ekonomide minimuma indirgenmesi vb. (Yavuz, 2005, ss. 287-288). 1980 sonrası yaşanan değişimlerden muhafazakar-İslamcı çevrelerde nasibini almış, kendi içerisinde değişime uğramış, iş dünyasında çok daha geniş bir yer bulmuştur. Böylece günlük yaşamda da RP'nin seçmen tabanını oluşturan bu kesim partiyi değişime sürüklemiş, bu değişime yenilikçiler tarafından karşılık verilmiştir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından çevre ve merkez dengesinde yaşanan değişim olarak değerlendirilmektedir. Yani çevrede bulunan bu kesim Milli Görüş hareketinin yerel ve genel yönetimde kurduğu hakimiyet sayesinde merkeze yaklaştırmıştır (Kol, 2019, ss. 99-101). Bölükbaşı'na göre, 1980 darbesiyle İslami hareketlerin siyasal arenada kabulü radikal İslamcı hareketleri engellemek amacıyladır ve bu sayede Kemalizm ve İslam birbirinden tamamen farklı iki kutup olarak görülmekten kurtulacaktır (Bölükbaşı, 2012, s. 170). 1980 askeri darbesinin sert müdahaleleri yumuşamaya başlamış, bunun üzerine 10 yıl siyaset yapma yasağı getirilen siyasilerin partilerinden bu yasağın kaldırılmasına dair sesler yükselmiştir. Yasağın kaldırılıp kaldırılmayacağına halk karar versin diyen Başbakan Özal, 6 Eylül 1987 tarihinde gerçekleştirilmek üzere referandum kararı almış, bu referandumun olumsuz sonuçlanacağı ön görüsünde bulunmuştur. Sonuçlara bakıldığında %50,25'i yasakların kalkması yönünde oy kullanırken %49,77'si yasakların devam etmesini istemiştir. Özal öngörüsünde çok da yanılmadığını düşünerek erken genel seçim kararını azımsanmayacak kadar kişinin eski düzene dönmeyi istemediği sonucuna bağlayarak almış, 1988 yılında gerçekleşecek seçimi 1987 yılına çekmiştir (Yalçın, 2013, ss. 196-198). 1987 yılında darbenin getirmiş olduğu yasaklar kalkmış, Erbakan partinin 2. Olağan Büyük Kongresinde genel başkan olmuştur. Erbakan'ın partinin başına gelmesiyle girilen seçimlerde oy oranlarında artış görülmüş ancak bu artış %10 barajını geçememiş, %7,16'da kalmıştır ve meclise girmenin ön şartı olarak %10 barajı aranmaktadır. Seçim sonuçları Erbakan'ın yasaklı olmasından dolayı genel başkanlık görevini yürütmediği dönemde girilen seçim sonuçlarıyla karşılaştırıldığında başarı kabul edilebilecek bir artış yaşanmadığını göstermektedir. Ancak darbeden sonra girilen seçimler değerlendirildiğinde sürekli bir artışın olduğu gerçektir. 1989'un Mart ayında gerçekleştirilen yerel seçimlerde ise RP oylarını %9,8'e çıkarmış, Konya, Urfa, K. Maraş, Sivas ve Van'ın belediye başkanlıklarını ve 46 beldeyi kazanmıştır. Kazanılan bu şehirlerde uygulamaya konulmak istenen planlar büyük tepkiler

almıştır. Bunlardan biri Konya belediye başkanı Halil Ürün'ün otobüs sayılarını arttıramayacağı üzerine kadın ve erkek yolcular için ayrı otobüslerin faaliyette bulunmasıyken bir diğeri kadınlara özel, tüm çalışanların kadınlardan oluştuğu hastanenin açılmasıdır. Tartışmalar sonucunda bu planlar uygulamaya konulmamıştır. MSP'nin girdiği seçimlerde oy potansiyelini kaybetmediği bölge olan Güneydoğu'da RP'de başarı göstermiştir. Bazı araştırmacılara göre bu durum bölgede hala önemli bir güç olarak etkinliğini koruyan feodal güçlerden süregelmektedir. Harekete desteğiyle bilinen Nakşibendi tarikatının önemli isimleri bölgede güce sahiptir. Buradan hareketle dinsel sebeplerle desteğin devam ettiği sonucuna varılabilir (Yalçın, 2013, ss. 199-201). Ancak beklenmedik bir şekilde Erbakan, Mehmet Zahid Kotku'nun vefatından sonra yerine geçen damadı M. Esat Coşan'la anlaşmazlıklar yaşamış ve Nakşibendi kanadının, desteğini kaybederek tarikatı karşısına almıştır (Ağırbaş, 2019, s. 112). Aslında bu anlaşmazlıklar birdenbire ortaya çıkmış türden değildi, Mehmet Zahid Kotku'nun da hayatta olduğu ve dergahın şeyhliğini yaptığı zamanlardaki tüm karışıklıklara hakim olan Coşan'ın şeyhliği döneminde gerçekleştirdiği kendilerinin verdiği desteğe karşılık partinin nankör davrandığını içeren pek çok eleştirinin de yapıldığı konuşmasının dışarıya sızdırılması sonucu tarikatla hiçbir sorunun olmadığını sanan çoğu RP'li, olanlar karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Parti içerisinde dergahtan çok fazla kişi bulunmasına rağmen 1990 yılında gerçekleştirilen partinin 3. Olağan kongresinde Erbakan 552 oydan 551'ini almış ve yeniden genel başkan seçilmiştir (Yalçın, 2020, ss. 227-230). 1991 genel seçimlerinden önce gerçekleştirilen bu kongreye farklı İslam coğrafyalarından temsilciler katılmıştır. Ayrıca o zamana kadar Adil Düzen söylemi adil ekonomik düzen şeklinde anılarak yalnızca ekonomik düzenlemeleri kapsayıcı şekildeyken ilk kez 3. Büyük Kongreyle Adil Düzen politik bir söylem kazanmış, geniş etki alanına sahip olduğu ilan edilmiştir (Baykal, 2017, s. 187). 1985 yılında üniversite hocaları tarafından hazırlanan ve yayınlanan İslami bildiri ise 1991 seçimlerinde Erbakan'ın adıyla bir broşür halinde de yayımlanmıştır. Ekonomik düzenlemeleri içeren bu broşür de kalkınma Erbakan'ın ifadesiyle yedi ana ordunun desteğiyle gerçekleşecektir. Bu 7 ana ordunun içinde; Dindar halk, dini liderler, mühendisler, iş adamları, loncalar, işçiler, çiftçiler ve memurlar bulunacaktır ve her biri İslam dünyasına liderlik için aynı amaçta iş birliği içinde çalışacaktır (Yavuz, 2015, s. 298). RP'nin PKK'nın alternatifi olduğuna dair haberler RP'nin uyguladığı

Kürt-İslam sentezine dayanmış ancak partinin Kürtlerle koalisyon kurmaması üzerine 1989 seçimlerinde Doğu'dan beklenilen destek gelmediği gibi Güneydoğu'da da büyük tepkilerle karşılanmıştır. 1991 seçimlerinden önce %10'luk seçim barajı RP'yi koalisyon yapmaya zorladıysa da Erbakan koalisyon fikrine sıcak bakmamıştır. Erbakan'ın Islahatçı Demokrat Partisi (IDP) ile bir birleşme gerçekleştirmek istemesi üzerine her zaman RP'ye koalisyon teklifinde bulunan Kürtlerin partisi olan Halkın Emek Partisi bu duruma tepki olarak Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ile ittifak kurmuştur. Erbakan'ın birleşme teklifi IDP tarafından reddedilmiş bunun üzerine Erbakan kapıların birleşme için herkese açık olduğunu ilan etmiştir. Türkeş'in genel başkanlığını yürüttüğü Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile görüşmeler sonucu anlaşma sağlanmış, ancak bu durum RP içerisinde çok fazla istifayı beraberinde getirmiş, parti içerisinde bulunan Kürtler, ırkçı olarak gördükleri Türkeş ile görüşülmesinden dahi büyük rahatsızlık duyduklarını ifade etseler de Erbakan'ın isteği üzerine üçlü ittifak kurulmuştur (Yalçın, 2013, ss. 203-206). Parti 1991 seçimlerine hazırlanırken her zamankinden farklı yollar izlemiş, kitle partisine dönüşmüş, sadece kendi destekçilerini değil daha geniş bir kitleyi kucaklamayı hedef almıştır (Nebati, 2014, s. 158). Bu zamana kadar iktidar deneyimi kazanmayan, muhalifliğini parlamento dışında sürdüren partinin 3. Büyük Kongresi bu farklılaşmaları gösteren niteliktedir (Baykal, 2017, s. 185). Ayrıca Turgut Özal'ın CB olması ANAP'ın içerisinde bulunan RP'li seçmenin tabanına tekrar katılmasında etkili olmuştur. O dönem İstanbul il başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan ve ekibinin partinin kitle partisine dönüşümünde katkısı oldukça fazladır. Parti her kesimden insanı kucaklayacağını ve her türlü soruna çözüm odaklı yaklaşacağını çeşitli platformlardan; reklam panoları, mitingler, ev toplantıları, meyhanelerden ilan etmiş, sorunların muhataplarıyla doğrudan iletişim kurmuştur (Küçükyılmaz, 2009, s. 110). 1991 seçim beyannamesinde; neden erken seçime gidildiği, 1991 seçiminin önemi, bu zamana kadar var olan siyasi partilerin uyguladığı politikaların eleştirilmesi ve RP'nin var olan sorunlara alternatif çözüm önerileri ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Hakka dayanan RP hariç tüm partiler batı taklitçiliği yaparak Firavun tarihine dayanan partiler olmakla suçlanmıştır. Bin yılın en mühim olayı olarak adlandırdıkları 1991 seçimini tarihin en mühim dönüm noktası olarak belirlemişlerdir (1991 Seçim Beyannamesi, ss. 7-24). Genişlettiği hedef kitle arasında sistem tarafından dışlanan, temsil edilmediğini hisseden, maddi ve manevi değerler

açısından kendisine sırt dönüldüğü hissine kapılan birçok insan vardır ve partinin yeni destekçilerini oluşturmuş, RP'yi umut kapısı olarak görmüşlerdir (Nebati, 2014, s. 159). Ayrıca 1960'lı yıllarda etkili olmaya başlayan, 1970 ve 1980'lerde etkilerinin yoğun biçimde hissedildiği 1990'larda ise politika üzerine etkilerinin hissedildiği kırsal alandan kente göçler de RP'ye farklı kimliklerin temsili konusunda ve Anadolu'nun kırsal, gecekondulaşmanın yaşandığı büyük şehirlerde seçmen desteği konusunda avantaj sağlamıştır (Ezikoğlu, 2021b, s. 89). Bu kesimlere yönelik politikalarını adil ekonomik düzen projesi üzerinden gerçekleştiren RP; yeme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında yoğun bir yardım programı hazırlayarak bu kesimin desteğini alma konusunda başarılı olmuş, kitlesini genişletmeyi başarmıştır (Bölükbaşı, 2012, s. 169). 1987 seçimleriyle karşılaştırıldığında merkez sağ ve merkez solun oy kaybına uğradığı görülürken RP'nin oylarının arttığı görülmektedir (Baykal, 2017, s. 191). Seçim sonuçlarına göre RP, %16,7 oyla beklediği başarıyı elde edemese de meclise girmiştir. Ancak RP, politika teklifleriyle çok fazla eleştirilmiş, milletvekillerinin yaşayış tarzı ile verdiği teklifler arasında bir bağın olmaması partinin samimi bulunmamasına iki yüzlü olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Üçlü koalisyon 52 gün sonra ilk patlağını Türkeş'in ayrılması üzerine vermiş, bunu Edibali'nin ayrılışı izlemiştir. RP, çareyi tekrar Kürtlere yakınlaşmakta bulmuş ve Kürt-İslam sentezini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Bir yandan da Kürtlerin aleyhlerine sonuçlanacak bir konuda oy kullanmış ve Kürt seçmenin desteğini kaybetmiştir. Güneydoğu'da, şeyhler ve şeyhlere bağlı müritler dışında oy potansiyeli kalmamıştır (Yalçın, 2013, ss. 210-212). 1992 ara seçimlerinde ve 1994 yerel seçimlerinde büyük başarı kazanan RP, 1995 seçimlerinde en çok oy alan parti olarak mecliste temsil gücü en kuvvetli olan parti olmuştur (Ağırbaş, 2019, s. 41). İki önemli metropol şehir olan İstanbul ve Ankara'nın belediye başkanlıklarını kazanan RP, bu sayede aşırı sağda bölgesel bir güce sahip olduğu imajı sergilemekten kurtulmuş, merkezi yönetimde de etkili olabileceğini kanıtlamıştır. 1995 seçim sonuçları da partinin merkezi alanda hareket alanını genişletmiştir (Öniş, 1997, s. 743). Erbakan'ın 1995 seçimlerini analiz etmek için gerçekleştirdiği basın toplantısında seçime katılan partilerin aldığı oy oranları ve çıkardıkları milletvekili sayıları tablo halinde verilmiştir;

Tablo 3.1.1: Partilerin oy oranları ve çıkardıkları mlv. sayısı

RP	% 21.38	158 Milletvekili
ANAP	% 19.65	132 Milletvekili
DYP	% 19.19	135 Milletvekili
DSP	% 14.65	75 Milletvekili
CHP	% 10.71	50 Milletvekili

(Basın Toplantısı, 1995, s. 9).

Erbakan 1991 ve 1995 seçim sonuçlarını karşılaştırmış, partisinde %50 oranında oy artışının yaşandığını vurgulamıştır. Diğer partilerin oy oranlarını da değerlendirerek ANAP'ın ve DYP'nin oylarındaki azalışı RP'nin artışı olarak işaret etmiştir (Basın Toplantısı, 1995, s. 10). Ayrıca ülke dışındaki başarılı örgütlenme de meyvelerini vermiştir. Erbakan, seçim sonuçlarını değerlendirdiği basın toplantısında gümrük kapılarında partilerin aldığı oy oranlarını tablo şeklinde değerlendirmiştir. Bu tabloya göre, Esenboğa'da kullanılan oylardan en çok oyu %47 ile RP, en az oyu ise %4,5 ile CHP almıştır. Kapıkule ve İzmir'de de yine en çok oyu RP, en az oyu ise CHP almıştır. İzmir'de diğer kapılardan farklı olarak RP'den %8 fazla oy oranı olan DYP en çok oy olan parti olmuştur (Basın Toplantısı, 1995, s. 14). 1994 seçimleriyle İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı ise Melih Gökçek olmuştur. Bazı araştırmacılara göre RP, 1994 yerel seçimlerine genç kuşakta bulunan Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ın değişim talepleri doğrultusunda bir kitle partisi olma yönünde İslam liberalizmi ideolojisiyle girmiştir. 1994 seçimlerinde sol partilerin oyları RP'nin aldığı %19,1'in altında kalmıştır. RP, 28 il ve 400'e yakın beldenin belediye başkanlıklarını almış ve aldıkları belediyelerdeki işleyişleri partinin genel seçimlerde de büyük başarı kazanmasını sağlamıştır (Yalçın, 2020, ss. 237-238).Yeniliğe dair hareketlenmeler o dönemde parti içerisinde İstanbul hareketi olarak adlandırılmış, 1992 93 yılları itibariyle başlamıştır (Selim, 2002, s. 151). Erbakan'ın şu sözlerinden de anlaşılacağı üzere yerel seçimlerdeki başarı 1995 genel seçimlerindeki başarının sebebi olarak işaret edilmektedir (Özdemir, 2015, s. 174).

> *Nasıl 27 Mart seçimlerinde halkımız Refah Partisi'ni şu tabloyla yerel yönetimde iktidara getirdiyse, şimdi de bu tabloyla genel seçimde iktidara getirmiştir* (Basın Toplantısı, 1995, s. 15).

1995 seçim beyannamesinin sonuç kısmı da bu savı destekler niteliktedir. RP, yerel seçimlerde aldığı başarıyı işaret ederek merkezi bir yönetimde de başarılı olacaklarının vurgusunu yapmıştır:

> *"İŞTE, REFAH PARTİSİ NASIL YEREL YÖNETİMLERİ, BORÇTAN İFLASTAN VE YOLSUZLUKLARDAN KISA SÜREDE KURTARIP, BÜTÜN ENGELLERE RAĞMEN ONLARI ATILIMCI KURULUŞLAR HALİNE GETİRDİYSE AYNI ŞEKİLDE*
>
> — *TÜRKİYE'Yİ DE İFLASTAN,*
> — *SİSTEM TIKANIKLIĞINDAN,*
> — *ÜLKEYİ UYDU OLMAKTAN,*
> — *HALKIMIZI EZİLMEKTEN VE ÖZBENLİĞİNİ YİTİRMEKTEN*
>
> *REFAHIN İNANÇLI, TEMİZ, HAMLECİ KADROLARIYLA KURTARACAK VE "LİDER*
>
> *ÜLKE TÜRKİYE"Yİ GERÇEKLEŞTİRECEKTİR."* (1995 Seçim Beyannamesi Özeti, s. 32).

Parti, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da Kürt yanlısı bir politika izlemediğini ispatlamış ve Alevi karşıtlığını benimsemiş olması yönüyle burada bulunan seçmeni Sünni-Türk kimlik üzerinden etkisi altına almıştır. Bu bölgelerde başarılı olunmasındaki bir diğer sebep ise; 1994 yılında seçilen belediye başkanlarının bölgedeki yolsuzluğun önünü kesmesi ve kamu hizmetlerini arttırmasıdır. Karadeniz bölgesinin önemli şehirleri Trabzon ve Rize'den de RP'li belediye başkanları seçilmiştir. Seçmenleri ise ağırlıklı olarak kentleşen kesimden oluşmaktadır. Bu bölgelerde Nataşa adı verilen yabancı uyruklu hayat kadınlarının varlığı bölge halkını rahatsız etmiştir. Örgütlenen kadınlar bu tarz bozulmalar için çıkar yol olarak İslam'ı görmüşlerdir. İstanbul ve Ankara'daki başarı ise partinin benimsemiş olduğu teşkilatlanma yapısı olan tespih modeliyle ilişkilendirilmiştir (Yavuz, 2005, s. 310; Altınkaş, 2014, s. 14). Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise tarikatlar ve Şafii medreseler bu bölgedeki merkezileşmenin önünde bölge halkının en büyük destekçileri olmuştur. Bu Kürt medreseler bulundukları coğrafi konum, ekonomik anlamda bağımsız olmaları ve aşiretler tarafından desteklenmelerinden dolayı devlet tarafından kontrol edilemiyordu. Refah Partisi'nin bu bölgede başarılı olması ise mevcut sisteme eleştirel ve değişimi isteyerek yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Ancak 1991 seçimlerinden sonra RP, Türk milliyetçiler ve Kemalist orduyu göz

önünde bulundurarak Türk kimliği vurgusuna gitmiştir bu da Kürt sorununun çözülememesine sebep olduysa da İslam birliği fikri hareketin sekülerleşmesini engellemiştir. Bu sorunu farklı şekilde yorumlayan politikacılar vardır; kimisi Kemalizm'in uygulamış olduğu Türk milliyetçiliği sonucu İslam'ın kaynaştırıcı etkisinin ortadan kalkarak etnik çatışmanın doğduğunu düşünürken kimisi bölgedeki ekonomik yoksulluğun sisteme entegrasyonu zorlaştırdığını düşünmektedir (Yavuz, 2005, ss. 312-313). Bölgeden bölgeye farklılık gösteren sorunlar partinin seçmen tabanının da çeşitlilik göstermesinde etkili olmuştur. Her bölgede İslam'ın birleştirici bir güç olarak kullanılmasıyla çeşitli talepler karşılanmış, sorunlar çözüme kavuşturulmuştur (Altınkaş, 2014, s. 15). Baykal ise seçimlerde başarılı olunmasında her kesimin sorununa çözüm üretildiğinin ifade edildiği afişleri işaret etmiştir. Bu afişler Anajans tarafından hazırlanmış, popülist söylemlerle oluşturulmuş, seçim başarısı elde etmek amacıyla yapılmış afişlerdir (Baykal, s. 198). Örneğin, Kürt sorunu için hazırlanan afişte "terör yarası Refahla sarılacak" yazmaktadır. İşçi ve memurları hedef alan afişte ise "ücretler vergilerle budanmayacak" ifadelerine yer verilmiştir. Çok sayıda kitleye ve çok sayıda konuya hitap eden bu afişler arasında "Size sadece Refah vaat ediyoruz" başlığı altındaki ilanda "*onlar halk gibi yaşamıyorlar. Onların eğitim sorunu yok, sağlık sorunu yok, terörden de korkmuyorlar, çünkü onların korumaları var. İşsizlikten korkmuyorlar çünkü onların işi politika"* söylemleri kullanılan dilin ötekileştirmeye başvurduğunu işaret etmektedir (Özkan, 2004, s. 224). Burada onlar mevcut yönetimi temsil ederken halk ise bu yönetim tarafından ihtiyaçları doğru şekilde okunamayan ve okunamayacak kesimi temsil etmektedir. Refah Partisi kendi dışındaki tüm partileri halkın sahip olduğu sorunların dışında konfor alanı içerisinde resmederken kendisini politika yapmak değil bu ihtiyaçları karşılayarak var olan eşitsizliği gidermekle görevli kılmıştır. Bu da seçmenle yakınlık kurmasını kolaylaştırmıştır (Baykal, 2017, s. 198). Refah Partisi'nin seçmen tabanını; İslamcı aydınlar, Sünni Kürtler, köylerden kente göç eden gecekonducular ve yeni burjuvazi oluşturmaktadır (Yavuz, 2005, s. 315). Parti genel anlamda İslam'ı her şeyin üzerinde tutmakta ve siyaset içerisinde de var olmasını savunmaktadır (Altınkaş, 2014, s. 13). Ancak, 1993 yılında gerçekleştirilen 4. Büyük Kongre, İktidarı Devralma Kongresi olarak adlandırılmıştır (Baykal, 2017, s. 193) ve Erbakan bu kongrede, İslam'ı parti ile özdeşleştiren bir konuşma yapmaktan kaçınmıştır. Bu konuşma partinin liberalleri tarafından hazırlanmış olup

partiyi Radikal İslamcı olma eğiliminden uzaklaştırarak her kesime ulaşmanın önünü açmıştır (Yavuz, 2015, s. 306). Refah Partisi'nin seçimlerde bu kadar başarılı olması hem konjonktüre hem de partinin kendi dinamiklerine bağlanarak açıklanmıştır. Partinin kendi iç dinamiğini oluşturan 3. Büyük Kongre ile siyasi literatüre giren adil düzen, seçim başarısı getiren sebepler dahilindedir. Sistemde var olan partilere karşı güvensizliğin hat safhada olduğu dönemde adil düzen söylemleri kitlelere bir merhem gibi gelmiş, üzerine İslami söylem birleştirici güç görevini üstlenmiştir (Nebati, 2014, s. 167). Yani seçime giren diğer partilerin başarısızlığı da RP'nin başarısı üzerinde etkilidir (Kol, 2019 s. 51). Parti, dinci şeriatçı olarak ithaf edilerek laiklik karşıtı olması sebebiyle kapatılma tehlikesi yaşamasına rağmen dini değerleri günlük konuşma dilinde ve parti programında kullanmaktan çekinmemiştir (Özdemir, 2015, s. 170).

RP'ye göre herkes tarafından kabul edilen laiklik tanımı Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkede din özgürlüğüne getirilmiş bir sınırlamayı içererek yaşama özgürlüğü üzerinde de kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir ve bu doğrultuda RP için temel kaygı, insanların dinlerini özgürce yaşamaları olmuştur (Öniş, 1997, s. 754). Fikir, vicdan ve düşünce hürriyetine duyulan inanç parti programının temel prensipler başlığı altında yer alan 4. maddede ilan edilmiş, bu hürriyetlerin kısıtlanması laiklik karşıtlığı olarak değerlendirilmiştir. Laikliğin partiye göre ne anlama geldiğinin yer aldığı programda din düşmanlığı anlamına gelmediği de ayrıca ifade edilmiştir (RP programı, s. 37). 1980 darbesi sonrası merkezde Kemalistlerin etkinliği kırılmış, devlet tarafından Türk- İslam sentezi oluşturulmuştur. Yükselen İslam motifi RP'nin de yükselmesinde etkili olmuştur. Bu sentez sayesinde İslam'ın birçok alandaki etkinliği meşru kılınmış, Kürt-Türk meselesi bir kriz olmaktan kurtulmuş ve bu sentez sayesinde var olan farklı oluşumlar tarafından temsili sağlanan yeni İslami sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu sınıflar geleneksel ulema eğitimi almamakla birlikte bu eğitim tarzının da karşısında yer almış, mevcut sistemin sunduğu okullarda eğitim almışlardır (Nebati, 2014, s. 165; Yavuz, 2005, s. 289). Eğitimle beraber yaratılan bu karşı elit gruplar, toplumda yer alan her kesimin ihtiyacını dikkate alarak faaliyette bulunmuştur; üniversite öğrencilerine burs ve yurt, mezunlara iş, esnaflara kredi imkanı sağlamıştır (Altınkaş, 2014,s. 11).

Hareketin ekonomik anlamda temsili, 1990'da birkaç İslamcının bir araya gelmesiyle kurulan Nakşibendi Tarikatı ile bağlantılı olduğu ileri sürülen Müstakil İş Adamları Derneği olan MÜSİAD tarafından TÜSİAD'a karşı orta ve küçük esnafı içerisine alarak sağlanmıştır (Bölükbaşı, 2012, ss. 172-173). Müstakilin kısaltması olarak anılan M harfi kimilerine göre Müslim'in kısaltmasıdır (Altınkaş, 2014, s. 11). Değişim tarikatlarda da meydana gelmiş, modern dünyaya eklemlenmek için kurumsallaşmışlardır. Bu sayede tarikatların iktidar ile bağ kurması kolaylaşmış ve merkezden gelecek olası saldırıların önü kesilmiştir (Çakır'dan aktaran Nebati, 2014, s. 166). İslami seçmeni RP tekeline bırakmak istemeyen DYP, ANAP, BBP (Büyük Birlik Partisi) gibi sağ partiler arasında İslami siyaset alanında rekabet başlamıştır. Ancak RP, hayatın her alanında hissettirdiği dini kimliğiyle bu rekabetin galibi olmuştur (Yavuz, 2005, s. 292). Ayrıca Erbakan sağ ve sol partilerin tamamını Batı'nın kumanda ettiğini iddia ederek suçlamış ve Batı'yı örnek almanın zararını açıklamak için Osmanlı'nın yıkılışı örneğine başvurmuştur. Batı'ya sırtını dönmek Erbakan için modernleşmeye kapalı olmak anlamına gelmemektedir. İslami değerlere bağlı kalındığı takdirde modernleşme ve sanayileşme Türkiye için kalkınmayı sağlayacaktır (Yavuz, 2005, ss. 301-302). Ezikoğlu, Osmanlı tarihine yapılan göndermeyi partinin muhaliflerinden ayrılarak kendi siyasi bekasını yaratmak amacıyla kullandığını savunmuştur (Ezikoğlu, 2021b, s. 90). Yani, Osmanlıcılıkla Erbakan'ın Batı'nın kumanda ettiğini iddia ettiği sağ ve sol partilerin tamamından farklı bir yola sahip olduğu ispatlanmış olacaktır.

Yukarıda RP'nin gelişiminde etkili olduğu ifade edilen adil düzen kavramı ise farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazılarına göre, şeriatın örtülü bir şekilde uygulanmasıyken bazılarına göre toplumun aşama aşama İslamlaştırılmasını ifade eden bir toplum mühendisliği projesidir (Yalçın, 2020, s. 235). Erbakan ise bu kavramı RP'nin ekonomik politikası olarak açıklamıştır; herkesin hakkının verildiği fırsat eşitliğine dayanan adil ekonomik düzene göre, ekonomik faaliyetleri şahıslar tek başlarına yürütebildiği gibi vakıf veya şirketler de yürütebilir ama bu devlet müdahalesi sıfırdır anlamına gelmez. Devlet teşviki kesmez. Ayrıca; yol, su, altyapı, yargı, enerji, güvenlik, yönetim sağlık, ulaşım, öğretim gibi genel hizmetleri ve tanzim hizmetleri verir (Erbakan, 2020, ss. 16-17). Yine adil ekonomik düzene göre devlete ödenen vergiler ortadan kalkacaktır. Bunun yerine ayni vergi getirilmiştir; üretilen malın belli bir kısmı devlete verilecek devlet ise bunları satacaktır. Bu

noktada da adil düzen projesi eleştirilmiş, devlete verilen bu malların satılmaması durumunda ne yapılacağı konusunda boşluk olduğu belirlenmiş ve uygulamada işlerlik kazanamayacağı ön görüsünde bulunulmuştur (Yalçın, 2020, ss. 235-236). Erbakan'a göre, Adil ekonomik düzenle beraber; üretim artacak, enflasyon yaşanmayacak, işsizlik son bulacak, ihracatta artış meydana gelecek, gelir dağılımdaki adaletsizlikler yok olacak ve rüşvet, adam kayırma gibi ahlaksızlar son bulacaktır (Erbakan, 2020, ss. 66-70). Yine Erbakan'a göre, adil ekonomik düzen uygulamaya konulduğunda ırkçı kapitalizmin, emperyalizmin kölesi olmaktan kurtularak kendi iç üretimini kendisi yapan bir ülke haline gelinecek hatta Müslüman ülkelere dahi yardım yapılacaktır. Bu sayede yurt dışına çalışmak için giden vatandaşlar Türkiye'ye geri dönecek büyük Türkiye ideali gerçekleşecek ve yeni dünya düzeni kurulacaktır (Erbakan, 2020, s. 81). Tüm bunlar ekonomik anlamda gerileyen, Kemalist rejim tarafından temsil edilmediğini hisseden, orta ölçekli muhafazakar aktörleri de içerisine alan kitlelerin desteğini kazanmak maksadıyla yapılan iktisadi hamlelerdir (Ezikoğlu, 2021b, s. 90).

Partinin seçimlerde başarılı olmasında etkili sebeplerden biri de başarılı örgütlenmesidir. Parti, tespih modeli olarak adlandırılan bir örgüt yapısına sahipti. Müslümanların dini inançlarından dolayı kullandıkları tesbihlerin 33 tane boncuğu bulunmaktaydı partinin ise il, ilçe ve mahalle gibi teşkilatlanmalarında 33'er temsilci görevlendirilmiştir. Bu temsilciler halkın yaşı, etnik ve dinsel kökeni gibi pek çok sayıda bilgiye erişim sağlamakta ayrıca halk ile doğrudan temasta bulunarak talep ve şikayetlerinin birinci ağızdan muhatabı olmaktaydı (Yavuz, 2005, s. 307). Partiye katılan herkes örgütlenmeye dahil edilerek görevlendirilmiş, parti içerisinde aktif rol oynaması sağlanarak aidiyet duygusu geliştirilmiştir (Nebati, 2014, s. 170). Bu örgütlenmelere kadınlar da dahil edilerek parti içerisinde ve birimlerde kadınların da desteği hissedilmiştir. Bu sayede kadının kamusal alanda aktif olmasının önünde bir engel teşkil eden İslami düşünürlerin olumsuz etkileri kırılmıştır (Özdemir, 2015, s. 173). Bu başarılı örgütlenme yurt içi ile sınırlı kalmamış, yurt dışında da Avrupa Milli Görüş Teşkilatı ile sağlanmıştır (Yavuz, 2005, s. 308).

Partinin seçimlerde başarılı olmasını sağlayan bir diğer etken ise; kazandığı belediyelerde gösterdiği başarılardır. Tamamen hizmet odaklı hareket eden RP'li belediyeler, halkla yakın temas kurarak iktidara bir adım daha yaklaşmıştır (Nebati,

2014, s. 172). Seçimlerde RP galibiyetine rağmen seçim sonuçlarını şaşkınlıkla karşılayan muhalif partiler tarafından hükümet RP'siz bir şekilde kurulmaya çalışılmıştır. Hükümet kurma görevi Cumhurbaşkanı tarafından 10 Ocak 1996'da Erbakan'a verildiyse de kimseden destek alamaması sonucu tekrar iade edilmek zorunda kalmıştır. Bu kez ikinci çoğunluğu elinde bulunduran DYP'ye hükümet kurma görevi verilmiş ve Çiller'in ANAP'la koalisyon kurma isteği Mesut Yılmaz'ın Çiller'in başbakanlığını kabul etmemesi üzerine gerçekleşememiş, görev Cumhurbaşkanına iade edilmiştir. Cumhurbaşkanı bu kez hükümet kurma görevini ANAP'a vermiştir. ANAP ise bazı araştırmacılara göre Çiller'i kendi başbakanlığında kurulacak hükümete ikna etmek amacıyla RP'ye teklifte bulunmuş, ordudan sert bir müdahale alması ve Çiller'in Yılmaz'ın başbakanlığını kabul etmesi üzerine koalisyon kararı alınmıştır (Özdemir, 2015, s. 175). DYP-ANAP koalisyonu kurulmuş, kurulan bu koalisyon RP'nin itirazı üzerine dağılmış, yerine RP-DYP koalisyonu kurulmuştur (Ağırbaş, 2019, ss. 40-41). Bu koalisyon iki farklı görüşün sentezini içermesi yönüyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de ilk kez İslam çevrelerinin tam anlamıyla temsilini sağlayacak bir lider Başbakan olmuştur. Erbakan'ın koalisyon ortağı Çiller ise, Milli Görüş geleneğinin argümanlarına karşıt görüşler barındıran bir isimdir (Yavuz, 2005, s. 13). Erbakan, başbakan olduğu dönemde bütçe açığına rağmen maaşlara zam yapmış, tarımda sübvansiyon desteği sağlamış ve esnafa kredi ve teşvik vermiştir. Bazı araştırmacılar bu durumu ideoloji tartışmalarının önüne kesmek maksadıyla yapıldığı yorumunu getirmiştir (Yalçın, 2020, s. 243). Ayrıca Erbakan'ın başbakan olduktan sonra gerçekleştirdiği partinin 5. Kongresi'nde daha ılımlı bir konuşma tarzı benimsediği ve her zaman değindiği konulardan bahsetmediği dikkat çekmiş ve bu durum parti içerisinde radikaller tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Diken üzerinde olan parti, muhaliflere koz vermemek için dikkatli adımlar atmaya çalışmıştır. Hareketin medyanın olumsuz etkilerine çok fazla maruz kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle üç maddelik bir karar almış, bu durum basın özgürlüğüne darbe olarak değerlendirilmiştir. Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın ise çok sayıda hakim ve savcı için tayin kararnamesi oluşturması sürgün kararnamesi olarak adlandırılmış ve çok sayıda İslami kadrolaşmanın önünü açmıştır (Özdemir, 2015, ss. 176-177).

3.1.1 28 Şubat

28 Şubat 1997 post modern darbe koalisyon partilerinden her ikisini de olumsuz etkilemiştir (Ağırbaş, 2019, s. 41). 28 Şubat'a giderken İsrail ile antlaşma imzalanmış, Türkiye-İsrail ilişkileri hiç olmadığı kadar iyi hale gelmiştir. Bu durum çizginin argümanları arasında bulunan Siyonist karşıtlığı göz önünde bulundurulduğunda hareketin tutarsız olarak değerlendirilmesine neden olmuştur (Ağırbaş, 2019, s. 125). Ancak bazı araştırmacılar RP döneminde uygulanan politikaları sisteme zorunlu bir dahiliyetin yaşanmasından kaynaklı kısıtlı hareket alanı olmasına rağmen Erbakan ve RP'yi demokratik olarak değerlendirmektedir (Nebati, 2014, s. 183). Bu süreçte Bölükbaşı'nın otantik burjuvazi olarak bahsettiği MÜSİAD'ın içerisinde yer alan ve RP'nin desteğiyle yükselen iş adamları partinin Radikal İslamcı bir görünüşe sahip olduğu gerekçesiyle iktidarının kalıcı olmadığı sonucuna vararak desteklemekten vazgeçmişlerdir (Bölükbaşı, 2012, s. 177).

1961 Anayasası ile varlığını gösteren MGK yapılan her askeri müdahalede yetki alanını genişletmiş, siyaset ve toplum üzerinde etkinliğini arttırmıştır. 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi diğerlerine göre usul açısından farklılık göstermiştir. Bu usul farklılığı Türkiye'nin Batı ile kurduğu ilişkilerin zedelenmemesi için gerekli görülmüştür. Post modern ya da yumuşak darbe olarak adlandırılmasının sebebi de ordunun doğrudan top tüfekle bir müdahalesinin olmamasından kaynaklanmaktadır (Nebati, 2014, ss. 185-188).

28 Şubat kararları MGK'nın 9 saat süren toplantısında alınmıştır. Bu kararların altında Başbakan Erbakan'ın da imzası vardır. 4 maddeden oluşan kararların EK-A kısmında 18 madde bulunmaktadır ve bu maddeler Milli Görüş geleneğinin o zamana kadar geçen süreçte yaptığı ve yapmak istediği icraatları bozma hakkı tanımaktadır (Yalçın, 2020, s. 253). Bu kararların alınmasında etkili olan süreç ve eylemlere değinmek gerekirse; 1995 seçim beyannamesinde yer alan G-7'nin alternatifi olan D-8'in kurulma isteği ve Erbakan'ın ziyaretlerinin alışılmışın aksine Batı'ya değil, İslam ülkelerine yapılmış olmasıdır. Bu durum Batı'nın da dikkatinden kaçmamış, Türkiye'yi medya aracılığıyla uyarmıştır (Özdemir, 2015, ss. 177-178). Bilinen bir diğer olay, 3 Kasım 1996 tarihinde Balıkesir'in Susurluk ilçesinde gerçekleşen trafik kazasıdır. Kaza yapan araç içerişinde eski Emniyet Müdürü Mehmet Ağar, İnterpol tarafından aranan Abdullah Çatlı ve DYP'li Milletvekili Sedat Bucak'ın varlığı polis-

mit-mafya üçlüsünü derin devlet olarak işaret etmiş, Erbakan'ın koalisyon ortaklığı yaptığı partinin milletvekilini koruyup bu olayı kapatmak istemesi de derin devlete yakın isim olarak gösterilmesine neden olmuştur. Bu olay Susurluk skandalı olarak bilinmektedir (Yalçın, 2020, s. 246). Erbakan'ın 1996 yılında gerçekleştirdiği Libya ziyaretinde Kaddafi'nin Türkiye için söylediği ağır sözler karşısında tepkisiz kalması da bir diğer eleştiri konusunu oluşturmuştur. 28 Şubat'a giden yollar RP'li milletvekillerin Atatürk ve laiklik karşıtı söylemleriyle de döşenmiştir. Bir başka örnek ise 12 Ocak 1997 tarihinde Erbakan'ın tarikat liderlerine iftar yemeği vermesidir. Bu yemekte tarikat liderlerinin sarıklı, cüppeli olması Laik Cumhuriyet için tehlike olarak ilan edilmiştir. 1 Şubat 1997 tarihinde RP'li Sincan Belediyesinin Ramazan ayında Kudüs gecesi düzenlemesi de tepkiyle karşılanmış 3 gün sonra bazı tank ve askeri araçlar trafiğe Sincan Atatürk Caddesine çıkarılmış bu durum Genelkurmay ikinci başkanı tarafından balans ayarı olarak ifade edilmiştir. Bu ve benzeri birçok olay irtica olarak adlandırılmış ve 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleştirilecek MGK toplantısının gündemini oluşturmuştur. Aslında RP'nin uygulamış olduğu politikalara karşı tepkiler medya aracılığıyla dolaylı bir yolla iletilse de RP tarafından kayda değer görülmemiştir (Yalçın, 2020, ss. 248-249). RP içerisindeki yenilikçiler gelenekçiler ayrımı fikren varlığını uzun süredir muhalif seslerin yükselmesiyle gösterse de Erbakan'ın ordu karşısındaki suskunluğunu bozması için direktiflerde bulunan Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül somut olarak yenilikçilerin başını çekmiştir. Ordu ve hükümetin arası gün geçtikçe açılmış, Başbakan yok sayılmış gerektiğinde silah kullanılacağı ilan edilmiş hatta RP'nin PKK ile iş birliği içerisinde olabileceği dahi ima edilmiştir (Yalçın, 2020, s. 256). Karşılıklı güvensizliğin hakim olduğu bu ortamda 21 Mayıs 1997 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş partinin kapatılması için dava açmıştır. Erbakan partisinin kapatılmaması için mücadele vermiştir. Başbakanlıktan istifa etmiş, görevini koalisyon ortağı Çiller'e devretmek istemiş ancak Süleyman Demirel yetkisini kullanarak başbakanlık görevini ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir. Böylece koalisyon hükümeti dağılmış yerine ANAP, SHP ve DTP'nin (Demokrat Türkiye Partisi) oluşturduğu ANASOL- D olarak bilinen yeni koalisyon hükümeti dönemi başlamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 42). ABD, Erbakan'ın başbakanlığını desteklediğini ifade eden mesajlar vermiş ancak Erbakan istifa ettikten sonra ABD Dış İşleri Bakanı Albright, 28 Şubat'ı destekleyen açıklamalarda

bulunmuştur. Yalçın, bu durumu Erbakan'ın kendisine ABD tarından verilen fırsatı değerlendirememesi, ABD'nin beklentilerini karşılayamaması ve bunun sonucunda bu fırsatı değerlendirecek başkasının bulunması olarak özetlemiştir (Yalçın, 2020, s. 259). Refah Partisi 16 Ocak 1998 tarihinde laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatılmış; Erbakan, Şevket Kazan, Ahmet Tekdal, Hasan Hüseyin Ceylan, İbrahim Halil Çelik ve Şevki Yılmaz'ın vekillikleri düşürülmüş, 5 yıl siyasetten menedilmişlerdir. Ayrıca parti kapatıldıktan sonra İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Refah Partili Recep Tayyip Erdoğan'ın Siirt'te okuduğu şiirden dolayı (Ağırbaş, 2019, s. 43) ve toplumu iki ayrı kutba ayırdığı gerekçesiyle başkanlığı düşürülmüş, hapsedilmiş ve ömür boyu siyaset yapma yasağı getirilmiştir (Yeşilada, 2002, s. 68).

Partinin kapatılma gerekçelerinden bahsetmek gerekirse; başörtüsünün kamusal alanda ve okullarda kullanılmasını normal karşılaması, MGK'nın önerdiği ihtiyaç fazlası imam hatiplerin kapatılması fikrine karşı olması, RP'ye üyeliğin şartları gibi birçok laiklik karşıtı sebep sıralanabilir (Ağırbaş, 2019, ss. 140-142). Milli Görüş partileri arasında demokrasi kavramının en sık kullanan parti (Ağırbaş, 2019, s. 89), radikal İslamcılar tarafından İslamcı olarak görülmemektedir (Ağırbaş, 2019, s. 81). Ama bu, İslamcıların parti içerisinde yer almadığı anlamına gelmemektedir. Parti, İslamcı seçmene sırtını dönmemiş, söylem değişimine başvurarak iktidar mücadelesinde İslamcıların da yanında yer almasını sağlamıştır (Baykal, 2017, s. 187). Erbakan'a göre, ülkede demokratik bir ortamın var olması yönünde atılacak adımlardan biri de Müslümanların dini gereklilikleri hiçbir engele takılmadan yerine getirebilmelerinin sağlanması için İnanç Hürriyetini Koruma Kanununun çıkarılmasıdır (Ağırbaş, 2019, s. 91). Ancak çizgi demokrasi üzerinden; parti içi demokrasinin uygulanamaması ve yönetime geldikleri takdirde demokrasinin uygulanamaması yönüyle eleştirilmiştir (Ağırbaş, 2019, s. 84). Bazı laik kesimler RP'yi ılımlı bulurken bazıları partinin demokratik söylemlere iktidara gelmek için başvurduğunu iddia ederek bir şeriat devleti kurmanın asıl hedefleri olduğunu savunmuştur (Ağırbaş, 2019, s. 94). Partiyi destekleyenlerle yapılan anket sonucuna göre ise şeriat kurallarının hakim olduğu bir yönetimin RP tarafından kurulmayacağı görüşü hakimdir. Bu da destekleme amaçlarını radikal bir İslamcılığa dayanmadığının göstergesidir. Aynı ankete göre, Refah Partili seçmenlerin partiyi tercih etme sebepleri arasında; parti liderlerinin halkla yakın teması ve kolay

ulaşılabilirliği, vaat edilen politikaların iktidara geldiklerinde yerine getireceklerine duyulan inanç, Türk- İslam sentezinin başarılı şekilde uygulandığı fikri hakimdir. Kırsal alandan kentlere göçen kitle ve ekonomik anlamda büyük tüccar ve zanaatkarlarla rekabet edemeyen devletten destek görmeyen kitle parti tarafından iyi okunmuştur. Bu kesimler adil düzen kavramında ekonomik bunalımlarından kurtuluş bulurken İslam söylemi ile eski bağlılıklarını sürdürmüşlerdir (Yavuz, 2005, ss. 295-296). İslam söylemi kitlelerin aidiyet duyarak bir kimlik yaratmalarında etkili olmuştur (Nebati, 2014, s. 169). Dışlandığını hisseden kitleler İslami kimlikleri üzerinden dinin birleştirici gücü ile sistemin sorunlarına karşı RP'yi desteklemeyi seçmiştir. Bu durumu siyaset dışı bir örnekle açıklayalım; daha önce memleketine hiç gitmemiş, örf ve adetlerini bilmeyen bir kimse dahi nerelisin sorusunu karşısındaki kimseye yöneltir ve aldığı yanıt kendi memleketi ile aynıysa farklı bir yakınlık kurar. Bu durum kişinin memleketine ve memleketindeki insanlara duyduğu yoğun sevgiden değil ait olduğu kimlikten kaynaklanmaktadır. Refah Partisi'nin yarattığı bu aidiyet duygusu temsil edilmediğini hisseden kitlelere bir ışık olmuştur. Kendilerinde var olanın temsil edildiğini gören kitleler sistemin çıkmazından RP iktidarı ile kaçabileceğini inanmıştır.

Parti 1970'li yıllarda gelişmişlik düzeyi açısından değerlendirildiğinde gelişmemiş, İslami kimliği ağır basan illerde destek bulurken 1990 ve sonrasında bu durum değişmiş, seçmen kitlesini genişleterek yerelden merkeze doğru sistematik bir başarı göstermiştir. Baykal'a göre bu seçmen kitlesi, hareketin siyasallaştığı süreçten itibaren var olan çekirdek taban, İslamcı entelektüeller, Kürtler ve ekonomik anlamda ihmal edildiğini hisseden yoksul kesim tarafından oluşmaktadır (Baykal, 2017, s. 111). Refah Partisi ile iktidar deneyimi kazanan hareketin vaat ettiklerinden farklı politikalar izlemesi, hatta eleştirdiği politikaları uygulamaya koyması; Erbakan'ın bu durumu iktidarda tek başına olmadıkları hatırlatmasına rağmen hareketin devamı olan Fazilet Partisinin de etkinliğinin kırılmasında rol oynamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 129; Kol, 2019, s. 52). Hareket siyasallaştığı ilk günden itibaren laiklik karşıtı olması gerekçesiyle anti demokratik bir uygulama olan kapatmalara maruz kalmıştır. Kapatılma korkusu yaşayan Refah Partisi, Nebati'ye göre, politika üretirken özgür olamamış ve mevcut koşullar partinin kurucusu olan Erbakan'ın ön plana çıkmasında etkili olmuştur (Nebati, 2014, s. 182). 28 Şubat post modern darbesi, bazı araştırmacılara göre doğrudan İslami parti olan RP hedef alınarak

yapılmıştır. Diğer darbelerden farkı ise bunu askeri yapılanmanın haricinde oluşturduğu toplumsal ve hukuki teşkilatlanma ile desteklemesi olmuştur. İrtica tehdidi olarak işaret ettiği tüm yapılanmalardaki kadrolar boşaltılmış, başörtülü kadınların eğitim ve çalışma hakları ellerinden alınmıştır. Bazı araştırmacılar bu uygulamaları, İslam'ın toplumsal ve kamusal alanda etkinliğinin kalmaması için yapıldığını savunmaktadır. Refah Partisi'nin selefi olan Fazilet Partisi ise tüm bu olanlardan olumsuz etkilenmiştir (Nebati, 2014, ss. 191-192). Hareket siyasallaştığı tarihten itibaren bağlı olduğu argümanlarda esnemeye gitse de İslamcılık konusunda taviz vermemiştir. Bu da hareketin partilerinin siyasal bekasının kısa olması üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Ezikoğlu, 2021b, s. 91).

3.2 Fazilet Partisi

17 Aralık 1997 tarihinde, Erbakan ve arkadaşlarının 12 Eylül sonrasında savunmasını yapan avukat İsmail Alptekin'in genel başkanlığında kurulan Fazilet Partisi, Refah Partisi'nin kapatılacağı öngörülerek kurulmuştur. Hatta RP'nin kapatılmaması durumunda FP'nin kapatılacağına dair görüşler vardır. Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasından dolayı genel başkanlık görevini emanetçi başkan olarak Alptekin yürütmektedir. Bu durum Milli Görüş geleneği partileri için alışıldık bir durumdur. Parti genel başkanlık koltuğunda resmiyette kimin oturduğu parti içerisinde çok da önemli değildir. Çünkü parti hocanın partisidir ve hocanın dediği olur (Ağırbaş, 2019, s. 44). Ancak bu ikircikli yapıdan rahatsızlık duyan yenilikçiler çeşitli ifadelerle tepkilerini ortaya koymuşlardır. "Bir köyde iki muhtar olmaz" diyen Bülent Arınç, genel başkan, genel merkez ve başkanlık divanının bir tane olmamasını eleştirmiştir. Gelenekçiler parti içerisindeki muhalif seslerin yükselmesinin gerekçesini Erbakan'ın siyasi yasaklı olması olarak göstermiştir. Ancak bu anlaşmazlığın yaşanmasında etkili olan sebeplerden biri gelenekçilerin görüşlerinin aksine Erbakan'ın siyaset tarzının yenilikçiler tarafından beğenilmemesidir (Kol, 2019, ss. 110-111). 1995 yılında güçlenen yenilikçiler asıl patlamayı FP'nin kurulmasıyla gerçekleştirmişlerdir. Partinin kurulmasıyla beraber RP'nin Erbakan tarafından belirlenen Merkez Karar Yönetim Kurulu ve Başkanlık Divanı arasındaki uyumsuzluğunun FP'de yaşanmaması için kurulda yer almak isteyen 38 milletvekili bu sürecin seçimle gerçekleşmesini talep eden mektubu Erbakan'a yazmıştır ancak yine Erbakan'ın dediği olmuş, seçime gidilmemiştir (Selim, 2002, ss. 151-152). Erdoğan'ın 65 yaş üstünün siyaset yapmamasını ifade ettiği açıklamasından da

anlaşılacağı üzere, Erdoğan Erbakan'ın iç işleyişe müdahalesinin son bulmasını ve parti içerisinde gençlerin aktif olmasını istemiştir (Kol, 2019, s. 107). Refah partisi kapatıldıktan sonra bağımsız duruma düşen milletvekilleri FP'ye geçmişlerdir (Ağırbaş, 2019, s. 44) ve FP meclisteki en büyük parti haline gelerek ana muhalefet partisi olmuştur (Kol, 2019, s. 60). RP'li vekiller arasından bağımsız kalmayı tercih edenler de olmuştur. Arınç da bu isimler arasındadır ancak Recai Kutan'ın ısrarları sonucunda partiye geçmeyi kabul etmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 11). Erbakan parti kurucularını, kapatılan partinin devamı suçlamasıyla karşılaşmamak için Refah Partisi ile bağlantılı olmayan isimler arasından seçmiştir. Genel Başkan Alptekin de Hürriyet gazetesinde verdiği röportajda RP'nin devamı olmadıklarını ifade etmiştir. Recai Kutan ise bir camia olarak bahsettiği Milli Görüş geleneğini Fazilet Partisinde de sürdürdüklerini bu partiyi Alptekin değil bu camia kurdu sözleriyle kabul etmiştir (Kol, 2019, ss. 59-60). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş ise RP'li vekillerin FP'ye geçmesi durumunda kapatma davası açacağını henüz vekiller geçmeden bir demecinde belirtmiştir, yani parti kurulduğu günden itibaren kapatılma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. 28 Şubat'ın olumsuz etkileri Fazilet Partisi'nin üzerine kara bir bulut gibi çökmüş, bazı araştırmacılara göre parti kapatılma korkusuyla politika yapamaz hale gelmiş, ne tam anlamıyla bir değişim yolu izleyebilmiş ne de RP'nin devamı olma cesaretini gösterebilmiştir (Nebati, 2014, ss. 193-194). Kapatılma korkusu, yeni söylemi pratiğe dökmede yaşanan problem, geçmişi kabul etmemekle beraber gelen kimliksizlik ithamı ve parti içi muhalefet FP'nin renksiz ve siyasetsiz bir parti olarak anılmasına neden olmuştur. Hatta araştırmacı Kol, FP için Erbakan'ın Erbakancı olmayan partisi yakıştırmasını yapmıştır (Kol, 2019, ss. 62-63). Refah Partisi'nin kapatılmasında etkili olan Vural Savaş, FP'nin kurulmasından kısa süre sonra tüm bu görüşlere rağmen RP'nin devamı olması gerekçesiyle FP'ye kapatma davası açmış, bu dava 2 yıl kadar sürmüş ve partinin siyasette başarılı bir şekilde ilerlemesi yönünde bir engel daha ortaya çıkmıştır. 14 Mayıs 1998 tarihinde Recai Kutan genel başkanlığa getirilmiştir. Kutan'ın başkanlığıyla beraber FP muhalifliği, parti içerisinde hissedilmiş, Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan'ın aralarında bulunduğu yenilikçiler olarak adlandırılan genç kuşak ile Erbakan ve onun her görüşünü sorgusuz sualsiz kabul eden gelenekçiler arasındaki gerilim ve fikir ayrılıkları partinin iktidara karşı muhalif bir tavır takınması yönünde engel teşkil ederek, partiyi kendi iç karışıklığını çözmeye

sevk etmiştir (Ağırbaş, 2019, s. 44). 28 Şubat'la beraber hissedilen yenilikçiler gelenekçiler gerilimi, Erbakan'ın direktiflerinden çıkmayan emanetçi başkan görevindeki Recai Kutan'a karşı duyulan tepkilerin artması ve yenilikçilerin hareketin değişime uğramadan devam edeceğini düşünmeleri sonucu yükselmiştir (Nebati, 2014, s. 195). Hatta 28 Şubat, hareket içerisindeki bölünmenin sebebi ve Adalet ve Kalkınma Partisinin mimarı olarak görülmektedir (Ezikoğlu, 2021b, s. 92). 28 Şubat'ın sorumlusu olarak görülen Demirel'in anayasa değişikliği talebi, siyasi partilerin kapatılmasına dair 69. maddenin FP'nin kapatılma riskini gidermesi ve siyasi yasaklı olan Erbakan'ın siyasete dönmesi fırsatını sunması gerekçesiyle gelenekçiler tarafından kabul edilirken Demirel'in görev süresinin uzatılmasının ve Erbakan'ın siyasete dönmesinin istenmemesi sebebiyle yenilikçiler tarafından reddedilmiştir (Kol, 2019, s. 117). Yenilikçiler arasında bulunan Ramazan Toprak, Demirel'i Türk milletinin başına bela olarak itham etmiş ve siyasi anlamda varlığını sonlandırmayı amaçladıklarını ifade etmiştir. Yenilikçiler, gelenekçilerin kabul kararını ise son derece anlamsız bularak Demirel'in FP'nin kapatılmasını önleyeceğine dair bir söz verdiğini varsayarak anlamlı kılmaya çalışmışlardır. Bu iddialar gelenekçiler tarafından reddedilmiştir. Gelenekçiler arasında bulunan Yasin Hatipoğlu, yenilikçilerin bu kararını bölücü olmalarıyla ilişkilendirmiş, kapatılma davası olan bir partinin belki de son çıkış yolunun, cumhurbaşkanlığı süresinin değiştirilmesinin istenmemesi bahanesiyle kaçırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, bu kararla Demirel'e oy vermediklerini; cumhurbaşkanlığı görev süresinin uzatılmasının cumhurbaşkanını seçmek ile aynı şey olmadığını söyleyerek hiçbir şekilde Demirel'e oy vermeyeceklerini ve değişiklik kabul edilse dahi Demirel'in yeniden CB seçilmeyeceği öngörüsüyle değişikliği kabul ettiklerini ancak değişikliğin reddedilmesiyle, FP'nin kapatıldığını böylece bölücülerin hareketten ayrıldıklarını savunmuşlardır (Selim, 2002, ss. 253-257). Bu durum sonucunda; Demirel'in tekrar seçilme şansı ortadan kalkmış, Erbakan'ın siyasi yasağı devam etmiş ve parti içi muhalefet gittikçe şiddetli bir hal almıştır (Kol, 2019, s. 117). Meclisten de ret alan bu anayasa değişikliğinde kazanan taraf yenilikçiler olmuş, parti içi muhalefette kendi lehlerine kullanabilecekleri bir puanları daha olmuştur (Karaalioğlu, 2001, s. 118). Ancak kapatılma korkusu yenilikçiler gelenekçiler ayrımına odaklanmanın önünde engel teşkil etmiştir. Erdoğan ise değişimi sağlayanın, siyasete yön vereceği fikrine sahiptir ve yenilikçiler bu değişimin Milli Görüş geleneğine bağlı kalınarak

yapılamayacağını anlamışlardır. İslami kimlik yenilikçilerin de dikkat ettiği bir olgudur. Ancak demokrasi çerçevesi içerisinde, farklı yöntemlerle geniş kitlelere İslami kanal üzerinden ulaşılması hedeflenmiştir. Yani yenilikçiler ve gelenekçiler arasında daha az İslami eğilime sahip olarak belirlenecek bir ayrım yoktur (Nebati, 2014, ss. 195-196). Asıl fark Sarıbay'ın ifadesiyle davet fıkhında saklıdır (Sarıbay, 2001, s. 193). Yenilikçiler çok daha geniş bir çerçeveden olayı ele alırken gelenekçiler İslamcılık/sekülerlik üzerinde durmuştur. Bu da sorunun farklı yerlerde aranmasına neden olarak hedeflenen seçmen kitlesini daraltmıştır (Nebati, 2014, s. 197). Yerel ve genel seçimlerin bir arada yapıldığı 18 Nisan 1999 seçimlerinin seçim listesi parti genel başkanı ve yenilikçi milletvekillerinin de bulunduğu Genel Merkezde hazırlanmıştır (Selim, 2002, s. 175). Ancak seçim karargah başkanı yenilikçilere yakınlığıyla bilinen Mustafa Baş, liste hazırlanırken tarafını belli etmiştir. Süleyman Arif Emre'ye göre kadrolaşma gerçekleşirken gelenekçiler yenilikçiler ayrımı net bir şekilde çizilmiş ve yenilikçiler kadrolarını kurmuşlardır. Son sözü her zamanki gibi Erbakan söylemiştir. Erbakan başkanlığında İsmail Kahraman'ın evinde gerçekleştirilen toplantıda kimlerin aday olacağı kesinlik kazanmış, Merve Kavakçı'nın adaylığı Erbakan'ın talebiyle kabul edilmiştir. Baş örtülü iki vekilin adaylıkları hoşnutsuzlukla karşılansa da parti içerisinden itiraz eden kimse olmamıştır (Karaalioğlu, 2001, s. 46). Seçimler gerçekleşmeden önce aday listelerinden memnun olmayan DYP ve ANAP'lı milletvekilleri seçimlerin ertelenmesi için Küskünler Hareketi adı altında toplanmışlardır. FP içerisinden de gelenekçiler bu harekete destek verirken yenilikçiler karşısında durmuştur (Kol, 2019, s. 117). 28 Şubat'a bir tepki olarak görülen bu hareket, seçimlerin ertelenmesini ve hükümetin düşürülmesini amaçlamaktadır. Erbakan tarafından da desteklenmiş, hatta hükümetin düşmesi durumunda başbakanın kim olacağının belirlenmesi aşamasında farklı partilerden milletvekillerinin Erbakan'la görüşme taleplerinde yoğunluk yaşanmıştır (Karaalioğlu, 2001, s. 51). Bu süreçte; sahaya inmiş, seçmenle seçim gününe hazırlanan milletvekilleri seçimin ertelenme olasılığının haberini aldıklarında çok şaşırmışlar ve Ankara'ya dönmeleri yönünde bilgilendirilmişlerdir. Aday milletvekili Hüseyin Arı, Küskünler Hareketiyle MHP'nin beklenmedik başarısını bir komplo olarak işaret etmiştir. Bu görüşün tam karşısında ise gelenekçilerden olduğu bilinen Mukadder Başeğmez vardır. Başeğmez, 28 Şubat'ın etkilerini hala üzerinde taşıdıklarını ve kapatılma korkusuyla

karşı karşıya olmalarını gerekçe göstererek seçim sonucunun ön görülmesi sebebiyle erteleme kararı aldıklarını ifade etmiştir (Selim, 2002, s. 192). Ancak burada ordu bağlayıcı kararı, seçimlerin ertelenmesi kararının karşısında durarak seçimlerin gerçekleşmesi yönünde vermiş (Kol, 2019, s. 117), Erdoğan ve Erbakan gibi yasaklı siyasetçilerin yasaklarının kalkmasını sağlayan 312. Maddenin değiştirilmesini reddetmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 57). MHP, Erbakan'ın başkan olduğu dönemdeki başarısızlıkları işaret ederek ürkeklere değil erkeklere oy verin tabirini FP'ye oy verilmemesi için kullanmıştır (Yalçın, 2020, s. 341). FP bu seçimlerde RP kadar başarılı olamamış, beklentileri karşılayamamıştır. Genel seçimlerde 3. partiyken yerel seçimlerde 1. parti çıkmıştır (Kol, 2019, s. 67). Yenilikçilere göre burada gelenekçilere halk tarafından bir mesaj verilmek istenmiştir. Yerel seçimlerdeki başarıyı kendilerine mal ederlerken genel seçimlerdeki başarısızlığı gelenekçilerin başarısızlığı olarak görmüşlerdir (Yalçın, 2020, s. 341). Yerel seçimde oy kullananların genel seçimde oy kullananlardan iki kat fazla olması da seçim sonuçları arasındaki farkı anlamlandırmak için işaret edilmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 74). Bu farkı açıklamaya yönelik bir başka yorum ise, parti içerisinde yaşanan krizlerden dolayı genel seçimlere değil yerel seçimlere yönelik çalışmaların fazlalığı üzerinden yapılmıştır. FP genel başkan yardımcılarından Lütfü Esengün, gerçekleştirdiği basın toplantısında partinin çok fazla üzerine gelindiğini belirterek başarısızlığı dışarıdan gelen müdahalelere bağlamıştır. Yenilikçiler bu başarısızlığın sebebini küskünler hareketi olarak görürken Gelenekçiler Milli Görüş geleneğine olan bağlılığın terkedilmesi olarak görmüş, sorumlusunu ise çok sayıda yenilikçi isimden oluştuğu bilinen parti yönetimi olarak işaret etmişlerdir. (Poyraz, 2010, s. 325). Yenilikçi olduğu bilinen Abdullah Gül Küskünler Hareketini desteklememe sebeplerini, halkın seçimlerin ertelemeyi istememesi olarak bildirmiş, seçmenin bu karşıt görüşüne rağmen partinin erteleme kararını istemesinin ise seçim sonuçlarının seyrini olumsuz etkilediğini savunmuştur (Selim, 2002, s. 188). Recai Kutan ise, seçim sonuçlarını başarısızlık değil başarı olarak değerlendirmiş, kapatılan bir partinin devamı olan FP'nin kurulana kadar ki süreçte aldığı eleştirilere rağmen iyi bir sonuç aldığını savunmuştur. Ayrıca Milli Görüş Hareketi tabanının sağlamlığını; farklı bir partinin kapatıldıktan sonra yeni bir parti olarak siyasi hayata atılmasının dahi zor olduğunu vurgulayarak, bahsedilen partinin kurulması durumunda seçimlerde FP'nin aldığı sonuca yaklaşamayacağı varsayımında bulunarak ortaya koymuştur. Yani başarılı

olarak değerlendirdiği seçim sonuçlarını hareket tabanının sağlamlığına borçlu kılmıştır. RP ile FP seçimlerinin karşılaştırılmasını ise yersiz bulmuş partilerin içerisinde bulundukları dönem farkından kaynaklı koşul farkına işaret etmiştir (Selim, 2002, s. 277). Oğuzhan Asiltürk ise, bölünme yaşandıktan sonra Saadet Partisinde görevliyken gerçekleştirdiği röportajda seçimlere hangi koşullarda gidildiğini şu şekilde sıralamıştır;

> *"Apo'yu paketleyip teslim etmişler. "Otuz bin kişinin katilini cezalandıracak diye", DSP ve MHP'ye büyük bir hava pompalanmış. Bizim "ayrılıkçı" arkadaşlarımız, ellerinden ne geliyorsa aleyhimize çalışmışlar. Partinin kapatılması için DGM Savcısı Anayasa Mahkemesi'e suç duyurusunda bulunmuş ve parti yöneticilerinin tamamı için de idam istenmiş* (Selim, 2002, s. 278)."

Süleyman Arif Emre de seçim sonuçlarını başarılı olarak değerlendirmiştir. Diğer gelenekçi isimlerle benzer şeyler söyleyen Emre, partinin kurulduğu sırada hareketin liderinin başında olmaması ve önemli birçok ismin siyasi yasaklı olmasını işaret etmiş, erken seçim kararını ise partinin oylarını düşürmek için gerçekleştirilen bir operasyon olarak değerlendirmiştir. Çünkü Emre'ye göre 28 Şubat'ın etkileri hale sürüyordur. Ve tüm bu yaşananlara rağmen %15 oy alan FP, gelenekçilere göre başarılıdır (Selim, 2002, s. 278). Parti içerisindeki muhalif sesler seçim başarısızlığıyla beraber çok daha yüksek çıkmaya başlamıştır. Üreten devlet yerine denetleyen devlet, Batı karşıtlığı ve İslam ülkeleri ortak pazarı yerine AB'ye üyeliğe destek veren farklılaşmış söylemiyle seçimlere girmiş ancak seçmenden beklediği desteği alamamıştır. Seçimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasında partili milletvekillerinin yolsuzlukla yargılanmalarının da etkisi olmuştur. Ecevit'in başbakanlığı döneminde terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması da milliyetçi duyguları kabartarak oyları MHP ve DSP yönüne kaydırmıştır (Kol, 2019, ss. 68-70). Ayrıca seçimlere emanetçi başkan ile girilmesi de FP'nin başarısızlık sebepleri arasında görülmektedir. Seçimin FP'li kadın adayları; Nazlı Ilıcak, Ahmet Tekdal'ın kızı Ayşe Tekdal, Oya Akgönenç ve Merve Sefa Kavakçı olarak belirlenmiştir (Ağırbaş, 2019, s. 45). Ayşe Tekdal ve Merve Sefa Kavakçı türbanlı adaylardır. Adaylar arasından Kavakçı, milletvekili seçilmiştir. Meclis'e girerken başörtüsünü çıkarmak istemeyen vekil Kavakçı; parti yönetimiyle görüşmüş, yönetimin isteği üzerine Meclis'in ilk günü Genel Kurula gelmemesi kararlaştırılmış,

Meclis'te sakinliğin olduğu bir gün gelerek yeminini etmesi planlanmıştır. Ancak Merve Kavakçı genel kurulun ilk oturumuna Nazlı Ilıcak ile katıldıysa da gelen tepkiler üzerine yeminini edemeden Meclis'i terk etmek zorunda kalmıştır (Yalçın, 2019, s. 342). Parti bu olay karşısında tepkisizliğini korumuştur (Ağırbaş, 2019, s. 45). Parti genel başkanı Kutan seçimlerden önce başörtülü bir aday çıkarılmayacağını ilan etmiştir ancak Erbakan'ın isteği üzerine söylediği sözün arkasında duramamıştır. Ayrıca Süleyman Arif Emre bir açıklamasında diğer partilerin başörtülü aday çıkaracağız sözlerinden sonra böyle bir kararın alındığını ifade etmiştir (Kol, 2019, s. 72). Kavakçı'nın vekil adaylığı gerekçe gösterilerek farklı aracılarla önce Çiçek'e ardından Kutan'a Kavakçı'nın yemin etmesi durumunda partinin kapatılacağı haberi verildiyse de parti tarafından dikkate alınmamıştır (Karaalioğlu, 2001, s. 75). Erbakan'ın tüm bu karışıklık içerisinde parti içerisine müdahalesi artmış ve 7 Mayıs 1999 tarihinde parti laiklik karşıtı olması, kapatılan Refah Partisinin devamı olması ve Merve S. Kavakçı'nın mecliste yarattığı krizden dolayı kapatma davası ile karşı karşıya kalmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 46). Ancak kurulduğu tarihten itibaren kapatılma tehdidi altında olan FP, selefi RP'den farklı olarak Batı ve AB yanlısı, liberal ekonomiyi destekleyen, demokratik hukuk sistemini savunan bir görüntü sergilemeye çalışmıştır (Okutan, 2006, s. 317). Partinin "ÖNCÜ TÜRKİYE İÇİN ELELE" başlıklı kalkınma programı incelendiğinde RP'den farklı olarak kabul ettiği hedef ve politikalara ulaşılmıştır; giriş bölümünde öncü ve büyük Türkiye isteği yinelenmiş ve gerçek bir değişim ve yenilik programına ihtiyaç doğrultusunda partinin kurulduğu fikri verilerek daha önce Milli Görüş geleneğine bağlı olarak kurulan siyasi partilerden farklı olduğu vurgusu yapılmıştır. Partinin amaçları kısmında ise, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti anlayışı içerisinde: düşünce ve ifade, din ve vicdan özgürlüklerinin sağlandığı, dil, din, ırk, mezhep ayrımının yapılmadığı, Dünyadaki bütün devletlerle menfaate dayalı ilişkilerin korunup geliştirildiği yarınlar hedeflenmiştir (FP Kalkınma Programı, 1998, ss. 2-3). Buradaki laiklik tanımı kapsam açısından RP'de olduğu gibi Müslümanların yaşam alanlarının kısıtlanmaması yönünde değil çok daha geniş, tüm dinleri kapsayacak biçimde çevrelenmiş ve İslami değerlere doğrudan bir gönderme yapılmamıştır (Şen, 2004, s. 275). Ayrı bir bölüm olarak incelenen dış politika da ise yukarıda da değinildiği üzere, Batı, AB ve ABD ile ilişkilerinin iyileştirilmesi isteği direkt yazılı bir şekilde izlenmesi gerekli politikalar olarak belirlenmiştir (FP Kalkınma Programı, 1998, s.

35). İktisadi politika hedef ve amaçlarının düzenlendiği 3. bölümde ise, serbest pazar ekonomisi iktisadi anlayış olarak ilan edilmiş ve RP'nin aksine devletin sınırlandırılması özel sektörün etki alanının ise genişletilmesi planlanmıştır (FP Kalkınma Programı, 1998, s. 15). Millet için devlet prensibi etrafında güçlü bir demokrasi için güçlü sivil toplum vurgusunu gerek seçim beyannamesinde gerekse parti programında yapmıştır (Özdemir, 2015, s. 182).

28 Mayıs 1999 tarihinde DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti güvenoyuyla kurulmuştur (Kol, 2019, s. 68). 25 Ocak 2000 tarihinde FP Genel Başkan Yardımcılarından Cemil Çiçek kapatma kararına karşı savunma yapmıştır. Savunmasında FP'nin RP'den farklı bir parti olduğuna, parti kapatmanın anti demokratik bir uygulama olduğuna ve hayatın akışı içerisinde başörtülü ve örtüsüzün yan yana kolaylıkla yaşadığını belirterek başörtüsünün bir sorun olarak ele alınmaması gerektiğine yer vermiştir (Ağırbaş, 2019, s. 155). İleride değinileceği üzere partinin tepkisiz olarak eleştirildiği noktalardan biri de başörtüsüdür. Bu zamana kadar oy aldığı seçmen tarafından çözülmesi gereken bir sorun olarak kabul edilen başörtüsü sorun olarak görülmemekle beraber sorun olarak gören kitlenin bunu çözmeye dönük eylemlerine de destek verilmemiştir. Bu vb. birçok konuya tepkisiz kalınması seçmen ile partinin yabancılaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Cemil Çiçek'in de ifade ettiği gibi RP'nin uyguladığı politikalardan (adil düzen, batı karşıtlığı) ve kullandığı siyasi dilden uzaklaşılmaya çalışılmış, merkez sağa yaklaşılmıştır (Kol, 2019, ss. 64-65). Bu yakınlaşma yenilikçilerin yönlendirmesiyle Milli Görüş Hareketi'nin seçmen tabanını oluşturan kesimin isteklerini karşılamak ve tabanı genişletmek amacıyla gerçekleşmiştir (Kol, 2017, ss. 98-99). 17 Mayıs 2000 tarihinde parti kongresi gerçekleşmiştir. Bu kongrede parti içi muhalefet somut bir şekilde 2. kez görülmüştür. İlki 14 Mayıs 1998 tarihinde kurucular kurulu toplantısından önce hangi isimlerin yer alacağının belirlendiği bir listenin merkez haricinde yenilikçiler tarafından oluşturulması vakasıyken ikincisi parti genel başkanının seçilmesinde Erbakan'ın başkan olmasını istediği isim haricinde bir ismin aday olmasıdır. Gelenekçilerin genel başkan adayı Recai Kutan ile yenilikçilerin adayı Abdullah Gül karşı karşıya gelmiş, 1238 delegenin 633'ü Recai Kutan'a oy verirken 521'i Abdullah Gül'e vermiştir. Ufak bir farkla gelenekçilerin adayı Kutan genel başkan seçilmiştir. Ancak seçim sonuçlarının birbirine yakın olması yenilikçilere güven vermiş, yenilikçiler partinin kapatılması durumunda yeni bir parti

kurma yetkinliğine sahip oldukları sonucuna varmışlardır (Nebati, 2014, s. 198). Abdullah Gül genel başkan olamasa da başkanlık divanında yer alan isimler arasındadır ve bu durum yenilikçilerin tabanda karşılık bulacaklarının işaretidir (Karaalioğlu, 2001, s. 13). Abdullah Gül'ün adaylığını koymasıyla geri adım atan Bülent Arınç Kutan karşısında zafer elde edeceğini düşünse de Gül'ün adaylığını koymasıyla geri çekilmiş hatta Kutan'ın kazanması için geri çekildi iddialarına dahi maruz kalmıştır (Selim, 2002, s. 351). Hareketin otuz yıllık geçmişinden bu yana ilk kez genel başkan adayı tek kişi değil, iki kişi olmuştur. Gelenekçiler tarafından fitne virüsü olarak anılan bu olay yenilikçiler tarafından demokratikleşme virüsü olarak adlandırılmıştır (Kol, 2019, s. 79). Ve bu yarış bazı araştırmacılarca siyasi olarak yasaklı olan iki ismin yarışı olarak değerlendirilmiştir; Erdoğan ve Erbakan (Kol, 2019, s. 86). Yenilikçilerin asıl adayı Erdoğan'dır (Yalçın, 2020, s. 341). Erdoğan, Erbakan'dan sonra gelen hatta Erbakan'ın olmadığı yerlerde ilk sırada olan isimdir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu süreçte MGH tabanı tarafından sevilmiştir. Erbakan ve çevresi ise bu durumdan son derece rahatsızlık duymuştur. Siyasi yasaklı olması yenilikçilerin alternatif bir isim önermesini gerektirmiş, bu isim de Abdullah Gül olmuştur. Gelenekçiler ise Erdoğan'ı siyasi yasaklı olduğu dönemde ayrılıkçı olması gerekçesiyle desteklememiştir (Kol, 2019, ss. 112-114). 85 yaşındaki Süleyman Arif Emre, parti içi çekişmeyi en aza indirmek ve bölünmenin yaşanmaması için Millet Gazetesinde "Hizipçilik nedamet, birlik ve beraberlik izzet getirir" başlığı altında köşe yazısı yazmıştır. Bu yazıda kendince siyasi tarihte ibret alınması gereken siyasi hareketlere değinmiş; DP içerisinden çıkan Millet ve Hürriyet Partileri, CHP içerisinden çıkan Güven Partisi gibi diğer hizipçi partilerin bu zamana kadar başarılı olmadığı vurgusunu yaparak hizipçiliğe başvuranların silinip gittiğini belirterek üstü kapalı bir şekilde yenilikçilere gittikleri yolun sonları olacağı mesajını vermek istemiş ve medyanın FP'nin bölüneceğine dair iddiaları sonlandırması için partinin birlik ve beraberlik duygusu içerisinde hareket ettiğini ilan etmiştir (Karaalioğlu, 2001, ss. 130-132). Ancak bu konuşma amacına ulaşmamış ki 26 Temmuz 1999'da Abdullah Gül, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu, Ali Coşkun gibi yenilikçi isimler istifa etmişlerdir (Ağırbaş, 2019, s. 46).

Cemil Çiçek:

"*Elbette geleneği, hukuku, vefayı inkar edemeyiz ama bir karar alındığında bize de haber verilsin. Karar alınıyor, herkes biliyor ama genel başkan ve yardımcıları bilmiyor. Hiç olmazsa biraz nezakete riayet edilsin. İnsanları aptal yerine koymasınlar… Kimsenin muhatabı olamıyoruz, sözümüz geçmiyor. Bu parti AİDS'li oldu."*

Abdullah Gül:

"Böyle gitmiyor. Türkiye şartlarında partinin bu şekilde yönetilmesi mümkün değildir. Daha derli toplu umut veren bir parti olmak mecburiyetimiz var."

Yukarıda Cemil Çiçek ve Abdullah Gül'e ait açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Erbakan dolaylı yoldan da olsa vekillerin istifa etme gerekçeleri olarak işaret edilmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 86). Ancak bu durum, Erbakan'ın parti içerisine müdahalelerini engellememiş aksine arttırmıştır. Anayasa Mahkemesi kapatma davasının ilk incelemesinde Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın iddianamesini yetersiz bularak iddianamede yer alan partinin türban ve dini kullanması iddiasının partili milletvekili ve belediye başkanlarının söz ve eylemleriyle desteklenerek kanıtlarıyla sunulmasını talep etmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 87). Merve Kavakçı'nın ABD vatandaşlığını bildirmemesi gerekçesiyle milletvekilliği düşürülerek vatandaşlığına son verilmiş, savunmalar, itirazlar ve incelemeler sonunda 22 Haziran 2001 tarihinde parti kapatılmıştır (Ağırbaş, 2019, s. 46). Parti kapatılmadan birkaç gün önce Necmettin Erbakan'ın kızı Elif Erbakan'ın düğününe Erdoğan ve Gül'ün davet edilmemesi parti kapatıldıktan sonra yaşanılacak bölünmenin işareti kabul edilmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 148). Kapatılan Refah Partisinin devamı olması yönüyle eleştirilen Fazilet Partisi demokrasi üzerine daha çok yoğunlaşmak zorunda kaldıysa da kapatılma kararından kaçamamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 102). Partinin gelenekçi birçok ismi kapatılma kararını anti demokratik, hukuk dışı ve keyfi bulmuş, parti yönetimi ile kapatılma arasında bir bağ olmadığını, kapatılma kararının partinin kabul ettiği değer ve yargıların Anayasa Mahkemesince uygun bulunmaması sonucu alındığını savunmuştur (Selim, 2002, s. 413). Kapatılma iddianamesinde, partinin din istismarı ile halkı devlete yani uygulamış olduğu politikalar üzerinden mevcut yönetime karşı kışkırttığı, Merve Sefa Kavakçı'nın meclise başörtüsüyle girmesinin planlanarak yapıldığı, FP'nin kapatılan RP'nin hatta laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatılan tüm siyasi partilerin devamı olduğu

iddiaları yer almaktadır (Ağırbaş, 2019, ss. 146-147). Erbakan ise kapatma kararının verildiği akşam gerçekleştirdiği konuşmasında tıpkı RP gibi FP'nin de geçersiz sebeplerle haksız bir şekilde kapatmaya maruz kaldığını ifade ederek Milli Görüş geleneğiyle yeniden siyasi hayata devam edeceklerini duyurmuştur (Karaalioğlu, 2001, s. 167).

Partinin kapatılmasıyla beraber Milli Görüş Hareketi için alışılmadık bir olay yaşanmış, kapatılan partinin devamı olan tek bir parti haricinde, içerisinde bulunan yenilikçiler olarak bilinen muhalif seslerin kurduğu kendisini Milli Görüş'ten farklı olarak tanımlayan yeni bir parti Türk siyasi hayatına dahil olmuş ve siyasi tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak sahip olduğu başarı içerisinden kopup ayrıldığı Milli Görüş geleneğini sürdüren Saadet Partisi için geçerli olmamıştır (Ağırbaş, 2019, s. 47). 20 Temmuz 2001 tarihinde Kutan tarafından Milli Görüş geleneğinin devamını sürdüren Saadet Partisi kurulmuş, hemen ardından Recep Tayyip Erdoğan genel başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur (Nebati, 2014, s. 199). Fazilet partisi kısa bir siyasi ömre sahip olduysa da Türk siyaseti için kurulduğu tarihten itibaren peş peşe başarılar elde eden bir partinin kurulmasında dolaylı yoldan da olsa etkili olması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Kol, 2019, s. 86). Recep Tayyip Erdoğan, FP'nin genel başkan seçimleri yapıldıktan sonra gerçekleştirdiği röportajda kendisini muhalif olarak değil demokrasinin savunucusu olarak tanıtmıştır. Parti içerisinde sürekli Erbakan'ın isteklerinin karar niteliğinde olmasından ve bağlayıcılığından duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade ettiyse de bu durum görmezden gelinmiş, eski gelenek devam etmiştir. Buna karşı çıkan çoğunluğun istediği olsun diyen grup muhalif olarak belirlenmiştir. Aslında amaç muhaliflik değil demokratik çerçeve içerisinde değişimin yaşanmasıdır. Ancak bu beklenti karşılanamamış ve değişimi isteyenlerin FP kapatıldıktan sonra kurulacak olan partide de bu değişimin yaşanacağına dair inanç duyguları kalmadığı için hareketin bölünüp/parçalanmasına neden olmuştur (Karaalioğlu, 2001, s. 20). Yenilikçiler tarafından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi askerin siyasi bir güç olarak kullandığı üst düzey bürokrasi, hakimler ve laikçi cepheden oluşan bir ittifakın varlığını tespit ederek olası tehditlerin önünü kesmek amacıyla çerçevesini genişletmiştir. Bir nevi Milli Görüş Hareketi'nin siyasallaştığı günden itibaren karşısında yer alan askeri üssün tek başına hareket etmediğinin bilincine varmış, askeri müdahaleleri meşrulaştıran güçlerle mücadelenin yolunu

bulmaya çalışmıştır. Bu yalnızca tehditleri devre dışı bırakmak için başvurulan bir yöntem değil, aynı zamanda dönemin koşullarına ve değişime uyum sağlamak amacıyla geliştirilen bir yöntemdir (Nebati, 2014, ss. 197-199). Abdullah Gül, içerisinden koptuğu Milli Görüş geleneğini bir tekkeye benzeterek bu anlayışın terk edilip daha rasyonel, gerçekçi ve modernist bir yapılanmanın içerisinde olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Erbakan'ın siyasi yasaklı olduğu dönemlerde dahi yönetimi elinde bulundurmasının partinin küçülmesi, Türkiye'nin bunalıma girmesi şeklinde sonuçlandığını ifade etmiştir (Kol, 2019, s. 89). Fazilet Partisi kapatılmadan önce Recep Tayyip Erdoğan'ın Yeni Şafak Gazetesindeki 28 Mart 1999 tarihli "2000''lerin vizyonu" başlıklı yazısında Erdoğan, Türkiye 2000 projesinden bahsetmektedir. Erdoğan'ın bu zamana kadar halkın sesinin duyulmadığını ancak kendisinin üzerinde çalıştığı projeyle beraber ihmal edilen halkın sözlerine kulak verileceği vurgusunu yaptığı nokta dikkat çekicidir. Buradan hareketle Erdoğan'ın dolaylı olarak da olsa bugüne kadar içerisinde bulunduğu siyasi yapılanmada tek sesliliğin varlığını işaret ederek eleştirmiş, muhalifliğini ortaya koyarak halka karşı son derece samimi bir dil kullanmıştır. Buna benzer bir diğer örnek ise parti içi muhalefetin henüz yenilikçiler gelenekçiler olarak değil gençler ve yaşlılar olarak adlandırıldığı dönemde Erdoğan'ın Yeni Şafak gazetesindeki röportajda kendisine yöneltilen soruya verdiği cevaptır. Erdoğan gençler yaşlılar ayrımı hakkında yöneltilen soruya bu ayrılıştan ziyade tabanın ne istediğine dikkat edilmesi gerektiğini belirterek parti içerisinde var olmayan ancak olmasını temenni ettiği yapılanmayı gönderme yapmıştır (Karaalioğlu, 2001, s. 18). Erdoğan bu isteğini taban demokrasisi kavramıyla açıklamıştır. 8 Eylül 1999 tarihinde FP Kongresi çıkışı gerçekleştirdiği konuşmasında amacının yeni bir parti kurmak olmadığını belirterek yeni bir oluşumdan bahsetmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 106). Ancak bundan tam bir yıl sonra Kutan ile gerçekleştirdiği konuşmada yenilikçilere karşı uygulanan dışlayıcı tavrın devam etmesi durumunda yeni bir parti kuracağını resmen ilan etmiştir. Bir uzlaşı sağlanmış gibi gözükse de durumlar daha kötü bir hal almış, yenilikçiler partiye aidat vermeyi dahi durdurmuşlardır (Yalçın, 2019, s. 343). FP için yapılan eleştiriler arasında partinin taban ve seçmen ile bağ kurmada başarısız olduğu yer almaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere bu eleştiri hareketin içerisinden de gelmiş, Erdoğan'ın farklı tarihlerde yaptığı benzer açıklamalarda da taban ve seçmen ile sağlıklı bir iletişimin kurulamadığı belirtilmiştir ki bu da siyasi bir partinin

kapatılmayla sonuçlanmasa bile varlığının seçmen tarafından karşılık bulamaması anlamına gelmektedir. Tabanını doğru okuyamayan, taleplerine cevap veremeyen siyasi partinin ömrü FP örneğinden de anlaşılacağı üzere uzun ve istikrarlı olamayacaktır (Kol, 2019, s. 64). Parti içerisinde muhalifliği ile bilinen yenilikçiler af yasası konusunda da gelenekçilerle ayrışmaya gitmişlerdir. Bazı araştırmacılara göre; bu ayrışmalar yenilikçilerin kamuoyunun hoşuna gideceği yönde karar almasının bir sonucudur. Gelenekçilerin Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasından dolayı Basın Affı Yasasını Anayasa Mahkemesine iade etmesi sonucu yasa iptal edilmiş, yeni yasa meclis tarafından hazırlanmış ve kabulü gerçekleşmiş, Erdoğan ve Erbakan'ın siyasi yasakları da bu sayede kalkmış, her iki ismin de yeni birer siyasi parti çatısı altında örgütlenmelerinin önü açılmıştır (Kol, 2019, ss. 115-118). Ancak gelenekçilerin iptal talebi ve bu talebin kabulü yenilikçiler tarafından tepkiyle karşılanmış, gelenekçileri Erbakan'ın siyasi yasağının kalkması için katillerin aftan yararlanmasına sebebiyet verdikleri yönünde suçlamış hatta bu durum hoca 4 ay yatsaydı katiller serbest kalmazdı suçlamalarına kadar gitmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 128). Erdoğan parti kapatıldıktan sonra;

> *"Din eksenli parti kurmayacağız, ideolojik devlet istemiyoruz. Parti eşittir İslam, anlayışında değiliz. Herkesi kucaklayacağız. Türkiye'nin partisi olacağız. Pergelimizin sabit ayağı merkezde olacak diğeri Türkiye'yi dolaşacak. Kenarı, merkeze nasıl çekeriz diye tartışıyoruz. Yeni oluşumun fikri temelinde geçmişin gerginlikleri olmayacak. Din eksenli, ırka dayalı milliyetçilik ekseninde, bölge temelinde politika yapmayacağız. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını ortak payda olarak alıyoruz, barışı, kardeşliği, bütünleşmeyi amaçlıyoruz. İnsanı esas alacağız. İnanç ve özgürlükleri savunacağız. En önemlisi de sabıkası, şaibesi olamayan dürüst, mert, net bir kadroyu yönetime taşıyacağız. Türkiye'nin sorunu yolsuzluk ekonomisidir. Yolsuzluğu kaldırırsak, ekonomik sıkıntıları aşarız… Başörtüsü bir sembol ya da simge değil, insanlar inancından ötürü bunu takıyorsa ne var? Başörtüsü bu ülkenin gerçeği değil mi? Laikliğin tarifinde inançlara saygıdan söz edilmiyor mu, başörtüsünü bir dayatma haline getirmeyelim. Başörtüsü Türkiye'nin niye olmazsa olmaz meselesi olsun, bu çağda hala başörtüsüyle paranın rengiyle uğraşmayalım bu yüzden eğitim yapmayan gençlerimiz var."*

ifadelerini kullanarak Milli Görüşten ayrılarak farklı bir siyasi yapılanma içerisinde siyasi hayata devam edeceklerini ve bu yeni yapılanmanın hangi ilke ve değerler

etrafında şekilleneceğini resmen ilan etmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 146). Hareket reformcuların Adalet ve Kalkınma Partisi, gelenekçilerin ise Saadet Partisi ile siyasi hayatlarına devam etmesi sonucu ikiye bölünmüştür. Milli Görüş Hareketinin devamı olmadığını ifade eden AKP, hareketten çeşitli dersler çıkararak siyasal bekasını uzatmış (Ezikoğlu, 2021b, s. 91), muhafazakar demokrat kimliğiyle siyasi hayatına başlamıştır (Özdemir, 2015, s. 189).

Milli Görüş Hareketinin 5. Siyasi partisi olan Saadet Parti ise Erbakan'ın isteği üzerine Recai Kutan'ın başkanlığında kurulmuştur. Partinin 5 yıldızlı beyaz hilalli amblemindeki her bir yıldızın anlamı vardır. Özdemir ise bu beş yıldızın Milli Görüş Hareketinin tüm siyasi partilerinin temsilini de sağlayabileceği yorumunu getirmiştir (Yeşilada, 2002, s. 69). Milli Görüş Hareketi içerisinden çıkan iki siyasi parti karşı karşıya gelerek muhalif bir şekilde siyasi arenada temsil etme yarışına girmiştir.

3.3 Değerlendirme

Bu bölümde, Refah ve Fazilet Partilerinin kuruluşlarından kapatılışlarına kadar geçen süreç; Refah Partisi ve Fazilet Partisi ana başlıkları altında incelenmiştir. Partilerin benimsemiş oldukları politika anlayışları, parti programları, girdikleri seçim mücadeleleri, seçim beyannameleri, seçim sonuçları ve beklentileri, seçmen kitleleri her partinin kendi ana başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Hareketin kurucusu olan Necmettin Erbakan'ın müdahalelerinden ve parti yönetiminden memnun olmayan yenilikçilerin parti içi muhalefetini adım adım arttırmalarına yer verilmiş olup tam bir kopuşun yaşandığı süreç gerekçeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Tez çalışmasının 3. bölümünü oluşturacak bir sonraki bölümde, Milli Görüş Hareketi içerisinden kopan yenilikçi kadronun hareket ile hiçbir bağlantısının olmadığını iddia ettiği Adalet ve Kalkınma Partisi konu edilecektir. AKP'nin kuruluş amacı, parti programı, seçim sonuçları ve seçmen tabanının inceleneceği bölümde başarılı olmasının altında yatan sebepler analiz edilmeye çalışılacaktır.

4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Tez çalışmasının 3. bölümünü oluşturan bu bölüm araştırma için oldukça önemli bir yere sahiptir. Milli Görüş geleneğine bağlı olduğu bilinen Adalet ve Kalkınma Partisinin kurucu kadrosu FP kapatılmadan çok daha önce parti kurma faaliyetleri için hazırlık içerisinde bulunmuş, siyasi örgütlenmesine başlamıştır.

İlk olarak partinin kurulması için yürütülen iç faaliyetlere ve o dönem hakim olan siyasi, ekonomik, toplumsal havaya değinilmiştir. Hem partinin hem de ülkenin içerisinde bulunduğu durum analiz edilerek partinin kurucu kadrosunun her kesimden seçmeni temsil etme eğiliminde olduğu dikkat çekmiştir. 2001 yılında kurulan partinin 2002 yılında iktidara gelmesi ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi konjonktür başta olmak üzere birçok gerekçe ile ilişkilendirilmiş ve seçmenin partiyi iktidara taşıma gerekçeleri her seçim dönemi için ayrıca incelenmiştir. Parti kendisini daha önce siyasi literatürde kullanılmayan bir kavram olan muhafazakar demokrat olarak nitelendirerek muhaliflerinden ve uzunca bir süre herhangi bir bağının kalmadığını ispatlama eğiliminde bulunduğu Milli Görüş geleneğinden ayrılmıştır. Oldukça tartışmalı bir konu olan Milli Görüş geleneği ile bir bağının kalmadığını ispatlama çabaları AKP'nin kurucu kadrosundan birçok siyasinin ifadelerine, nelerinin yeni olduğu sorusuna verilen yanıtlarla beraber yer verilmiştir. Partiyi böyle bir çaba içerisine sokan Milli Görüş partilerinin gerek askeri gerek sivil bürokrasi ile geçmişte yaşadığı sorunlarla ilgilidir. Laiklik karşıtı olması gerekçesiyle askeri müdahaleler ya da kapatma davaları ile karşılaşan Milli Görüş Hareketi partileri aksine AKP, çıkardığı dersle beraber İslamcı bir parti olmadığını kurulduğu ilk yıllar söylem, eylem, parti program ve tüzüğünde İslami değer ve düzenlemelere yer vermeyerek ispatlamıştır. Partinin İslamcı bir parti olup olmadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Aslında İslamcı olduğu ancak kapatılma tehlikesine karşı kuruluş yıllarında İslamcı söylemlere başvurmadığı hatta muhafazakar demokrat değil Müslüman demokrat kavramını kullanma eğiliminde olduğu ancak yine kapatılma korkusunun bu isteğinin önüne geçtiğine dair çeşitli tartışmalara yer verilmiştir. Parti ise bu iddiaları reddederek stratejik bir tavırla kendilerini tanımlamak için muhafazakar demokrat kavramına yer verdiklerini ifade etmiştir. Yani parti yalnızca Müslümanların oyuna değil çok daha geniş bir kitlenin oyuna taliptir.

Partinin her seçim dönemi aldığı oy oranları ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş, muhalif partilerin aldıkları oy oranları da dikkate alınarak sonuçlar üzerinden seçmen analizi oy verme gerekçeleriyle beraber verilmiştir. De Mesquita'nın siyasi partilerin hayatta kalabilmeleri için başvurduğu bir yöntem olarak belirttiği seçmenlik teorisinin ne anlama geldiğine yer verilip bununla bağlantılı olarak partinin her seçim dönemi stratejik hamlesi olan ve seçmenin talepleri doğrultusunda oluşturduğu kazanan koalisyonun hangi çevrelerden oluştuğuna hangi amaçla oluşturulduğuna ve seçim sonuçları üzerindeki etkisine değinilmiştir.

4.1 AKP

Erdoğan'ın yeni bir siyasi parti kurma fikri Siirt'te okuduğu şiirden dolayı hapsedildiği dönemde başlamıştır. 2002 yılında bir televizyon kanalında yaptığı açıklamada parti kurma fikrinin cezaevinde şekillendiğini ifade etmiştir (Tekin, 2004, s. 72). Bu fikir cezaevinden çıktıktan sonra da devam etmiş, geliştirilmiş ve siyasi yasağının kalkması durumunda fiilen gerçekleşeceği yaptığı çalışmalar doğrultusunda anlaşılmıştır (Güleçyüz'den aktaran Kol, 2019, s. 133). 19-21 Mayıs 2001 tarihinde Bolu Abant'ta yeni kurulacak partinin programının, amacının görüşüldüğü zirve toplantısına; 40 FP'li ve çok sayıda bürokrat, emekli asker, eski yeni milletvekilleri, sivil toplum örgütü temsilcileri katılmıştır. Erdoğan'ın yeni parti kurma çalışmaları devam ederken FP, 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılmıştır (Kol, 2019, s. 134). Fazilet Partisi'nin kapatılma kararı alındığı dönemde ülkede Şubat 2001 krizinin etkileri en hat safhalarda hissedilmiş ve bu krize siyasal istikrarsızlığın sebep olduğu iddia edilmiştir. Böyle bir ortamda yenilikçi ve gelenekçi kadronun siyasallaşma süreci başlamış, Erdoğan'ın siyasi yasağının kalkıp kalmadığına dair şüphelerin varlığı gelenekçilerin adımlarını daha hızlı atması üzerinde etkili olmuştur (Karaalioğlu, 2001, s. 190). Yenilikçiler, MGH'nin kullandığı İslami söylemin siyaset dilinde yer almaması gerektiğini hareketin siyasi hayatı boyunca yaşadığı engellemelerden çıkardığı dersle ve Erbakan'ın parti içerisinde aktif olmaması gerektiği düşüncesiyle tabandan gelen seslerin dinlenilmediğini iddia ederek FP içerisinde gelenekçilere karşı muhalefetiyle sivrilmişlerdir. Parti içerisindeki bu aykırı düşünceler uzlaşamamış ve partinin kapatılmasıyla aynı kadrodan iki ayrı parti doğmuştur (Kol, 2019, s. 129). Türkiye'de siyasi partilerin lider odaklı olmaları alışıldık bir durumdur. Liderlerin yenilenmesi konusunda partiler parçalanır ve bölünür (Turan, 2011, ss. 16-17). Lider odaklı olma durumu; muhalif partilere karşı

tek sesli bir görünüm verme arzusu, siyasilerin sahip oldukları konumu parti liderlerine borçlu olmaları ve halkın parti ideolojisine değil lidere bağlılığının bilinmesinden kaynaklanmaktadır (Sayın, 2014, ss. 8-9). Milli Görüş geleneği partilerinde de benzer durum hakim olmuş parti içi muhalefete rağmen Erbakan liderliğinden vazgeçmemiştir. Ancak ileride değinileceği üzere AKP için de benzer durum söz konusu olmuştur.

İsmail Alptekin, milletvekilleri ve belediye başkanları tarafından genel başkan olarak Bülent Arınç'ın ismi üzerinde hem fikir olunduğunu ve Arınç'ın genel başkanlığının kabul edilmemesine bağlı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın; teşkilat, belediye başkanları ve milletvekilleri en çok kimi isterse o genel başkan olur sözlerini hatırlatarak sözünde durmadığının vurgusunu yapmıştır (Selim, 2002, s. 422). Arınç'ın genel başkanlığını isteyen milletvekilleri arasında yeni kurulacak Milli Görüş Partisi ile birleşmenin yaşanmasını isteyen isimler yer almış, Arınç'ta birleşmenin sağlanması durumunda oyların %40'ı bulacağına inanmıştır. Ancak başkanlığını hocanın kabul etmeyeceğini düşünmüştür. Arınç'ın genel başkanlığının kabul edilmesi durumunda yeni bir partinin kurulmayacağı fikri yenilikçiler arasında da yayılmış, ihtimal vermemekle beraber kısa bir süre bu kararın açıklanması için yeni parti çalışmalarına devam etmeyeceklerinin sözünü vermişlerdir. Tam da bekledikleri gibi olmuş Arınç'ın başkanlığını hoca kabul etmemiştir (Selim, 2002, ss. 427-428). Arınç, genel başkan olmadığında partiden ayrılarak diğer partiye yani henüz adı dahi belirlenmemiş yenilikçilerin kuracağı partiye katılmakla Saadet Partilileri tehdit etmiştir. Bu durum gelenekçileri Arınç'ın birleştirici bir güç olacağı fikrinden uzaklaştırmıştır ve karar bu şartlar altında alınmıştır (Selim, 2002, s. 434). 19 Temmuz'da Anayasa Mahkemesi, Recep Tayyip Erdoğan ve siyasi yasaklı birçok ismin yasağını kaldıracağı kararını açıklamış ve bu isimlerin siyasete girmelerinin önünü açmıştır. O güne kadar Erdoğan'la bir gelenekçi olarak irtibata geçen isimler o gün itibariyle yenilikçi olarak kurulacak partide yer almak üzere Erdoğan'ın yanında yer almışlardır. 20 Temmuz'da ise Milli Görüş Hareketi'nin 5. Partisi olan Saadet Partisi kuruluş dilekçesini İç İşleri Bakanlığı'na vermiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 191). Bazı eleştirmenler AKP'nin kurucu kadrosunda yer alan birçok ismin Milli Görüş çekirdeğinden yetişmelerini gerekçe göstererek partiyi geleneğin sürdürücü İslam yanlısı bir parti olarak işaret etmiş olsalar da Atasoy, AKP'yi Milli Görüş Geleneğinden ayrı 6. İslam yanlısı parti olarak tanımlamıştır (Atasoy, 2009, s. 6).

Ancak bu tanımı yaparken partinin sahip olduğu; ordunun siyasete müdahale etmesi, üniversiteye başörtülü kadınların alınmaması ve Kürt meselesi endişelerinin etkisiyle partinin mevcut İslamcı partilerden ayrıldığı vurgusunu da yapmıştır (Atasoy, 2009, s. 10). Bülent Arınç ise Saadet Partisi'nin sahip olduğu üç özellikten bahsetmiş (FP'nin devamı olması, hocanın partisi olması ve Milli Görüşçü bir parti olması) ve AKP'nin bu üç özellikten hiçbirini taşımadığını ifade ederek hareketten ayrıldıklarını ortaya koymuştur (Selim, 2002, s. 536). Hareketin kadrosu ilk kez iki ayrı parti olarak yollarına devam etmiştir. FP'li 48 milletvekili gelenekçilerin kurduğu SP'ye katılırken büyükşehir belediye başkanlarından Konya hariç diğer 4 belediye başkanı yenilikçilerin yanında yer almıştır (Poyraz, 2010, s. 330). AKP'li Altan Karapaşaoğlu partinin bölünmeyi değil bütünleşmeyi getirdiğini ifade ederek asıl bölünmenin Saadet Partisi içerisinde halk ile doğru iletişim kurulamamasından kaynaklı yaşandığını ifade ederek bu bölünmüşlüğü terk ettiklerini ilan etmiştir. SP'li Kutan ise, bu durumu ayrışma olarak açıklamıştır (Selim, 2002, ss. 460-461). SP; FP ve RP döneminde yaptığı yenilikleri terk ederek eski Milli Görüş söylemine dönmüş, İslamcı bir parti olarak siyasi hayatına devam etmiştir (Kol, 2019, s. 125). Fazilet Partisi'nin yenilikçi kadrosu ve başka partilerden gelen milletvekilleriyle yeni parti çalışmaları Recep Tayyip Erdoğan'ın önderliğinde başlamıştır. 1 Ağustos 2001 tarihinde Afyon'da gerçekleştirilen toplantılar 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulacak olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluş toplantılarıdır. Parti 121 kişilik Kurucular Kurulu ile kurulmuş, parti grup başkanlığı görevini Bülent Arınç yapmış (Akdoğan, 2004, s. 9), Recep Tayyip Erdoğan ise partinin genel başkanı seçilmiştir (Pamuk, 2001, s. 201). Saadet Partili birçok isim FP kapatılmasaydı da yeni bir parti kurulacaktı fikrini savunarak yenilikçilerin partinin kapanmasını içten içe istediklerini ve bu kapanmanın yeni oluşacak partinin lehine sonuçlandığını bu sayede tabandan gelen tepkilerin minimalize edildiğini iddia etmiştir (Selim, 2002, ss. 468-469). Ancak FP'nin kapatılmaması durumunda yeni bir partinin kurulmayacağını düşünen Saadet Partililer de olmuştur. Ayrıca yeni oluşumun ortaya çıkmasını Erbakan'ın siyasi yasağından dolayı partinin başında olmamasına bağlayan isimler de vardır. Yeni oluşumda aktif olan isimler ise bu iddiaları reddederek Erbakan'ın partinin başında olup olmamasının bu oluşum üzerinde bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir (Selim, 2002, ss. 488-489). Yeni kurulan partinin ambleminin anlamı Erdoğan'ın TBMM grup toplantısında yaptığı konuşmasında

açıklanmıştır. Amblem; ampuldür ve Erdoğan bu ampulü insan kalbine benzetmiştir. Kalplerinizdeki ampulü yakın diyerek seçmenden oy isteyen Erdoğan, karanlıktan çıkmak için "karanlığa kapalı, aydınlığa açık" sloganıyla partinin bu kötü günlerden çıkış yolu olduğunu ilan etmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 195). Partinin kurucu kadrosu Milli Görüş hareketi içerisinde bulunan, Refah ve Fazilet Partileri içerisinde yaşanan değişime sebep olan ancak değişimi yetersiz bulmaları sonucu yeni bir siyasi parti kuran yenilikçilerden oluşuyordu. Parti Milli Görüş hareketinin devamı olmak yerine siyaset tarzı, söylemi ve örgütlenme yapısıyla hareketten ayrılarak yeni bir siyasi yapılanma içerisine girmiştir (Akdoğan, 2004, s. 104). Ancak bunun tam tersini iddia eden, partiyi Fazilet'in devamı olarak gören isimler de yok değildi. Bu isimler arasında Meral Akşener henüz parti kurulmadan desteğini bir anda çekmiş, Melih Gökçek partinin kurulduğu gün verdiği demeçte partinin kurucular kurulundan hareketle yaptığı değerlendirmesinde farklı kitlelerin temsilinin sağlanmadığı sonucuna varmış ve partiye hiçbir suretle katılmayacağını ilan etmiştir (Karaalioğlu, 2001, s. 194). Abdullah Gül, partinin kuruluş hazırlıkları sırasında henüz partinin adı dahi belirli değilken Ayşe Böhürler'e "Ayşe Hanım bizden farklı düşünen insanlar da bizim partimiz içinde yer alabilirler ancak dikkat edeceğimiz nokta aramızda kan uyuşmazlığı olmamasıdır" ifadelerini kullanmıştır. Timur'a göre; Ayşe Böhürler Cumhuriyetin kurucu üyelerinin partiye dair korkularından kurtulması amacıyla böyle bir çoğulculuğa başvurdukları fikrine sahiptir ancak bunu yaparlarken partide yer alacak kişilerin dini bütün insanlar olmasına ya da dini uygulamaları hoşgörü ile karşılayacak insanlar olmasına dikkat edilmesi gerekliliğini savunmaktadır (Timur, 2015, s. 25). Partinin kurulmasından bir hafta sonra 21 Ağustos'ta Erdoğan'ın 1992 yılında yaptığı bilinen ve 1998 yılında 312. madde uyarınca soruşturma açılan takipsizlikle sonuçlanan video kaseti için bu kez 159. Maddeye muhalefet olma üzerinden dava açılmıştır. Başsavcı, Erdoğan ve 6 başörtülü parti üyesinin; Ayşe Böhürler, Ayşe Nur Kurtoğlu, Habibe Güner, Sema Ramazanoğlu, Fatma Ünsal Bostan ve Serap Yahşi Yaşar'ın kurucu üyelikten çıkarılmasını talep etmiştir. Böylelikle başörtülü kurucu üye olmayacağı görüşü ilk kez ortaya atılmıştır (Karaalioğlu, 2001, ss. 198-200).

Gelenekçiler yenilikçilerin yenilik getireceklerine dair iddialarını asılsız olarak değerlendirmiş ve bu yeni oluşumun Recep Tayyip Erdoğan olmadan hiçbir şey ifade etmediğini savunarak partiyi kimliksiz olmakla itham etmiştir (Selim, 2002, s. 487).

Abdullah Gül ise partinin kişi partisi değil sosyolojik bir yenileşme hareketi olduğunu savunmuştur (Selim, 2002, s. 491). Yenilikçilerin kendilerini yenilikçi olarak tanımlarlarken yenilik getireceklerine dair iddialarına karşılık partinin nelerinin yeni olduğu sorusuna yanıt Erdoğan'dan gelmiştir; parti içerisinde demokrasinin sağlanması için görevli herkesin seçim yapılarak belirleneceği, anlaşmazlıklar söz konusu olduğunda yargı yolunun açık olacağı ve parti içi demokrasi hakemliğinin kurulacağı, önemli kararlar alınırken parti üyelerinin katılacağı bir referandumun düzenleneceği partinin getireceği yenilikler olarak ifade edilmiştir (Akdoğan, 2004, s. 14). Ancak parti içerisindeki demokrasi kaygısının kısa sürede yok olduğunu iddia eden Tepe bu iddiasını parti tüzüğünün değiştirilmesinde tabanın etkili olmadığına, karar alma gücünün kısa süre içerisinde tamamıyla liderin elinde toplanmasına dayandırmıştır (Tepe'den aktaran Sayın, 2014, s. 29). Partinin getireceği yeniliklerin ne olduğuna dair yanıt henüz parti kurulmadan önce verdikleri röportajda Abdullah Gül ve Abdüllatif Şener'den de gelmiştir. Özet halinde değinmek gerekirse;

1. Yeni hareket dini değer ve figürlere yer vermediği gibi siyaset anlayışında da bu değerlere başvurmayacak.
2. Erbakan'ın döneminde olduğu gibi tek adam yönetimi kurulmayacak.
3. Toplumun tamamına hitap eden bir söylemle alt yapı sorunları üzerinden siyaset yapılacak; işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik, dengeli büyüme, refah paylaşımı…
4. Parti içi çatışma değil uzlaşı ile var olan sorunlar çözülmeye çalışılacak.
5. Rejim için tehdit oluşturacak herhangi bir politika ve söyleme başvurulmayacak.
6. AB'ye tam üyelik desteklenecek.
7. Türban gibi toplumda çatışma ve zıtlaşmaya neden olan konular siyaset aracı olarak kullanılmayacak, bu ve benzeri sorunlara insan hakları çerçevesinde yaklaşılacak.
8. Emanetçi başkan anlayışına yer verilmeyecek.
9. Milli Görüş'ün siyaset anlayışına bağlı politikalara yer verilmeyecek.
10. Cumhuriyetin temel nitelikleri, Atatürk ilkeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri çatışma alanı olarak görülüp, kullanılmayacak, aksine, Atatürk'ün gösterdiği

"çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkılması" hedefiyle örtüşen bir siyaset anlayışı esas alınacak (Çınar, 2015, s. 53).

Akdoğan ise partide yaşanan değişimi aşağıda verilen 3 unsurun değişimi ile ilişkilendirmiştir;

1. Yönetici Kadro
2. Teşkilat ve Parti Tabanı
3. Seçmen Kitlesi

Bunlardan ilki partinin yönetici kadrosunda yaşanan değişimdir; Yönetici kadroda hem siyasi aktörler değişmiş hem de Milli Görüş geleneğinden gelen yenilikçi kadronun düşünce tarzı değişime uğramıştır (Akdoğan, 2004, s. 104). Ancak Mete düşünce tarzındaki değişimin birdenbire yaşanamayacağını ifade ederek bu sürecin hala devam ettiğini ileri sürmüştür (Mete'den aktaran Akdoğan, 2004, s. 105). Örneğin, parti yönetiminin İslamcılıkla ilişkisini kesemeyeceğini iddia edenler olmuştur. Sarıbay ise bu iddialara; Milli Görüş Geleneğine bağlı partilerin uygulamış oldukları İslamcı politikaların AKP'de bir karşılığının olmadığını işaret ederek cevap vermiştir (Sarıbay'dan aktaran Akdoğan, 2004, s. 105). Bu iddiaya bir diğer yanıt ise parti içerisinde kendisini İslamcı olarak tanımlayanların oranının %5-10 arasında değiştiğidir. Siyasal İslamcı partilerde ise bu oran %85'i göstermektedir. Bu görüşe benzer olarak bazı araştırmacılar partinin siyasal İslam'ı tasfiye etmeyi amaçladığını bile iddia etmişlerdir. Ancak siyasal İslam'ı tasfiye etmekle temsil etmemek çok farklı şeylerdir ve birbirleriyle karıştırılmaması gerekmektedir (Akdoğan, 2004, ss. 107-108). Siyasal referans olarak demokrasiyi alan yenilikçiler İslam'ı bireysel referans olarak almışlardır (Yanardağ, 2007, s. 33). Hüseyin Çelik, Ömer Çelik, Abdullah Gül, Akif Gülle, Murat Mercan ve Abdüllatif Şener gibi eğitimli isimler İslami kimlik duygusu taşıyan ancak Batılı düşüncelere açık dışlayıcı bir dil kullanmaktan kaçınan önemli parlamenterlerdir (Yavuz, 2005, s. 351). AKP, geçmişten çıkardığı dersler sayesinde; içi boşalmış, güven vermeyen, temsil niteliği zayıf bir sağ parti olmaktan ve siyasal İslamcı olmaktan kaçmaktadır (Akdoğan, 2004, s. 110). Ezikoğlu, partinin kurulduğunda kendisini İslamcı bir parti olarak nitelendirmeme gerekçesini kurbağa metaforuyla ilişkilendiren Mustafa Balbay'ın "Eğer bir kurbağayı zaten kaynayan suya atarsanız, dışarı sıçrayacaktır. Ancak, altında düşük alevli bir su kabına yerleştirilen bir kurbağa yavaş yavaş canlı olarak kaynatılır, sıcaklık değişimi kurbağanın fark etmesi için çok düşüktür. AKP iktidarı

gücünü korumak ve arttırmak için aynı yöntemi kullandı ve AKP'ye karşı direniş bu sebeple söz konusu olmadı." ifadelerine çalışmasında yer vermiş ve AKP'nin ilk dönemi olarak ifade ettiği 2002-2007 için siyasal bekayı sağlamanın ön koşulu olan muhafazakar kimliğinin meşrulaştırılmasına dayandırmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 65). Parti, RP'nin aksine laikliği dışlamamış, içselleştirmiştir. Dini değerlere önem veren muhafazakarlardan oluşan (Akdoğan, 2004, s. 111) ve bu değerleri insan hakları ve demokrasi bağlamında yorumlayan bir parti olmayı tercih etmektedir (Ezikoğlu, 2021a, s. 48). Etyen Mahçupyan, bu tercihin İslami duyarlılığın çağdaş muhafazakarlık tanımı içerisinde yer alması için yapıldığını savunmaktadır (Mahçupyan'dan aktaran Akdoğan, 2004, s. 111).

Siyasi harekette yaşanan değişimin en önemli göstergeleri arasında sayılan 2. unsur ise teşkilat ve parti tabanında meydana gelen değişimdir. Parti içerisinde kendisini muhafazakar demokrat olarak tanımlayanlar çoğunluktayken milliyetçi muhafazakar olarak tanımlayanlar sıralamanın devamını oluşturmaktadır. Kendisini İslamcı olarak tanımlayanlar gibi sosyal demokrat olarak tanımlayanlar da partinin sosyalist ya da İslamcı bir parti olarak nitelendirilmesinde etkili olamayacak kadar azdırlar (Akdoğan, 2004, s. 107). Bu konuda bir diğer tartışma alanı ise partinin kimliğini tanımlarken siyasi konjonktürün zorlamasıyla Müslüman demokrat söylemini kullanamadığı, muhafazakar demokrat söylemini zorunlu olarak kullandığına dairdir (Akdoğan, 2004, s. 114). Müslüman demokrat söylemine 1996 yılında Erbakan'ın Focus dergisine verdiği demeçte rastlanmıştır; Teazıs, "Avrupa'da Hristiyan-demokratlar varken, neden Türkiye'de Müslüman-demokratlar olmasın" ifadelerini kullanan Erbakan'ın bu anlayışını bugün AKP'nin sürdürdüğünü iddia etmiştir (Teazıs, 2011, s. 179). Ancak parti bu vb. iddiaları her fırsatta reddetmiş, muhafazakar demokrat söyleminin çok daha geniş kitleye hitap ettiğini savunarak Müslüman demokrat söyleminin farklı din, mezhep ve dini inanıştan insanların yaşadığı bir ülkeyi ayrılığa ve bölücülüğe götüreceğini belirterek neden başvurmadıklarını da açıklamıştır. Çeşitli Batı ülkelerinde seçmen davranışı üzerine yapılan araştırmalar ise seçmenlerin mezheplere ve ibadete katılma düzeyine verdikleri önemin seçim sonuçları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Akdoğan benzer durumun Türkiye'de de yaşandığını ifade etmiş, dini değerlerin demokratik bir yapılanma içerisinde siyasetin konusu olmasının gerekliliğine değinmiştir (Akdoğan, 2004, ss. 114-116). Parti muhafazakar kavramıyla Milli Görüş

Hareketi'nin tabanını hedef almış, demokrasi kavramıyla ise hareketin dışındaki kesimi hedef almıştır. Rejimle bir problemlerinin olmadığını da demokrasi kavramıyla ispat etmeyi amaçlamıştır (Türe'den aktaran Kol, 2019, s. 162).

Muhafazakar demokrat söyleminin zorunlu olarak kullanıldığına dair tartışmalara ilişkin farklı bir yorum Safi'den de gelmiş, Safi; partinin Milli Görüş'ten kopuşunu ispat etmek amacıyla daha uzlaşmacı ve demokrat bir kimlik olan muhafazakar demokrasi kimliğinin benimsendiği fikrini savunmuştur (Safi'den aktaran Nebati, 2014, s. 207). Nebati ise bu farklılığın yalnızca söylemden kaynaklı olduğunu iddia ederek AKP'nin İslam ve İslamcı hareketlere karşı bakışının Milli Görüş ile aynı olduğunu ifade etmiştir (Nebati, 2014, s. 207). Ayşegül Komsuoğlu ve Gül Kurtoğlu Eşikar, bu görüşün karşısında yer almış, AKP'nin daha geniş tabana ulaşmak istemesi ve halkın taleplerine cevap vermek istemesi sebebiyle Milli Görüş geleneğinden uzaklaştığını ve partinin İslamcı kadroya ek olarak muhafazakar ve liberal bir kadroyu da içerisinde barındıran heterojen bir yapılanmaya sahip olduğunu dolayısıyla siyasal İslam'ın evrilmesi incelemesinin indirgemeci olacağını savunmuşlardır (Komsuoğlu ve Eskişar'dan aktaran Nebati, 2014, s. 207).

Bu çalışmanın asıl ulaşmak isteği nokta olan, seçmen kitlesi de Akdoğan'ın değişimin yaşanmasıyla ilişkilendirdiği unsurlar arasında yer almaktadır. 3 Kasım milletvekili seçim sonuçları ve 28 Mart yerel seçimlerinden de anlaşılacağı üzere AKP, yalnızca Milli Görüş Geleneği seçmeninin desteğini almamış, seçmen tabanını tek ve homojen bir kitle olmaktan kurtararak genişletmiş, kitle partisi olduğunu kanıtlamıştır (Akdoğan, 2004, s. 107). Seçmen tabanının tek ve homojen olmamasında partinin sahip olduğu kimliğin ve benimsediği ideolojinin etkili olduğu düşünülmektedir. Eklektik yapısı sayesinde farklı düşünce yapısına sahip birçok insanın temsilini sağlayabilmektedir (Yavuz, 2005, s. 351). Kabineye bakıldığında 6 eski RP'li, 11 yeni isim ve ANAP, MHP başta olmak üzere merkez partilerde görev almış pek çok isim yer almış, bu da geniş bir seçmen kitlesine hitap edildiği sonucuna ulaştırmıştır (Ezikoğlu, 2021a, ss. 61-62). Seçimler gerçekleşmeden önce eğer bugün seçim olsa kime oy verirdiniz sorusunu yanıtlayanlar için seçmen değil "yandaş" kavramını kullanan Türkiye Sosyal Ekonomik Araştırmalar Vakfı (TÜSES), 2002 seçimlerinden önce de seçmene benzer soruyu yöneltmiş (Erder, 2002, s. 41) ve AKP yandaşlarının yani olası AKP seçmeninin %51'i kırsal alanda

%48'i ise kentte yaşıyor çıkmıştır. Yandaşlar arasında 25-39 ve 21-24 yaş arası en çok temsil edilirken 40-45 ve 18-20 yaş arası en az temsil edilenler arasında gösterilmiştir. Temsil edilme açısından bir başka değerlendirme ise cinsiyet üzerinden yapılmış; Kentli ve Köylü erkekler en çok temsil edilenler arasında yer alırken çalışan kadınlar ise en az temsil edilenler arasındadır (Erder, 2002, s. 74). Yine seçimlerden önce yapılan bir başka anket sonuçlarına göre; AKP seçmeni, kırsal kökenli ağırlıklı olmak üzere, orta boy iş adamları, esnaf, zanaatkar, işçi ve köylülerden oluşmaktadır. Ali Bulaç partinin seçmen tabanını, sosyal devlet isteyen yoksul kesim, liberal politikalar isteyen esnaf ve orta sınıf, manevi değerlerin korunmasını isteyen halk olarak belirtmiştir (Timur, 2015, s. 27).

Aşağıda 1987 ve 2002 yılları arasında gerçekleşen seçimlerde partilerin aldıkları oy oranları verilmiştir;

Tablo 4.1.1: 1987-2002 Dönemi seçim sonuçları

	1987		1991		1995		1999		2002	
Partiler	%	Sandalye	%	Sandalye	%	Sandalye	%	Sandalye	%	Sandalye
DYP	19,1	59	27,0	178	19,2	135	12,0	85	9,5	-
ANAP	39,3	292	24,0	115	19,7	132	13,2	86	5,12	-
DSP	8,5	0	10,4	7	14,6	76	22,1	136	1,21	-
CHP	-	-	-	-	10,7	49	8,8	-	19,39	178
SODEP	24,8	99	20,8	88	-	-				
MÇP/MHP	-	-	-	-	8,1	0	17,9	129	8,34	-
HADEP	-	-	-	-	4,1	0	4,7	0	6,22	-
RP/FP/SP	7,2	-	16,2	62	21,4	158	15,4	107	2,46	-
AKP	-	-	-	-	-	-	-	-	34,26	363

(Yavuz, 2005, s. 325).

1987 yılından 2002 yılına kadar beş genel seçim gerçekleşmiş ve seçim sonuçları en yüksek oy alan partinin sürekli değiştiğini ortaya koymuştur. Bu da seçmenin mevcut yönetimlerden memnuniyetsizliğinin sonucu ve siyasetin istikrarsızlığı olarak yorumlanmıştır (Kumbaracıbaşı, 2019, s. 384). Yeni kurulan bir parti olan AKP 3 Kasım 2002 seçimlerinde %34 oy alarak Demokrat Partiden sonra en güçlü parti haline gelmiştir (Akdoğan, 2004, s. 9). Taner Timur seçim gecesi yaşanan duygular

arasında umut, kaygı, şaşkınlığı saymış ancak sevincin yaşanmadığını ifade etmiştir. Hatta Sakıp Sabancı'nın; "koalisyon hükümeti olmasın da, isterse komünist partisi iktidar olsun!" sözlerinde de sevincin olmadığını iddia etmiş ve Türkiye'nin yepyeni ve çalkantılı bir döneme girdiği öngörüsünde bulunmuştur. Yaşanan kaygıyı AKP'nin yeni kurulan bir parti olmasına ve ideolojik anlamda ne ifade ettiğinin bilinmemesine bağlamıştır. Ayrıca partinin kurucu kadrosunda yer alan isimler her ne kadar Milli Görüş gömleğini çıkarttık ifadelerini kullansalar da birçok kez kapatma davasıyla karşılaşan bir gelenekten gelmekteydiler. Ve Cumhuriyet tarihinde ilk kez laikliğe aykırı davranması yüzünden yargılanmış ve mahkûm edilmiş bir siyasetçinin genel başkanlığındaki parti iktidara gelmiştir (Timur, 2015, ss. 17-19). AKP'nin iktidara gelmesinde iç ve dış aktörler etkili olmuş; ABD ve AB dış aktörlerken, liberaller, Fethullah Gülen Hareketi, TÜSİAD ve MÜSİAD gibi kuruluşlar iç aktörler arasındadır. Ezikoğlu bu durumu kazanan koalisyonu olarak adlandırmıştır (McDonald'dan aktaran Ezikoğlu, 2021a, s. 27). Kazanan koalisyon kavramı De Mesquita'nin seçmenlik teorisine dayanmaktadır. Bu teori parti ve liderlerin siyasi hayatta kalmasıyla ilgilidir. Ve bu teoriye göre, parti ve liderlerin hayatta kalabilmeleri için kazanan koalisyon oluşturmaları gerekir (Ezikoğlu, 2021a, s. 28). Örneğin, yenilikçiler 28 Şubat döneminde gelenekçilere ağır eleştirilerde bulunmuştur ve bu durum 2002 seçimlerinde İslami seçmeni kaybetmemek için İslamcı hareketlerden bir destek alınması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Beklenen destek Fethullah Gülen hareketi ve çevresindeki akademisyenler tarafından sağlanmıştır. Kazanan koalisyonda yer alan bir diğer aktör ise TUSİAD ve benzeri iktisadi kuruluşlardır. Parti AB'ye katılım taahhüdü olarak koalisyon içerisinde bu kuruluşlara yer vermiştir. Ayrıca Refah Partisi ile aynı sonu paylaşmamak için de iş birliği içerisinde olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, ss. 62-63). Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün ABD ile ilişkileri parti kurulmadan önce kurulmuş ve kurulduktan sonra da geliştirilmiştir. Bu durum partinin yaşadığı değişimi ABD ve Yahudi çevrelere ispatlama ve bu çevrelerin desteğini almak amacıyla yapıldığı olarak yorumlanmıştır (Uzgel, 2013, ss. 19-20). Milli Görüş'ün aksine dış politika izleyen AKP, 11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD tarafından ılımlı İslamcı parti olarak adlandırılmış ve parti ve Erdoğan, Batı ülkeleri ve ABD tarafından desteklenmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 56). Ataay, daha önce RP tarafından temsil edilen MÜSİAD içerisindeki muhafazakar sermayenin neoliberalizm ve uluslararası finans

kuruluşlarıyla uyumlu hale gelmesini 28 Şubat ve ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde İslamcılar tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucu siyasal İslam'ın meşruiyetini kaybetmesine bağlamıştır (Ataay, 2019, s. 208). 2004 yılında en güçlü Yahudi kuruluşu olan American Jewish Congress'in Erdoğan'a cesaret madalyası vermesi de beklenen desteğin karşılandığına işaret olarak kabul edilebilir (Uzgel, 2013, s. 20).

AKP'yi desteklediği bilinen ABD, Kemalizm'e yönelik eleştirilerde bulunarak Kemalizm'i Türkiye'nin demokratikleşmesinde bir engel olarak işaret etmiş ve İslamcıların ılımlaştırılmasının yanında Kemalistlerin katı laikçilik anlayışının da yumuşatılması gerektiği vurgusunu yapmıştır. Ancak istenildiği gibi olmamış Kemalistler ABD karşıtlığı yapmış (Uzgel, 2013, s. 26) ve Milli Görüş hareketiyle beraber AB'ye üyeliğe karşı eleştirel yaklaşmıştır. Bu iki kutbun bu konuya ilişkin konumu Larabee ve Rabasa tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

> *"Geçmişte, Kemalistler Batı ile yakın ilişkilerin ve Batı entegrasyonunun ana savunucularıydı. Ancak son yıllarda bu rol AKP tarafından giderek daha fazla üstlenildi. İronik olarak, AKP Türkiye'yi AB normlarına ve düzenlemelerine uygun hale getirmek için tasarlanan reformları ilerletirken, Kemalistler arasındaki bazı aktörler AB üyeliğinin ve daha fazla demokratikleşmenin Türk güvenliğini ve kendi siyasi rollerini baltalayabileceğinden endişelenmeye başladı"* (Larabee ve Rabasa'dan aktaran, Ezikoğlu, 2021a, s. 68).

Parti, kazanan koalisyonunu genişleterek MGH ile bir bağının kalmadığını ispatlamıştır. Olası tehditleri ise genişlettiği kazanan koalisyon aktörleriyle gidererek oy potansiyelini arttırmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 63). 2002 seçim sonuçları parti kurulmadan önce yapılan oyların %30'un altına düşmeyeceğini öngören anketlerle örtüşmüştür (Karaalioğlu, 2001, s. 195). Seçimlere %21 oranında katılım sağlanmamıştır (Akgün vd., 2002, s. 5). Bu durum partilerin seçim kampanyalarında mevcut yapılarıyla çelişmelerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Akgün vd., 2002, s. 16). Seçimlerden sonra gerçekleştirilen 440 kişilik bir ankette seçmenlerin siyasi partilere güven duymamaları da seçime katılımın az olma gerekçesini açıklar niteliktedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken başka hususlar da vardır. Örneğin oy kullanmayanların 3'te 1'inin aslında pasif seçmen olduğu çıkarımıdır. Bir diğeri ise geçen seçimde oy verdikleri partilerin geçen seçim iktidar partileri olduğu ve bu partilere tepki vermek amacıyla oy kullanmamış olmalarıdır (Akgün vd., 2002, s.

20). Ancak seçmenin tepki oylarıyla AKP'yi iktidara taşımış olması demek bir sonraki seçimlerde partinin başarılı olmaması demektir. Oysa AKP iktidarını sürdürerek 2007 ve 2011 seçimlerinde başarılı olmuştur (Kumbaracıbaşı, 2019, s. 384). Önem sıralamasına göre; siyasetçilere duyulan güvensizlik, değişimin yaşanacağına dair duyulan inançsızlık, siyasi partilere olan güvensizlik, liderlere duyulan güvensizlik, partilerin kendileriyle çelişkili hareket etmeleri, farklı bir partiye oy vermek istememeleri seçmenin oy vermemesi üzerinde etkili olan sebeplerdir (Akgün vd., 2002, s. 21). Sonuçlar üzerinden yapılacak bir başka değerlendirme ise çok yüksek oranda oy kayması yaşandığıdır. 1999 seçimlerinde 20 olan oynaklık katsayısı 2002 seçimlerinde 54'e çıkmış, yani seçmenin %54'ü bir önceki seçimde verdiği oyu 2002 seçimlerinde farklı bir partiye vermiştir (Akgün vd., 2002, s. 5). Seçim öncesinde AKP seçmeninin 1999 seçimlerinde hangi partiye oy verdiklerini içeren anket sonucu yaşanan oy kaymasını destekler niteliktedir. Seçmenin; %27,4'ünün FP'ye, %21,9'unun MHP'ye, %9,2'sinin ANAP'a, %7,3'ünün DYP'ye, %6,9'unun DSP'ye oy verdiği görülmüştür (Özbudun, 2014, s. 160). Milli Görüş geleneğini sürdürücüsü konumunda olan SP, meclise giremezken (Kol, 2019, s. 123) tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olan AKP, Deniz Baykal başkanlığındaki CHP (İba'dan aktaran Kol, 2019, ss. 123-124) ve 9 bağımsız milletvekili girmiştir (Akgün vd., 2002, s. 4). Ancak seçimler her ne kadar adil şekilde gerçekleşmiş olsa da temsil sorunu doğurmuştur (Bora'dan aktaran Akgün vd., 2002, s. 5). Cem Uzan'ın başkanlığında seçimlerden birkaç ay önce kurulan Genç Parti barajı geçemese de uygulamış olduğu seçim stratejileri sayesinde dikkatleri üzerine çekmede başarılı olmuştur. En büyük kaybı 1999 seçiminin en çok oy alanı olan DSP yaşamıştır. Parti içerisinde yaşanan bölünme, Başbakan Ecevit'in sağlık durumunun kötüye gitmesine rağmen iktidarda kalması ve bu dönemde yaşanan büyük çaplı ekonomik kriz oyların erimesinde etkili olmuştur. Bir önceki seçimlerde 2. parti olan MHP'de barajı geçememiştir. İktidar ortağı olduğu dönemde halka vaat ettiği şekilde hareket etmemesi ve halkın sorunlarıyla değil kendisi ile ilgilenmesi oylarını kaybetmesi üzerinde etkili olmuştur. ANAP'ta da benzer sebeplerle oy kaybı yaşanmış, bunlara ek olarak partililerin yolsuzlukla suçlanmaları da düşüşte etkili olmuştur (Akgün vd., 2013, ss. 2-3). Ayrıca parti lideri Mesut Yılmaz'ın parti başkanlığından ayrılmaması da bu seçimlerde ANAP'ın oy kaybı yaşamasında etkili olmuştur (Ataay, 2019, s. 209). Çevre partileri de aynı hezimete

uğramış olup bekledikleri oy oranlarını alamamışlardır; DYP, %9,6 ile merkez sağın erimesinden etkilenmiş ve (Akgün vd., 2002, s. 3) tıpkı ANAP'ta olduğu gibi lideri Tansu Çiller'in partinin yenilik istemesine rağmen başkanlığına devam etmesinin bedelini oy kaybıyla ödemiştir (Ataay, 2019, s. 209). Oysa ANAP ve DYP'nin toplam oyları 1999 seçimlerinde %51 iken 1995'te %39, 2002'de ise %25'e inmiştir ve merkez sol için de durum çok farklı değildir (Özbudun, 2004, s. 10-11). Çevre partisi olan SP, %2,5 ile Necmettin Erbakan'ı mitinglerde bulundurmasına rağmen başarılı olamamış, tabanını AKP'ye kaptırdı yorumlarına maruz kalmıştır (Akgün vd., 2002, s. 3). Ecevit'in genel başkanlık koltuğunu bırakmaması üzerine İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan liderliğinde DSP'nin bölünmesiyle kurulan Yeni Türkiye Partisi (Ataay, 2019, s. 207) ve Büyük Birlik Partilerinin oy oranları ise %1'dir (Akgün vd., 2013, s. 3). Ne çevre ne de merkez partileri seçimlerden başarılı bir şekilde çıkamamış, çevre ve merkezi uzlaştırma isteğiyle bilinen AKP hem merkezden hem de çevreden oy alarak başarılı sonuç elde etmiştir (Akdoğan, 2004, ss. 138-139). Siyasi partilerin biz-öteki, dost-düşman ayrımından uzaklaşarak birbirlerine benzemeye başlaması seçim sonuçlarının analiz edilmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun sonucu olarak seçmen, kimliğini kaybeden partilerden uzaklaşmakta ve güven duygusunu kaybetmektedir. Bu da 2002 seçimlerinde de gözlemlendiği gibi seçmenin seçimlere dahi katılmamasına ya da katılıyorsa da bir önceki seçimde oy kullandığı partiyi tercih etmemesine neden olmaktadır (Akgün vd., 2002, s. 14). AKP'nin merkez sağ partisi olduğu sonucuna seçimlerden sonra varılmıştır (Akyol, 2009, s. 14). Ancak kadrosu ve seçmeni incelendiğinde merkez sağ partilere göre daha sağda yer aldıkları görülmüştür (Akgün, 2006, s. 29). Mevcut merkez sağ partilerde dindar muhafazakarlığı temsil etmişlerdir ancak burada ayrım temsili sağlanan dindar muhafazakar ve İslamcı kitlenin partinin kadrosu içerisinde de yer almasıdır (Mert, 2007, s. 108). Dünya Değerler Araştırmasının 1990 ve 1999 yılları arasında seçmenin sağ ve sol eksen içerisinde kendisini nerede konumlandırdığına dair gerçekleştirdiği araştırmada veriler aşırı sağda hissedenlerin arttığı yönündedir ve bu tarihlerde gerçekleşen seçim sonuçları da verileri doğrular niteliktedir. 1995 yılında RP, 1999 yılında MHP siyasi başarılarıyla ön plana çıkan partiler olmuşlardır. AKP'nin bu süreci doğru okumuş olması da seçimlerde başarılı olmasında etkili olarak görülmüştür (Akgün, 2006, ss. 29-30). Ali Çarkoğlu'nun AKP seçmeni üzerine yaptığı çalışmada ortaya çıkan anket

sonuçlarına göre; 2015 yılına kadar AKP seçmeni MHP seçmenine göre merkez sağa biraz daha yakınken 2015 seçimlerinde durum tam tersi bir hal alarak AKP seçmeni MHP seçmeninden daha sağ bir konumda yer almıştır (Çarkoğlu, 2018, s. 118). Sünni Müslüman ve Türk milliyetçilerin yoğun olduğu vilayetlerde 1. olan partinin milliyetçilik anlayışının MHP'nin milliyetçilik anlayışından farkı olduğu iddia edilmiştir. Bu farklılık AKP'nin bu iki kavrama yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır. Bu iki kavram ve temsilcileri arasında bağ kurulmuş, Allah'a ve topluma hizmet eden Türk Müslümanları ifadesinden de anlaşılacağı üzere İslamcılık millileşmiş ve Batılılaşmıştır. Buradan hareketle, AKP'nin Batıcılığı; modernleşmeyi aşağıdan yukarıya istemesi, özerk sivil toplum alanı yaratmak istemesi ve halk iradesine karşı saygılı olması Kemalist Batıcılıktan ayrılmasında etkili olarak değerlendirilmiş ve direkt sonuca ulaşmasına katkı sağlayacağı fikri paylaşılmıştır (Yavuz, 2005, ss. 352-353). Partinin seçim vaatleri; anti demokratik seçim sistemini değiştirmek, anayasayı yenilemek ve yolsuzluk, yoksulluk, yasaklarla mücadele olarak belirtilmiştir (Alkış, 2013, s. 145). Parti, yeni kurulması gerekçesiyle hem kendisini açıklamış hem de var olan kötü havanın sorumlusu olarak mevcut partileri işaret ederek onların yarattığı sorunları çözeceklerini vaat etmiştir (Köse, 2019, s. 332). AKP'nin aldığı oy oranının MGH'nin oy tabanının çok üzerinde olması partinin hareketin devamı olmadığını kanıtlar nitelikle kabul edilmiş (Ahmad, 2010, s. 220) hatta FP seçmeninin bir kısmının Milli Görüş geleneğini sürdüren SP'ye değil, Milli Görüş geleneğini terk eden AKP'ye oy verdiği çıkarımı yapılmıştır (Kol, 2019, s. 124). Ayrıca ekonomik krizin etkilediği kesimler, alt sınıflar, yoksullar, temsil edilmediğini hissedenler, tekelci sermayenin altındaki küçük ve orta işletme sahipleri de partiyi desteklemiştir (Yanardağ, 2007, s. 38). 1995'te MGH'yi iktidara taşıyan yeni gelişen güçlenen taşralı orta sınıf ile yeni sermaye grubunun 2002'de AKP'yi iktidara taşıdığı düşünülmektedir (Türköne, 2012, s. 84). Kemalistler tarafından temsili sağlanmayan yeni kentli sınıfı; kırsal kökenli ve ortak İslami değerlere sahiptirler (Yavuz, 2005, s. 347). Seçmenin AKP'yi tercih etmesinin genel çerçevesi Kalaycıoğlu'nun çalışmasından çıkarılabilir. Ekonomik beklentilerin oy verme davranışı üzerinde etkili olduğunu düşünen Kalaycıoğlu, Türk seçmeninin oy verme davranışı üzerine 1990'lı yıllardan itibaren yapılan araştırmaları incelemiştir. Bu incelemeler dahilinde araştırmasında seçmenin oy vermesinde etkili olan iki büyük olgudan bahsetmiştir; Bunlardan ilki, seçmenin sandığa giderken oy

vermeyeceği partileri öncelikli olarak elemesi ki bu seçimler üzerinden düşünülürse mevcut yönetimden memnun olunmaması gerekçesiyle hükümeti oluşturan koalisyon partilerinin elendiği sonucuna ulaşılabilir. Seçmenin ideolojik anlamda kendisini ve siyasi partileri sağ ve sol olarak konumlandırdığı bir prizma oluşturması ise oy verme davranışının oluşmasında elemenin devamını oluşturmaktadır. Örneğin; Laikler kendilerini solda, Sünniler sağda Kürt milliyetçileri en solda Türk milliyetçileri ise en sağda tanımlamaktadırlar. Yine AKP üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse partinin kendisini tanımladığı muhafazakar demokrat kimliğiyle çok geniş bir seçmen kitlesine sahip olduğu gerek 2002 seçim sonuçları üzerine yapılan değerlendirmede gerek ilerleyen sayfalarda seçim analizleriyle beraber ayrıntılı olarak verilmiştir. Kalaycıoğlu'nun araştırmasında yer alan ikinci olgu ise; aynı ideolojik çerçeveye sahip olan partilerin nasıl elendiğiyle ilgili olan; seçmenin kendisini, ailesini ya da ülkesini baz alarak ekonomik beklentiler ve fayda analizi üzerinden tercih yapmasıdır. Bu da yukarıda ifade edildiği gibi ekonomik krizin sebebi olarak gördükleri siyasi partilerin elenmesinde ekonomik anlamda refahı sağlayacak partinin tercihinde etkili olmuştur çıkarımının yapılmasını sağlamıştır (Kalaycıoğlu, 2010, ss. 2-3).

Ülkenin içerisinde bulunduğu durum seçmenin katı, ideolojik, kavgacı partilere mesafeli yaklaşmasının sonucu olarak değerlendirilmiştir (Akdoğan, 2004, s. 140). Bülent Arınç'ın Vatan Gazetesine verdiği demeçte partinin ideolojiye dair fikirleri ortaya konulmuştur:

> *...bir ideoloji olmayacak. ...Türkiye'nin ve dünyanın geldiği nokta budur. .... Fikirleriyle, inançlarıyla, idealleriyle her türlü düşünce yaşayacak bu ülkede ama siyaset, halka hizmet, toplumun sorunlarını çözmek başka bir şey. Reel siyaseti akıllıca yapmak gerekiyor. Ülkenin hem kendi içinde huzurlu ve istikrarlı, hem dışarıda güçlü bir hale gelmesi bu tür marjinal, ideolojik grup ve düşüncelerle mümkün değil* (Vatan Gazetesinden aktaran Sayın, 2014, s. 35).

Buradan hareketle seçmenin içerisinde bulunduğu durumun ve taleplerinin parti tarafından iyi okunduğu sonucuna ulaşılabilir.

Saraçoğlu'nun ifadesiyle ülkede tarihin en büyük yönetememe krizi yaşanmıştır (Saraçoğlu, 2011, s. 33). Bu krizde 17 Ağustos 1999 depreminin de olumsuz etkileri vardır. Deprem sonrası hükümetin ne yapacağını bilememesi ve halkı içerisinde

bulunduğu sıkıntılı durumdan çıkaramaması şikayetlerin artmasında etkili olmuştur (Bozarslan, 2004, s. 136). Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarında yaşanan ekonomik kriz var olan kötü havayı daha da kötü hale getirmiştir (Ataay, 2008, s. 79). Ülkenin içerisinde bulunduğu toplumsal, siyasi, ekonomik bunalım insanların günlük yaşantısını olumsuz yönde etkilemiş ve kaos ortamından uzak bir hayat sürmek istemişlerdir. Bu durum insanları tüm bu sorunların üstesinden gelebilecek yeni bir siyasi oluşum beklentisi içerisine sokmuş ve beklentilerini AKP'nin karşılayacağına inanmışlar (Kol, 2019, s.129) ya da risk almışlardır (Yavuz, 2005, s. 346). Kurulu düzene karşı tepkili olan seçmen, yenilenme arzusu içerisinde sözcü olarak AKP'yi seçmiştir (Tekin, 2004, s. 50). Timur, AKP'nin bir enkaz devraldığını krizden dolayı iki milyon insanın işsiz olduğunu ve koalisyon partilerini tasfiye etmelerinin de amacının bu olduğunu ifade etmiştir (Timur, 2015, s. 38). Ve buradan tepki oylarının da AKP'nin başarısı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir (Günal, 2009, s. 398). FP, MHP ve DYP oyları AKP'ye kaymıştır. Bu durum milliyetçi, muhafazakar ve ekonomik anlamda liberallerin AKP'ye oy verdiklerini göstermiştir (Yavuz, 2005, s. 348). Parti lideri Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yaptığı yıllardan kazandığı tecrübe ideolojik siyaset değil hizmet odaklı bir siyaset anlayışını benimsemesinde etkili olmuş, bu da partiyi diğer partilerden ayırmıştır (Dağı'dan aktaran Kol, 2019, s. 130). Halk devletin efendi olmasını değil, topluma hizmet eden olmasını tercih etmiştir (Yavuz, 2005, s. 348). AKP, hizmete ya da yerele dayalı siyaset anlayışını MGH içerisindeyken deneyimlemiştir. MGH'nin AKP'nin siyaset okulu olduğuna dair yapılan yakıştırma da buradan gelmektedir. Yerele dayalı siyaset tarzında önemli olan hizmettir ve siyaset pragmatik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu sayede halkın talep ettiği doğrultuda yaşanan problemler aşılacaktır (Tekin, 2004, s. 158). Burada ideolojik bir yaklaşımdan uzak durulduğu sonucu çıkarılabilir. Çünkü düşünce pratiğe değil pratik düşünceye dönüşecektir (Sayın, 2014, s. 11). Ancak çıkmaza girilmesine sebep olan bu durum sorunların teknikleştirilmesiyle doğmuş ve bu sorunlar çözüme kavuşturulmak yerine siyasal alanın dışına itilmiştir (Sayın, 2014, s. 38).

Kökleri Osmanlıya dayanan vesayetçilik anlayışı Türkiye'nin siyasal kültürünü oluşturan kodlar arasında yer almaktadır ve sorgulama yetisinden uzak bir halk şablonu ortaya çıkarmaktadır. Her dönemde farklı bir anlam kazanan siyasal kültür kodları AKP tarafından da değişime uğramış ve yeniden üretilmiştir. Farklılıkları

bastırmaya ve dışlamaya dayanan bu anlayış demokrasinin uygulanması açısından engel teşkil etmektedir (Sayın, 2014, s. 5). Örneğin Gezi Parkı olaylarını hatırlayalım: Bu olayların asıl gerçekleştirilme amacının ne olduğu unutturularak çözüm odaklı bir yaklaşıma uzak durulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca parti tabanına verilmek istenen; Erdoğan'ı tasfiye etmeyi amaçlayan bir komplo olduğudur. Bunun gerçek olup olmaması önemli değildir önemli olan tabanın buna inanmasıdır. Anti demokratik olarak tanımladıkları bu toplumsal hareketi bir darbe girişimi olarak değerlendirmişlerdir ve devlet tarafından baskı uygulanarak sindirilmesi yönünde hareket etmişlerdir. Bu ve benzeri birçok durum AKP'nin iktidarını mutlak görmesi olarak nitelendirilmiş ve partinin iktidarı sınırlarını bilememekle suçlanmıştır (Sayın, 2014, ss. 30-31). Parti muhalif hareketleri iktidarına karşı bir tehdit olarak algılamış, ötekileştirmeye başvurarak otoriter bir tavır takınmış ve toplumu kutuplaştırmıştır (Sayın, 2014, s. 34).

Partinin 2002 seçimlerinde başarılı olma sebeplerine dönelim; Erdoğan'ın benimsediği mazlum kimliği, partiyi seçimlerde başarılı kılan önemli etkenlerden bir diğerini oluşturmaktadır (Tekin, 2004, ss. 238-239). Dışlandıkça popülaritesi artan Erdoğan, kendisi gibi dışlanan seçmenin temsilcisi rolünü üstlenmiştir. Erdoğan'ın Özal politikalarının uygulayıcısı olduğuna dair duyulan inanç da desteklenmesinde etkili olan sebepler arasındadır. Partinin desteklenmesinde Erdoğan'ın bu kadar etkili olması MGH içerisinde yaşanan ve yenilikçiler tarafından eleştirilen Erbakan'ın parti içerisindeki konumunu, tek adam yorumunu akıllara getirmiştir (Yavuz, 2005, ss. 349-351).

Milli Görüş kadrosunun ikiye ayrılması sonucu partide çok sayıda FP'linin olması ordu ile parti arasında yaşanacak bir çatışmanın habercisi olarak değerlendirildiyse de parti programının ve liderlerinin İslamcı ifadelere yer vermemesi bir sorunun yaşanmasını önlemiştir (Nafi'den aktaran Kol, 2019, s. 141). Parti uzun süre Milli Görüş Hareketinden tamamen ayrıldığını ispatlamaya çalışmıştır. Bu durum bir dezavantaj gibi gözükse de avantaj olarak görenler de olmuştur. Parti kurucularının siyasetin içerisinden kişiler olması hızlı teşkilatlanmasını sağlamış bu da seçimlerdeki başarı üzerinde etkili olmuştur (Kol, 2019, s. 144). 58. Hükümet Abdullah Gül tarafından kurulmuş, Bülent Arınç ise TBMM Başkanı seçilmiştir. 9 Mart 2003 tarihinde Erdoğan'ın milletvekili seçilmesi sonucu 11 Mart'ta Abdullah

Gül başbakanlıktan istifa etmiş, 14 Mart'ta Recep Tayyip Erdoğan 59. Hükümeti kurarak başbakan olmuştur. Yeni kurulan hükümette Abdullah Gül, Başbakan yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini yerine getirmiştir. 58 ve 59. Hükümetlerde ülke ekonomisi istikrarlı seyretmiş ve iyileşmeler gözle görünür cinsten yaşanmıştır (Akdoğan, 2004, s. 10). Kemalist vesayetçiliğin etki alanı ve MGK'nın siyaset üzerindeki etkinliği kısıtlanmıştır (Sayın, 2014, s. 14). Partinin 1. Olağan Genel Kongresi 12 Ekim 2003 tarihinde gerçekleşmiş ve parti genel başkanı yeniden Recep Tayyip Erdoğan olarak seçilmiştir (Akdoğan, 2004, s. 11). Erdoğan partinin genel kabullerini TBMM'de ilk grup toplantısında ifade etmiştir; İlk olarak Cumhuriyet'e verdikleri önem üzerinde duran Erdoğan, millet meclisini ulusal ve uluslararası düzeydeki sorunları çözme yeri olarak gördüklerini ifade ederek devam etmiştir. Ardından benimsedikleri devlet anlayışından bahsetmiş; sınırlayan müdahale eden değil teşvik eden fırsat yaratan devlet anlayışını savunduklarını ifade etmiştir. Tüm politikaların merkezinde konumlandırdığı bireyin temel hak ve özgürlüklerinin sağlanmasında partiyi görevli konumda göstermiştir (Akdoğan, 2004, ss. 14-15). Sayın (2014, s. 13), Türkiye'de siyasal kültürden kaynaklı demokrasinin uygulanamadığını iddia ederek mevcut kodların; "vesayetçilik, iktidar/lider odaklılık, muhalefet karşıtlığı/korku icadı ve pragmatizm" AKP eliyle yeniden üretildiğini savunmuştur. Yukarıda Erdoğan'ın ifadesinde yer alan birey kavramına esasında merkez sağın ihmal ettiği odaklanmadığı görülmektedir. Burada şöyle bir problem tezahür etmektedir; çoğunluğun her dediği doğru mudur, çoğunluğun isteklerinin yerine getirilmesi gerçekten demokratik midir, ya da çoğunluğun talepleri arasında anti demokratik istekler olamaz mı? gibi sorular çeşitlendirilebilir. Kendisini merkez sağda konumlandırmış bir parti olan AKP'nin de ne kadar birey odaklı olduğu buradan hareketle ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır (Sayın, 2014, s. 7).

Erdoğan açıklamasının devamında, FP'nin dış politika anlayışıyla benzer bir şekilde İslam ülkeleri vurgusunu yapmıştır ancak tüm Dünya ülkeleri ile ilişkilerin iyi tutulmasını istediklerini ifade ederken Milli Görüş geleneğinin dış politikasından uzaklaşmıştır (Akdoğan, 2004, s. 15). Batı karşıtı politikaların Türkiye'de siyasal beka sağlamadığı sonucunu Milli Görüş geleneği içerisindeyken deneyimleyen partililer Batılı ülkelerle aralarını iyi tutma eğiliminde bulunmuş ve AB üyeliği sürecine odaklanmışlardır (Ezikoğlu, 2021a, s. 49). Erdoğan konuşmasına vergiler üzerinden devam etmiş, mevzuatın basitleştirilmesi, vergi sayılarının azaltılması ve

oranların düşürülerek tabana yayılmasının gerekliliğinden ve ülke yararı söz konusu olduğunda özelleştirmenin yapılmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Son olarak mahkemelere insan hakları ile ilgili yapılan şikayetlerde harç parası alınmamasının ve öncelikli şekilde sonuçlandırılması gerekliliğini vurgulamıştır (Akdoğan, 2004, s. 15). Partinin siyasi kimliği Erdoğan'ın ilan ettiği üzere Muhafazakar Demokrasidir (Akdoğan, 2004, s. 12) ve Milli Görüş Hareketi içerisinden çıkan siyasi aktörler önce kendilerini dönüştürecek sonra Türkiye'yi bu dönüşüm süreci içerisine dahil edeceklerdir (Uzgel, 2013, s. 21).

4.1.1 Muhafazakar Demokrasi

Teazıs, demokrat muhafazakar anlayışın AKP'den önce de var olduğunu iddia ederek çok partili hayatta bu anlayışı ilk olarak Milli Kalkınma Partisinin temsil ettiğini ve ilk uygulayıcısının Demokrat Parti olduğunu savunmuştur (Teazıs, 2011, ss. 178-179). Peki bu kavram AKP'ye göre ne ifade eder? Muhafazakar demokrasi, toplumsal değişimin doğal süreç içerisinde tedrici bir şekilde gerçekleşmesi gerekliliğine dayanır. Aksi durumda yani değişimin yukarıdan aşağıya dayatmalarla gerçekleştiği durumlarda kalıcılığın olmayacağı fikrini benimsemektedir. Bu durumda toplum mühendisliği ve var olan düzenin tamamen yıkılıp yeni bir düzenin kurulduğu radikalizmin karşısında yer alır. Siyaseti uzlaşı, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurarak değişim gerçekleşirken geleneksel yapının değer ve kazanımlarının tamamen yok edilmesini değil korunması gerekliliğini benimser (Akdoğan, 2004, ss. 15-17) ve siyasi otoritenin meşruiyet kaynağı olarak millet iradesini görür (Teazıs, 2011, s. 180). Siyaseti uzlaşıya dayandıran muhafazakar demokrasi anlayışına göre, toplumsal alandaki farklılıklar siyasal alanda uzlaşının sağlanmasıyla ele alınabilir. Ve bu farklılıklar katılımcı demokrasinin güçlenmesinde etkilidirler. Milli irade siyasi iktidarın temel dayanağını oluşturmaktadır. Halkın genel kabulü siyasi otoritenin meşruiyet kaynaklarından ilkini oluşturur. İkincisi ise, halka sunulan kurumsal kimliğin çağın gereklerine uygunluğudur. Siyasi iktidarın sınırlandıran değil sınırlı olanından yanadır. Siyasi iktidarın sınırlandırılması ise hukuk devletinin gereğidir (Akdoğan, 2004, ss. 16-17). Akdoğan'ın tanımlamış olduğu muhafazakar demokratlık kavramının pratikte uygulanış biçiminin ifade edildiği gibi sonuçlar doğurmadığını iddia eden Sayın (2014, s. 16), bu iddiasını 4 temel dayanak üzerinden açıklamıştır;

1. AKP, merkez sağın sürdürücüsü konumunda yer alarak demokrasiyi çoğunlukla sınırlandırmış ve çoğunluktan aldığı güçle kendi isteği doğrultusunda hareket ederek bireysel talepleri göz ardı etmiştir.
2. Sünni İslam temelli toplum mühendisliği yapmıştır.
3. Ülkede var olan sorunların muhataplarını çözüm sürecinde devre dışı bırakarak kendi belirlediği çözüm yolu üzerinden hareket etmiştir.
4. Kemalist vesayetçiliğin toplum ve siyaset üzerindeki etki alanını geriletmiştir.

Parti bunları yaparken milli irade kavramı ile kendisini sınırlandırmanın aslında milletin iradesini sınırlandırmak olduğunu ifade ederek meşruiyet kazanmıştır (Sayın, 2014, s. 17).

Muhafazakarlık söylemiyle ulaşılması gereken üç odak noktası vardır; Birincisi, yerli hassasiyetlere yapılan vurguyla seçmen kitlesiyken ikincisi Batılı bir ideoloji olması gerekçesiyle dış medyaya verilen olumlu sinyallerdir. Üçüncüsü ise Kemalist kadroya verilmek istenen siyasal İslamcı değiliz mesajıdır (Yıldız'dan aktaran Akdoğan, 2004, s. 119). AKP'nin bu kadar uzun süre siyasi hayatına devam etmesini muhafazakarlığı meşrulaştırmasına bağlayan Ezikoğlu (2021a, s. 49), iç siyasette demokrasi ve insan haklarına karşı tutumunun ve dış siyasette AB'ye katılım sürecinin muhafazakarlığın meşrulaştırılmasına katkı sağladığını düşünmektedir. Ayrıca seçmenin muhafazakarlığı desteklemiş olması da partinin sıkı sıkıya bağlanması üzerinde etkili olmuştur. Demokrasi kavramı ise meşruiyeti en az tartışılan kelimedir (Yıldız'dan aktaran Akdoğan, 2004, s. 119). Demokrasinin AKP'ye göre iki anlamı olduğunu ifade eden Teazıs bunlardan ilkini liberallik ve bireysellik olarak belirtirken ikincisini sermaye girişi kolaylaştırılırken toplumsal dinamiklerin geleneksel değerlere bağlılığını sürdürmesi olarak belirtmiştir (Teazıs, 2011, s. 181). Muhafazakar demokrasi kavramı siyaset bilimi literatüründe yer alan bir kavram olmaması gerekçesiyle çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Erdoğan, partinin 1. Olağan Genel Kongresinde bu kavramı alelade kullanmadıklarını kanıtlayan cinsten açıklamalarda bulunmuştur. Bu kavramın kullanılma gerekçeleri eski başbakan yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın AKP ve muhafazakar demokrasi kitabında 4 madde de açıklanmıştır;

1. Siyaseti normalleştirmek: Din-siyaset, din-devlet, gelenek-modernlik gibi tartışma yaratan konular muhafazakar demokrasi kavramıyla yeniden tanımlanabilecektir.
2. Siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak: Benimsediğini ilan ettiği siyasi kimliğin altını doldurarak daha önce temsil ve söylem sorunu çeken siyasi partilerin yaşamış oldukları sorunu yaşamayacaktır (Akdoğan, 2004, s. 18).
3. Müstakil bir muhafazakar parti üretmek: Bu zamana kadar sağ ve solda yer alan partilerin muhafazakarlığa başvurduğu görülmüştür. Ancak Ak Parti muhafazakarlığı siyaseten kimliği haline getirmiş ve lokomotif görevi üstenmiştir. Bu sayede Ak Parti muhafazakarlığın ana gövdesini temsil edecektir.
4. Kuşatıcı bir siyaset tarzı üretmek: Kitle partisi olmayı amaçlamıştır. Milli Görüş hareketi partilerinin ve diğer siyasi partilerin yapmış oldukları kimlik siyasetinin karşısında durmayı amaçlamıştır (Akdoğan, 2004, ss. 18-19).

Parti; adalet, temel hak ve özgürlükler, sosyal dayanışma, hoşgörü gibi değerleri ve mevcut kabulleri muhafaza etmenin yanında yenilikçi bir politika anlayışı da izlemiştir. Yenilikçi politikaları ise kendisini tanımladığı muhafazakar demokrat kimliğinin gereği olarak tedrici bir şekilde gerçekleştirmiştir (Akdoğan, 2004, s. 133). Parti, son derece tartışmalı bir konu olan merkezi yeniden oluşturduğunu ve çevrenin isteklerini merkeze taşıdığını iddia etmektedir (Akdoğan, 2004, s. 136). Ali Bulaç ise partinin başarılı olması için çevrenin taleplerinin merkeze taşınmasının yeterli olmadığını aynı zamanda bu taleplerin temsilinin de sağlanmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Bulaç'tan aktaran Akdoğan, 2004, s. 136). AKP Bulaç'ın başarı tanımına girerek farklı toplumsal ve kültürel kitleleri, birbiriyle çıkar çatışma içerisinde olanları temsil etmiş ve bu kitleleri bir araya getirmeyi başarmıştır (Akdoğan, 2004, ss. 137-138). Yavuz, bu duruma eleştirel bir şekilde yaklaşarak çevrenin taleplerinin homojenleştirilmesi olarak değerlendirmiştir (Yavuz'dan aktaran Akdoğan, 2004, s. 139). Partinin herkesi kucaklaması gerekçesiyle bu kadar başarılı olduğunu düşünenler de vardır (Özbudun, 2009, s. 91). Ancak iktidarı elde etmiş olması demokrasinin uygulayıcısı olduğu anlamına gelmemekle birlikte bireysel hak ve özgürlerin temsilinde sınırlamaların yaşandığını da ortaya koymaktadır (Sayın, 2014, s. 7). Örneğin; Aleviler kendilerini ifade etmekte zorlandıklarını ve temsillerinin sağlanmasında sıkıntı yaşadıklarını, AKP'nin

kendilerini Sünnileştirme gayretinde olduklarını ifade etmişlerdir. İki alevi aile din dersinin zorunlu derslerden kaldırılması için dava açmış, Danıştay kararı ve AİHM emsal kararına rağmen Milli Eğitim Bakanı kararın uygulanmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu durum, inanç özgürlüğünün türban özgürlüğüyle kısıtlı olduğu iddiasına dayandırılmıştır (Sayın, 2014, s. 28).

Mart 2004 yerel seçimlerinde AKP %40 oy oranıyla 1753 başkanlık elde ederken SP, %4,8 ile 63 başkanlığı elde etmiştir. Buradan AKP'nin MGH'den ayrıldığını seçmene ispatladığı sonucu çıkarılmıştır. Hareketin siyasi partileri arasında en büyük seçim zaferi kazanan RP bile %20 oy oranını geçememiştir. Bu durum AKP'nin sağ seçmenin oylarını topladığı ve 1990'ların sonunda merkez sağın etkisiz hale gelmesi sonucu mevcut boşluğu AKP'nin doldurduğu olarak değerlendirilmiştir. 3 Kasım 2002 seçimlerinin başarılı olmasının gerekçelerinde ifade edildiği gibi bu seçimlerde de partinin radikal İslamcı çizgiden uzaklaşarak muhafazakar demokrat kimliği yaratması seçim sonuçları üzerinde olumlu yönde etkili olmuştur (Bölükbaşı, 2012, ss. 178-179). Ayrıca parti, 2002 seçimlerinden itibaren 5 yıllık iktidar dönemine atıfta bulunmuş; Yaptıklarımız yapacaklarımızın garantisidir" ifadesini kullanarak iktidar olduğu dönemde başarılı olduğu ve vaat ettiklerini gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Parti 2002 seçimlerinde en fazla başarılı olmaya atıfta bulunurken 2007 seçimleriyle bu sıralama sorumluluk sahibi olmanın başa gelmesiyle yer değiştirmiş, sorumluluk sahibi olmak en çok atıfta bulunulan değer olmuştur (Köse, 2019, s. 334). Tuğal'a göre devleti İslamlaştırma hedefinde olan radikal İslamcılar AKP hükümeti ile bu isteklerinden vazgeçmişlerdir. Yöneticiler İslam'a saygılı hale gelmiş bu da İslamcıların da devlete müdahalelerini gereksiz kılmıştır (Tuğal, 2011, s. 68. Ancak bunun tam tersini savunanlar da vardır. Parti ilk kurulduğunda laikliğin çöküşü ve Türkiye'de İslam'ın yeniden dirilişi yorumları buna örnek teşkil etmektedir (Kalaycıoğlu, 2010, s. 1).

AKP'nin kazanan koalisyonlarına değinmiştik. 2002-2007 yılları arasında çok daha geniş olan kazanan koalisyondaki aktörler De Mesquita'ya göre siyasi parti ve liderlere yöneltilen tehdit arttıkça küçülme eğilimindedir. AKP'de siyasal bekasının şartı olarak 2007-2011 yılları arasında Kemalistlere karşı verdiği mücadelede koalisyonu daraltarak muhafazakar seçmenin desteğini korumak için daha İslamcı bir çizgiye kaymış (Ezikoğlu, 2021a, s. 67) ve Kemalizm ile doğrudan çatışma içerisinde

bulunan Kürtlerden bu dönemde destek sağlamıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 132). 2002-2007 yılları arası partiyi destekleyen merkez sağ, liberaller, TÜSİAD başta olmak üzere Batı tarzı iş dünyası örgütleri partiyi desteklemeyi bırakmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 82). AKP'li Suat Kınıkoğlu, partinin 2007'den itibaren otoriterliğe doğru evrildiğini ifade etmiştir (Kınıkoğlu'ndan aktaran Ezikoğlu, 2021a, s. 69). AKP iktidarı, yargı ve basını sınırlandırarak iktidara tehdit oluşturabilecek kurumları kendisine bağımlı hale getirmesi, kadrolaşmada adam kayırmaya başvurarak işine yarayacak olan kişileri kendisine yakın kadrolara yerleştirmesi, ihale, özelleştirme ve imar planlarında kendi tabanına ayrıcalık tanıması, kendi zenginini yaratması ve diğer kesimleri ihmal etmesi gerekçeleriyle anti demokratik olarak değerlendirilmiştir (Sayın, 2014, s. 23). Erdoğan'a göre dürüst bir medya; haberi kamu ile paylaşmadan önce ilgili bakan ya da başbakanı bilgilendirmelidir. Ancak yukarıda AKP iktidarını anti demokratik olarak değerlendirmede etkili olan gerekçelerin çoğu Türkiye'nin yabancı olduğu uygulamalar değildir, diğer partiler de kendi iktidarları döneminde benzer uygulamalara başvurmuşlardır (Sayın, 2014, ss. 25-27). Yani AKP'nin kuruluşunda ifade ettiği değer ve yargılardan uzaklaşarak, parti içi muhalefete tahammülün az olduğu, liderin parti ile kurumsallaştığı, milletvekillerinin milleti temsilden uzaklaşarak merkezin ürettiği politikaları onaylamak ve uygulamakla yetkilendirildiği bir parti olarak varlığını sürdürdüğü iddia edilmiştir (Sayın, 2014, s. 29). Parti içerisinden yükselen muhalif sesler ise Tepe'nin ifadesiyle; sert bir şekilde kenara itilmiştir. Bu durum fırça atma demokrasisi olarak adlandırılmıştır. 2007 seçimlerinde milletvekillerinde istifa etmemeleri için istenen belge ise AKP'nin iç yapısının demokrasi ise bağını açıklar niteliktedir (Tepe'den aktaran Sayın, 2014, s. 29).

Kalaycıoğlu'nun 2007 seçimlerinden 1 ay önce gerçekleştirdiği anket sonuçlarına göre parti 2007 yılı genel seçimlerdeki başarısını; 2002-2007 arasında gösterdiği ekonomik istikrara ve enflasyon oranının düşmesine borçludur. Yani Kalaycıoğlu'na göre seçmen rasyonel ve pragmatist bir yaklaşım içerisinde ekonomik iyileşmenin sürekliliği talebiyle tekrar AKP'yi iktidara taşımıştır (Kalaycıoğlu, 2010, s. 18). Dindarlık, etnik kimlik gibi kültürel faktörler ve sağ-sol konumlandırmasının partinin başarılı olmasında etkisi sınırlıdır (Kalaycıoğlu, 2010, s. 12). 2007 sonrasında Kemalistlerin ve askeri bürokrasinin muhalefetiyle karşılaşan AKP laiklik için önemli bir tehdit olarak işaret edilmiş ve aslında İslamcı bir parti olduğu iddia

edilmiştir. 27 Nisan 2007 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), cumhurbaşkanlığı seçimleri dolayısıyla laiklikle ilgili e-muhtıra yayınlamıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmadan birkaç gün önce milyonlarca insan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın olası cumhurbaşkanı adaylığına tepki olarak sokaklara dökülmüştür. Kemalistlerin ve askeri bürokrasinin de asıl problemi İslamcı bir gelenekten gelen ve başörtülü eşe sahip olan bir kişinin ülkenin cumhurbaşkanı olma ihtimali üzerinedir. Protestoyu gerçekleştiren kitlenin de korkusu benzer yöndedir ki attıkları sloganlardan bu sonuca varılabilir: "Cumhurbaşkanı için imam istemiyoruz, Türkiye laiktir, laik kalacak" (Ezikoğlu, 2021a, ss. 70-71). Atatürkçü Düşünce Derneği öncülüğünde düzenlenen Cumhuriyet mitingleri olarak adlandırılan bu mitingler orduyu müdahaleye davet etmiştir (Ataay, 2019, s. 210). İslami kıyafetlerle ilgili müdahale ve kısıtlamalardan kısaca bahsedelim; Kendilerini Kemalist ya da Atatürkçü olarak tanımlayan kadınlar İslami kıyafetleri geri kalmışlık ve cehalet olarak görmüş ve Türk Kadınlar Birliği Derneği adı altında İslami bir kıyafet olan çarşafın yasaklanmasını istemiş ancak merkezi hükümet bu durumu onaylayan bir uygulamada ve yasa düzenlemesinde bulunmamış, birkaç belediye tüzüğünde yasaklamıştır. Bu da eskiden daha yaygın olan çarşafın terk edilmesini, başörtüsü ve uzun paltonun yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Ancak bu kez de hedefte başörtüsü ve uzun paltolar olmuş, İslami kıyafetlerin tamamı moderniteye ve ilerlemeye karşı bir tehdit olarak algılanmış, üniversitelerde ve kamusal alanlarda takılması resmi olarak yasak olmasa da engelleyen birim tarafından tüzük yayınlanarak takanlar ihraç edilmiştir. 1980 darbesi sonrası resmi kararla yasaklanmış ve türban kavramı başörtüsünün yerini almıştır (Atasoy, 2009, ss. 137-141). AKP'nin Abdullah Gül'ün CB adaylığını ilan etmesiyle protestocuların ve askeri bürokrasinin korktuğu başına gelmiştir. Bu olayların dahilinde E-Muhtıra yayınlanmıştır. Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek Genelkurmay'ın Başbakan'ın emri altında olduğunu söylese de 1 Mayıs 2007 tarihinde Anayasa Mahkemesi seçim sürecinin durdurulması ve iptali kararını vermiştir (Ezikoğlu, 2021a, ss. 71-72). 10 Mayıs 2007 tarihinde ise Anayasa'da yapılan değişiklikle beraber Cumhurbaşkanını artık halk seçecektir (Ataay, 2019, s. 211). AKP krizi fırsata çevirerek erken genel seçim çağrısında bulunmuş ve 22 Temmuz 2007 tarihinde seçimlere gidilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci ve ikinci turda engellenmesi, protestolar sırasında atılan sloganlar AKP'nin kendisini mağdur konumda göstermesini sağlamış

ve seçimlerde başarısını arttırmış (Ezikoğlu, 2021a, s. 72), Abdullah Gül CB olarak seçilmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 73). 9 Şubat 2008 tarihinde AKP kız öğrencilerin üniversitelerde başörtüsü takmasına izin veren yasayı meclisten geçirmiş ancak bu yasa tasarısına karşı 14 Mart 2008 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya tarafından 162 sayfalık iddianame hazırlanmış, bu iddianame aynı zamanda AKP'nin kapatılması için de Anayasa Mahkemesine verilmiştir (Atasoy, 2009, s. 170). İddianameye göre parti eylem ve söylemleri İslam toplumu kurmaya yöneliktir. Kemalistlerin AKP'ye karşı ikinci hamleleri olan bu dava sonucu, parti kapatılmamış ancak laiklik karşıtı faaliyetlerin merkezi olması gerekçesiyle hazine yardımının kesilmesine karar verilmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 74). Ataay partinin kapatılmama kararını 28 Şubat'ın etkilerinin bitmesi olarak değerlendirmiş bunda da AKP'nin Batı ile kurduğu ilişkilerin etkili olduğunu ifade etmiştir (Ataay, 2019, s. 212). Atasoy kapatma davasını devlet dönüşümünün taraflar arası mücadelesi olarak nitelendirmiştir. Burada tarafların mücadelesinden kastedilen Kemalist ve laik düzenin savunucusu iddiasında olan askeri ve adli bürokratlarla yeni güçlenmiş laik ilkelere bağlı Müslüman grubun iktidar mücadelesinin yargı darbesiyle beraber maskelenmesidir (Atasoy, 2009, s. 8). Erdoğan ise askeri bürokrasiyi, Kemalist akademisyen ve gazetecileri örgüt kurmakla suçlamış, Ergenekon ve Balyoz davalarını açmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 75). Bu soruşturmaların sivilleşmenin yaşanması için yapıldığını savunanlar olduğu gibi giderek otoriterleşmenin yaşandığını savunanlar da olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, s. 80).

2009 yerel seçimlerinde oyları düşen parti, bu tarihlerde Kürt açılımını başlatmış; üniversitelerde Kürt araştırma merkezleri kurulmuş, Kürt köylerinin orijinal isimleriyle adlandırılmasına izin verilmiş, Kürtçe yayın yapan televizyon kanalı kurulmuş ve mahkemelerde Türkçe dışındaki dillerin kullanılmasına izin verilmiştir. Kısa süren bu açılım süreci 2010 anayasa referandumunda Kürtlerin AKP'yi desteklemesinde etkili olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, ss. 132-133). 2010 yılında anayasanın değişikliği talebi TBMM tarafından kabul edilmiş, ancak değişikliğin uygulanması için gerekli çoğunluk sağlanamamış ve halk oylamasına sunulması gerekmiştir. Referandumda; Fethullah Gülen Hareketi ve bazı liberaller "EVET" oyu için AKP hükümetine destek vermiştir. 26 maddede değişiklik getirecek olan bu referandum kabul edildiğinde güçler ayrılığı ilkesine zarar vermiştir ve ilerleyen

zamanlarda liberalleri "evet" dediklerine pişman etmiştir (Ezikoğlu, 2021a, ss. 83-84). Bu sürece kadar İsrail ile ilişkileri iyi olan parti İsrail'in Filistin'e karşı tutumuna tepkili yaklaşmış bu da Batı Dünyasında AKP'nin Milli Görüşçü olup olmadığı konusundaki tartışmaları başlatmıştır (Ataay, 2019, s. 214). 2011 yılından itibaren parti siyasal bekasının devamlılığı için; laik ve Kemalistlere popülist bir strateji yürüterek otoriterlermiş, muhafazakarlardan ise daha fazla destek görmüştür. Parti, 12 Haziran 2011 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde oyların %50'sini almıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 87). Ayrıca her girdiği genel seçimde bir öncekinden daha fazla oy alarak iktidarını korumuş ve hakim parti olgusunu Türk siyasetine katmıştır (Çarkoğlu, 2018, s. 116). 2007 seçimleri, Ergenekon davası, kapatma davası, anayasa değişikliği ve 2011 seçimleri partinin iktidarını güçlendirmiştir (Timur, 2015, s. 47). Fethullah Gülen'in 2010 Anayasa Referandumunda Erdoğan'ı desteklemesinin ardından hareket AKP içerisinde Erdoğan'ı rahatsız edecek boyutta aktif hale gelmiş ve 2011 genel seçimlerimde Erdoğan'ın Gülen yanlısı adayları göstermemesi üzerine Gülen ve Erdoğan'ın arasını açılmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 125). Aralarının açılma nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte giderek güçlenen Gülen cemaatinin iktidarı ele geçirme eğiliminde olduğu fikirleri de mevcuttur (Ataay, 2019, s. 216). AKP, seçim sonuçlarına göre oy sayılarında 9 yılda iki kata yakın bir artış yaşamıştır. Erdoğan'ın ustalık dönemi olarak adlandırdığı bu dönemde seçim kampanyasında siyasi-ekonomik istikrar, kalkınma projeleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Gürsoy'un ifadesiyle parti, CHP'nin tek parti yönetimindeki döneme atıfta bulunarak sık sık popülist bir dille yermiştir. KONDA'nın seçim öncesi anketleri CHP düşmanlığı üzerinden yürütülen seçim kampanyasının muhafazakar seçmen kitlesini çekmesi açısından olumlu sonuçlar doğuracağı üzerine olmuştur ve seçim sonuçları da anketi doğrular niteliktedir. AKP yeniden tek başına iktidar olmuştur. Seçmenin %45'i 1980 darbesi sonrası Kemalist rejimle hesaplaşmak amacıyla AKP'yi desteklediğini bildirmiştir. Buradan hareketle parti laik tabana karşı daha popülist ve otoriter bir politika izlemeye başlamıştır. Ayrıca Erdoğan'ın parti içerisinde etkinliği artarak tehlikeli bir hale gelmiştir. Bu durum bağımsız, partisiz liberal demokratların desteğinin kaybıyla sonuçlanmış ve parti muhafazakarlığın dozunu arttırarak kutuplaşmaya neden olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, ss. 88-90). Kendi seçmenleri için "biz" dilini kullanırken kendi seçmeni dışında kalanlar için "onlar" dilini kullanması buna bir örnektir (Ezikoğlu, 2021a, s. 106).

Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerinde oylarını arttırırken Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde oyları azalmıştır. Ancak bu azalış Kürt açılımı (demokratik açılım) sayesinde AKP'nin Kürt nüfusunun olduğu bölgelerde hala seçilmesi gerekçesiyle tehlikeli olarak değerlendirilmemiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 134). Geçen seçimlerde muhafazakarlardan fazla destek görmesi ise laik ve İslamcılar arası çatışmayı arttırmasıyla sonuçlanmıştır. AKP için laikler, refah düzeyi yüksek, entelektüel, modern, Batılı yaşam tarzına sahip kentlilerden oluşuyorken muhafazakarlar, kırsal kesimlerde yaşayan, anti modern, anti entelektüel, anti Kemalistlerdir ve muhafazakarlar laiklerden sayıca fazla olduğundan parti muhafazakarları tanımladığı cinsten bir politika izlemeyi hedeflemiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 96). Yukarıda ifade edilen kutuplaşmayı Köşe yazarı Burak Bekdil ise farklı bir benzetmeyle anlatmıştır. Erdoğan'ın başarısını Siyah Türklerin Beyaz Türkler üzerinde üstünlüğü olarak değerlendiren Bekdil'in yaşadığı olaya, AKP'nin siyasal bekası üzerinde çalışma ortaya koyan Ezikoğlu, ekonomik ve sosyo-kültürel alt sınıftan vatandaşların Erdoğan ile aralarında bağ kurmalarından dolayı onu desteklediklerini öne sürerek bu anekdota çalışmasında yer vermiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 106). Siyah Türkler geleneksel muhafazakar alt sınıfı temsil ederken Beyaz Türkler, kentsel kozmopolit bir kimliği temsil etmektedir (Çalışkan ve Waldman'dan aktaran Ezikoğlu, 2021a, s. 106).

2012 yılı itibariyle halkın Batı karşıtlığı artmış, yarısından fazlası AB'ye üyeliğe sıcak bakmaz hale gelmiştir. AKP hükümeti de bu doğrultuda hareket ederek siyasi hayatta kalmasında etkili olan seçmeni dinlemiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 102). Ayrıca 2012 yılında Gülen yanlısı Cumhuriyet Savcısının mahkemeye çağırılması ise Gülen ve Erdoğan'ın artık eskisi gibi olmayacaklarının kanıtı olmuştur. Erdoğan'ın ofisinde ve evinde dinleme cihazlarının bulunması 2013 yılında Erdoğan'ın Gülen'e ait olan dershaneleri kapatmasıyla sonuçlanmıştır (Ezikoğlu, 2021a, ss. 125-126). Gülen Hareketine karşı yolsuzluk soruşturmaları bunu takip etmiştir ve ona ait olduğu bilinen ya da bağlantılı olan şirketlere, vakıflara, üniversitelere ve gazetelere kayyum atanmıştır (Gümüşçü, 2016, s. 9). Cemaat ise 17-25 Aralık 2015'te yolsuzluk iddialarıyla dört bakanın tutuklanma isteminde bulunmuştur. Erdoğan bu durumu hükümete karşı bir darbe girişimi olarak nitelendirmiş ve engellemiştir. Cemaate bağlılığıyla bilinen birçok yetkili emniyet, yargı ve bürokrasiye düzenlenen operasyonlarla görevlerinden alınmış, cemaat terör örgütü ilan edilmiştir (Ataay,

2019, s. 217). Ayrıca 2008 yılında çok sayıda akademisyen, gazeteci ve subaya yönelik açılan Ergenekon Davasının sorumlusu olarak Gülen gösterilmiş, çeşitli yerlere kendi adamlarını yerleştirmek için böyle bir yola başvurduğu iddia edilmiştir (Ataay, 2019, s. 213).

2013 yılında ise Kürtler ile çözüm süreci başlamış, PKK tek taraflı olarak ateşkes ilan etmiştir. Bu da AKP'nin içerisinde bulunduğu dönem için siyasal bekası üzerinde etkili olan sebepler arasında kabul edilmiştir. 2014 yerel ve CB seçimlerinde çözüm süreci bozulmuş, çatışmalar yeniden başlamış ve yerel seçim sonuçlarına bu sürecin bozulmasının etkileri yansımıştır (Ezikoğlu, 2021a, ss. 135-137). 2014 yılında CB seçimleri için AKP'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan iken MHP ve CHP'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu olmuştur. Erdoğan kendisini halka hizmete adayan halktan biri olarak tanıtırken rakibi İhsanoğlunu akademik geçmişi olması ve uluslararası deneyime sahip olması yönüyle halktan kopuk, kibirli ve elitist olarak tanımlamıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 97). Kürtlerin adayı Selahattin Demirtaş ise %10'a yakın aldığı oy oranıyla AKP için tehdit oluşturmuş ve bunun üzerine AKP Suriye üzerinden Kürt sorununa barışçıl yaklaşan bir politika ile çıkmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 138). Üniversite mezunlarının %34'ü ve en zengin Türklerin %48'i hariç seçmenin büyük bir kısmı Erdoğan'ın Başbakanlığından memnuniyetini dile getirircesine CB seçilmesinde etkili olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, s. 107). Genel başkan olarak seçilen Ahmet Davutoğlu partinin genel başkanlığını da devralmıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 145). İş bulamayan yaşam standartları düşük insanlar AKP'ye oy vermeye devam etmiştir. Pınar Tremblay, eğitimsiz ve yoksul kitlelerin kendilerini partiye ait hissettiklerini ve Erdoğan'a inandıklarını ifade etmiştir (Al Monitor'dan aktaran Ezikoğlu, 2021a, s. 108). Bu ifadeyi destekleyen nitelikteki çalışma, Çarkoğlu'nun 2002-2015 yılları arasındaki seçimlerde AKP seçmeni üzerine gerçekleştirdiği anket sonuçlarından çıkarılabilir. Anket sonuçlarına göre; 2007 ve sonrasındaki seçimlerde seçmenlerin aldıkları eğitim süresi arttıkça AKP'ye oy verme oranı düşmektedir (Çarkoğlu, 2018, s. 120). Erdoğan, Kemalistlerin muhafazakar tabanı Cumhuriyet döneminden itibaren eğitimsiz olmaları nedeniyle dışlayıp alay ettiklerini iddia ederek bu tabana sahip çıkmış, temsilini sağlamıştır. Sayısal anlamda alt sınıf, orta ve üst sınıftan fazladır ve Erdoğan bunu bilerek hareket etmiştir (Ezikoğlu, 2021a, ss. 109-110). Ezikoğlu, AKP'nin 3. döneminden (2011-2014) sonra siyasi hayatta kalmasını 2014'ten sonra kazanan koalisyonu

daraltmasına ve Erdoğan'ın hem partiyi hem de cumhurbaşkanlığı sistemiyle ülkeyi yoğun bir kontrole almasına bağlamıştır. Fethullah Gülen Hareketini ve Kürtleri kazanan koalisyondan çıkaran parti bu boşluğu milliyetçilik ve İslamcılık ile doldurmuştur. Bu koalisyon; Kasım 2015, Nisan 2017 referandumu ve Haziran 2018 seçimlerinde başarı getirmiş bu sayede siyasal beka korunmuştur (Ezikoğlu, 2021a, s. 118).

2015 Haziran seçimlerinde AKP, HDP'nin %10'luk seçim barajını geçmesini engellemeye yönelik hareket ettiyse de başarılı olamamış, Halkların Demokratik Partisi (HDP) Doğu ve Güneydoğu'da 1. parti çıkmış ve %13,1 oy oranıyla meclise girmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 141). Güneydoğu Bölgesindeki çatışmalar şiddetlenmiş ve AKP'nin Kürt müzakereleri sonlamıştır (Kumbaracıbaşı, 2019, s. 394). Kürt müzakerelerinin sona ermesinin sonucu olarak parti MHP ile yakınlaşmaya başlamıştır (Ataay, 2019, s. 219). MHP ve HDP'nin oy artışı AKP için %9'luk bir oy kaybına neden olmuştur (Kumbaracıbaşı, 2019, s. 389). IPSOS tarafından yapılan anket sonuçlarına göre HDP'ye 2015'te oy veren Kürt seçmenin %22'si 2011 seçimlerinde AKP'ye oy vermiştir. Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına hükümet kurmak için yeterli oya sahip değildir ve bu durum muhalefet için bir fırsattır ancak MHP, CHP ve HDP bu fırsatı değerlendirememiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 142). MHP koalisyon anlaşmaların dışında kalmış, AKP stratejik bir hamleyle erken seçimin gerçekleşmesi için CHP ile olan görüşmeleri sürekli olarak ötelemiş, CB ise koalisyon hükümetinin kurulması için kampanya yürütmüştür (Kumbaracıbaşı, 2019, s. 389). Siyasi parti liderlerinin kişisel çatışmaları ve partilerin ideolojik anlamda birbirlerine yakın olmamaları koalisyon hükümetinin kurulamamasında etkili olmuştur. MHP ve HDP'nin ideolojik farklılığı, AKP ve MHP'nin 17-25 Aralık yolsuzluk skandalı gerekçesiyle liderlerinin arasının açık olması, AKP ve HDP'nin ise HDP'nin Haziran seçimlerinde %10'luk barajı geçmesi sonucu rekabetin ortaya çıkması gerekçesiyle koalisyon kurmada sorun yaşanmıştır (Kumbaracıbaşı, 2019, ss. 394-395). Erken genel seçim isteğinde bulunan AKP kaybettiği oyları geri almayı amaçlamıştır. Yine IPSOS'un seçimden 1 gün sonra "Oy atmadan önce seçim sonuçlarını görseydiniz kime oy verirdiniz?" sorusuna yanıt olarak MHP seçmeninin %22'si ve CHP seçmeninin ise %4'ü AKP'ye oy vereceğini ifade etmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 143). Anayasada belirtilen 45 günlük sürenin dolması üzerine CB erken seçime gidilmesine karar vermiştir (Kumbaracıbaşı, 2019,

s. 389). 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleşen seçimlerde AKP oylarını arttırarak muhafazakar HDP seçmeninden, 7 Haziran tarihinde oy kullanmayan kendi seçmeninden, SP ve BBP seçmeninden oy almıştır. Ayrıca parti CHP ve yurt dışında bulunan seçmenlerden de ilk kez oy almıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 145). Kasım 2015 seçimlerine kıyasla, AKP'nin oyları 4,8 milyon, CHP'nin ise 593 bin artarken MHP ve HDP'nin oyları düşüş göstermiştir. Kumbaracıbaşı, Haziran-Kasım arasındaki zaman aralığının kısa olmasına rağmen sonucun büyük ölçüde değişiklik göstermesini seçmenin tekrar koalisyon çıkmazının yaşanmaması için stratejik davranması olarak yorumlamıştır (Kumbaracıbaşı, 2019, s. 396).

Erdoğan'ın Ahmet Davutoğlu'nun sahip olduğu liderlik profilinden rahatsızlık duyması sonucu Davutoğlu'nu istifaya zorlamış, 22 Mayıs 2016'da Davutoğlu istifa etmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 146). Gülen Hareketine yönelik tasfiyeler ve yaptırımlar yanıtsız kalmamış, hareket 15 Temmuz 2016'da başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişiminde bulunmuştur (Ezikoğlu, 2021a, s. 128). 240 kişinin ölümüne 2000'den fazla kişinin yaralanmasına neden olan darbeden sonra olağanüstü hal ilan edilmiş ve 88.056 memur görevden alınmış, 40.000'den fazla memur ise sınır dışı edilmiş (Ezikoğlu, 2021a, s. 130), Gülen hareketine bağlı; 15 üniversite, 934 okul, 109 yurt, 104 vakıf, 1125 dernek ve 19 sendika kapatılmıştır. Darbe sonrası parti kendisini destekleyenleri yerli ve milli olarak tanımlarken muhalifleri ise yerli ve milli olmayan olarak tanımlamış ve Gülen Hareketine karşı müdahalesine laikleri, liberalleri ve Kürtleri de dahil etmiştir. HDP liderleri tutuklanmış, CHP Milletvekili Enis Berberoğlu 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır . Erdoğan ise artan gücünün farkında olarak bu gücü başkanlık sistemini getirmek amacıyla kullanmak istemiş ancak partinin üçte iki çoğunluğa sahip olmaması anayasa değişikliğinde engel teşkil etmiştir. Erdoğan ise ikinci yol olan anayasa referandumuna başvurmak için 330 milletvekilinin desteğini ihtiyaç duymuştur. 316 sandalyeye sahip olan partinin muhalefet desteği doğmuş bu desteği ise MHP karşılaşmıştır. MHP'nin başkanı Devlet Bahçeli'ye karşı parti içerisinden yükselen muhalif sesler Erdoğan'ı önlem almaya itmiş, BBP ve Hüda-Par da (Hür Dava Partisi) evet bloğuna katılan partiler olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, ss. 152-156). 16 Nisan 2017 tarihinde parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş için %51,4 oranında kişi "evet" oyu kullanmış, anayasa değişikliği kabul edilmiştir (Ataay, 2019, s. 222). Kasım 2019'da yapılacağı tahmin edilen genel ve cumhurbaşkanlığı seçimlerini erken yapma fikri Erdoğan ve

Bahçeli tarafından öne atılmıştır ve seçimler 24 Haziran 2018'e çekilmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 159). Ancak MHP içerisinden Meral Akşener, Ümit Özdağ, Koray Aydın gibi isimler partinin AKP ile koalisyonundan rahatsız olmuş MHP'den ayrılmışlardır. Meral Akşener başkanlığında İYİ Parti 25 Ekim 2017 tarihinde kurulmuştur (Ataay, 2019, s. 227). Erdoğan milliyetçi siyasi çizgiden ayrılmamış, MHP ile koalisyon kurarak seçimlere girmiştir. MHP'nin %10'luk barajı geçerek meclise girmesi ve AKP'nin olası oy kayıplarının MHP'ye gelmesi için yapılan bu koalisyon başarı getirmiş, Erdoğan yeni sistemin ilk CB olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, ss. 160-161).

4.2 Değerlendirme

Bu bölümde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluş faaliyetlerine, kurulduğu tarihten itibaren girdiği her seçimde başarılı olan partinin başarılı olma sebeplerine uyguladığı stratejiler ve seçmen kitlesi üzerinden yer verilmiştir. Her seçim döneminde ülkenin içerisinde bulunduğu durumu doğru okuyan partinin kazanan koalisyonunu bu çerçeve dahilinde yeniden şekillendirmesi sonucu iktidarını koruduğu görülmüştür. Parti ilk seçim döneminde kazanan koalisyonunu oldukça geniş tutmuş, ancak liderine ve partiye artan tehditle bağlantılı olarak bu koalisyon her seçim döneminde yeniden şekillendirilmiş ve küçültülmüştür. 2001 yılında kurulan partinin 2002 yılında iktidara gelmesi kurulmadan önceki süreçte ülkede yaşanan çalkantılı istikrarsız koalisyon dönemine, ekonomik krizlere ve temsil edilmediğini hisseden seçmen kitlesinin yeni bir parti arayışı içerisinde bulunmasına bağlanmıştır. Parti iktidara geldiği ilk dönem ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan mevcut partilerin yönetememe krizinden faydalanmış ve kullandığı dil ile kucaklayıcı bir tavır sergileyerek her kesimden seçmeni temsil edeceğini vaat etmiştir. Uygulamış olduğu başarılı seçim stratejileri partinin seçmen tabanını daraltmasına rağmen başarı sağlamış uzun yıllar iktidarını koruması üzerinde etkili olmuştur. Partinin İslamcı bir parti olup olmadığı Milli Görüş Geleneği ile bağının kalıp kalmadığı tartışmaları uyguladığı politikalardan çıkarılmıştır. Parti içi demokrasiye önem verdiklerini ifade eden partililer bu yönleriyle gelenekçilerden ayrıldıklarını iddia etmişlerdir. Ancak partinin mutlak genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur ve parti içerisinde eleştirdikleri Milli Görüş geleneğine benzer bir karar alma süreci işlemektedir. Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlık ve genel başkanlık koltuğuna oturduğu süreçte Davutoğlu'nun liderlik vasfına sahip olması ve

birçok konuda Erdoğan ile çatışma içerisinde bulunması Erdoğan'ı rahatsız etmiş, Davutoğlu'nun istifası ise bu rahatsızlığın sonucu olarak tekabül etmiştir. Davutoğlu'nun yerine ise Erdoğan ile sorun yaşamayacak daha ılımlı bir isim olan Binali Yıldırım geçmiştir. Parti içerisindeki bu ve benzeri ayrılıklar parti içerisinde demokrasinin varlığını tartışmalı hale getirmiş ve AKP içerisinden ayrılan partililer Davutoğlu da dahil olmak üzere yeni siyasi oluşumlarla seçmen karşısına çıkmışlardır. Partinin iktidarı boyunca uyguladığı politikalardan hareketle zaman içerisinde otoriterleştiği, ekonomik anlamda halkı yoksulluğa ittiği, biz onlar dilini kullanarak ötekileştirmeye başvurduğu görülmüştür. Kendisine muhalif her hareketi, kişiyi, kurumu alçaltıcı sözlerle nitelendirerek düşman algısı yaratmış ve her muhalif hareketi kendisini yıkmaya tehdit olarak işaret etmiştir. Ayrıca bu muhalif hareketleri milletin iradesine karşı saldırı olarak nitelendirerek bastırmak için kullandığı otoriter uygulamaları bu sayede meşrulaştırmıştır.

Araştırmanın 4. bölümü olan bir sonraki bölümde araştırma nihayete erecek olup yapılma amacı doğrultusunda AKP'nin Refah ve Fazilet Partileri ile seçmen tabanı arasındaki farklılıklar uyguladıkları seçim stratejileri, hitap ettikleri seçmen, oy aldıkları bölgeler üzerinden analiz edilecektir. Daha önce literatürde böyle bir karşılaştırmanın olmaması açısından çalışmanın akademik anlamda önemli bir katkı sağlayacağı düşünülerek araştırma kararı alınmıştır. Bu bölümün sonuna kadar yapılan incelemeler partinin Milli Görüş geleneğinden farklılaştığını ortaya koymuştur. Bir sonraki bölümde bu farklılığın seçmen tabanı üzerindeki etkileri incelenecektir.

5. SEÇMEN TERCİHLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmanın bu bölümüne kadar verilen bilgiler dahilinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin nasıl kurulduğu, iktidar olduğu ve iktidarını koruduğu, mevcut ideolojisi, seçmen tabanı genel bir çerçeve halinde verilmeye çalışılmıştır. Parti kurucusu ve kurucu kadrosundan önemli isimlerin daha önce Milli Görüş Geleneğine bağlı isimler olduğu bilinmektedir. Ancak 2. Bölümde ayrıntılı şekilde incelendiği üzere Milli Görüş geleneği içerisindeki muhalif sesler Fazilet Partisi'nin kapatılmasını fırsat bilerek yeni bir siyasi oluşumun içerisine girmiş ve gelenekten tamamıyla ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu ayrılış yenilikçi olarak adlandırılan kurucu kadronun hareketin içerisinde eleştirdiği noktaların değişimi olarak yeni kurulan partiye yansımıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucularının kurulmadan önceki siyasi hayatlarını sürdürdükleri Milli Görüş Geleneği de siyasallaştığı ilk günden itibaren ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Geleneğin sürdürücüsü konumundaki Saadet Partisi, AKP ile aynı yıl kurulmuş olup girdikleri ilk seçim mücadelesinde %10 barajını dahi geçememiştir. Araştırmanın kapsamı dışında olması gerekçesiyle Saadet Partisi incelemesi yapılmamış ancak bütünlüğün bozulmaması adına kurulduğu süreçten kısaca bahsedilmiştir. Bu çalışmada geleneğin partilerinin sürekli oy kaybı yaşaması RP ve FP üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmasının son bölümünü oluşturan bu bölümde ise araştırmanın asıl amacı ortaya konulmaya çalışılmıştır. AKP ile Refah ve Fazilet Partilerinin siyasi başarılarının siyasal beka kavramı üzerinden analiz edileceği bu bölümde; Refah Partisi'nin iktidara geldiği dönem ve AKP'nin iktidara geldiği dönem karşılaştırmalı olarak incelenmiş, partilerin o dönem iktidara gelme sebepleri, iktidara geldikten sonra konumlarını korumaya dair uyguladıkları politikalar ve yaşanan benzer siyasi olaylara karşı verdikleri tepkiler üzerinden seçmen tabanlarına ilişkin analize başvurulmuştur. Partilerin iktidara gelirken ve iktidara geldikten sonraki seçmen tabanı analizi iki ayrı başlık altında yukarıda da ifade edilen olaylarla benzer spesifik olaylara odaklanarak verilmiştir. Bu sayede Milli Görüş Hareketi'nin içerisinden çıkan ve tamamen ayrıldığını iddia eden Adalet ve Kalkınma Partisi'nin uygulamış olduğu politikalar dahilinde siyasi hayatının bu kadar uzun olma sebepleri incelenmiş, seçmen tabanının kimlerden oluştuğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Milli Görüş Hareketi partilerinin uygulamış oldukları politikalar AKP ile

karşılaştırmalı olarak verilmiş, AKP'nin uzun süre siyasi hayatta kalmasında etkili olan sebeplerin Milli Görüş Hareketi partilerinde ne kadarının olduğu hangi yönlerde benzerliklerin hangi yönlerde farklılaşmaların olduğu ortaya konulmuştur. Buna bağlı olarak seçmen desteği analiz edilmiş ve AKP'nin iktidara geldiği süreçte seçmen desteğini kaybetmemesi RP'nin iktidar döneminde bu desteği kaybetmesi üzerinde etkili olan sebepler, partilerin seçmeni konsolide ettiği olaylar üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

5.1 AKP ve RP İktidara Gelirken

3 Kasım 2002 tarihinde milletvekilliği genel seçimleri yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre; mecliste ve iktidarda bulunan tüm partiler; DSP, MHP, ANAP, DYP, SP %10'luk seçim barajını geçemeyip meclise giremezken 2001 yılında kurulan AKP, bir önceki seçimlerde barajı geçemeyen CHP ve 9 bağımsız milletvekili meclise girebilmiştir (Akgün vd., 2002, s. 2). Seçimler gerçekleştirilmeden 2 ay önce Tarhan Erdem'in yaptığı araştırma sonuçlarına göre; AKP iktidar olacaktır. CHP ve GP ise meclise girecektir. Erdem, A&G şirketi ile ortak yürüttüğü son anket çalışmasının sonuçlarında sandıktan çıkan sonuca çok yaklaşmış ve seçime yaklaştıkça anket sonuçlarında GP'nin oyları azalış yönünde seyretmiş, barajı geçemeyeceği sonucu çıkmıştır. Seçimlerden sonra ise gazetelerde (Radikal, Hürriyet, Milliyet…) Erdem'in anket sonuçları ile seçim sonuçlarının birbirine çok yakın olması manşet olmuştur (Konda, 2018). Seçim sonuçları bu seçimin kritik seçim olarak nitelendirilmesinde etkili olmuştur. Kritik seçim kavramı 1995'te Key tarafından siyasal dengelerin değişmesi, seçmenlerin tercihleri ya da partilerin oy tabanında yaşanan köklü değişimlerin ifade edilmesi anlamında kullanılmıştır. Bu seçimlerde meclisteki partilerin başarısız olma sebeplerine bir önceki bölümde yer vermiştik. Tek gerekçe olmamakla birlikte ortak payda olarak seçmenin ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik bunalımdan iktidar partilerini ve bu probleme kayıtsız kalan muhalefet partilerini sorumlu tutması yer almaktadır (Akgün vd., 2002, ss. 3-5). Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizinin sonucu olarak halk yoksullaşmıştır (Akgün vd., 2002, s. 12). Zariç, AKP'nin kurulduğu dönem MGH içerisinde krize neden olduğunu ve o yıl yaşanan 2002 ekonomik krizinin partiyi iktidara taşıdığını iddia etmiştir. Ekonomik kriz sonrası mevcut partilerin tasfiye edilmesinin Türkiye'de bir gelenek haline geldiğini ve geleneğin yine gerçekleştiğini işaret etmiştir (Zariç, 2016, ss. 229-230). Özbudun ise bu görüşle bağlantılı olarak

yenilenen milletvekili kadrosunun seçimler üzerinde etkili olduğunu iddia etmiştir. Bu yaklaşım seçmenin içerisinde bulunduğu ekonomik-toplumsal durumdan mevcut partileri sorumlu tutması gerekçesiyle yenilik ihtiyacına duyduğu istekten ötürü kabul edilebilir (Özbudun, 2004, s. 12). Halk 10 yıllık koalisyon hükümetlerinden bunalmış ve mevcut partilere olan güvenini kaybederek tek parti iktidarına duyduğu özlemi dışa vurmuştur (Akgün vd., 2002, s. 12). Seçmenin %21'i oy kullanmamıştır. Selçuk Üniversitesi'nin seçmen davranışı üzerine yapmış olduğu anket sonuçlarına göre %21'lik dilimin %35'i 1999 seçimlerinde de oy kullanmayan pasif gruptur. %15'i de bir önceki seçimlerde yaş sınırından dolayı seçmen değildir. Buradan anlaşıldığı üzere, %21'in %50'si bir önceki seçimlerde oy verdiği partilere duyduğu güvensizlikten dolayı sandığa gitmemiştir (Akgün vd., 2002, s. 20). Akyol, seçim sonuçları üzerinde seçmenin dışlanmışlık hissine kapılmasının yönlendirilmesinde etkili olduğunu iddia etmiştir (Akgün vd., 2002, s. 13). Sosyal Araştırma Merkezi-SAM'ın kimlik araştırmasında kendilerini eziliyorum kategorisinde tanımlayanların oranının %26,6 olması ve bu kategoride olanların en çok yöneldikleri partinin AKP olması Akyol'un savını destekler niteliktedir. Yani AKP kendisini dışlanmış hissedenlerin bir partisi haline gelmiştir (Özbudun, 2004, s. 21). Nebati aynı durumun RP için de geçerli olduğunu iddia etmiş, kendisini ezilmiş hisseden kitlenin RP'nin başarısı üzerinde etkisinden bahsetmiştir (Nebati, 2014b, s. 168). Öniş ise, globalleşmenin etkisiyle dışlanan yoksulların (gerek kentli gerek kırsal alanda) ve aldıkları eğitim ile gelirleri arasında dengesizlik olan kitlenin RP etrafında birleştiğini ifade ederek dışlanmışların partisi olduğu fikrini paylaşmıştır (Öniş'ten aktaran Akdoğan, 2004, s. 102). RP için yapılan anket sonuçları da seçmenin partiyi tercih etme sebebinin yaygın bilinenin aksine yalnızca İslami eğilimli olmasından değil aynı zamanda geliştirdiği sosyo-ekonomik politikalardan kaynaklı olduğunu göstermektedir (Nebati, 2014b, s. 168). İnceoğlu, RP'yi diğer Milli Görüş partilerinden bu yönüyle ayırmıştır. RP döneminde yaşanan söylem farklılığı partinin iktisadi unsurlarıyla uyuşan sosyo-ekonomik kitlenin desteğini almasında etkili olmuştur (İnceoğlu'ndan aktaran Zariç, 2016, s. 234). Bu dönemde parti ağırlıklı olarak Adil Düzen üzerinde durmuştur. Faizci kapitalist sistemin gelir dağılımdaki adaletsizliği arttırdığını belirterek devletin sanayileşmeye yönelik adımlar atmasının gerekliliğini vurgulamıştır. AKP ise liberal ekonomiyi benimseyerek Kemal Derviş'in hazırladığı planı uygulamaya devam etmiş, AB'ye üyeliğin ekonomik

kriterleri arasında yer alan yabancı pazarlarda aktif olmayı hedeflemiş (Gale, 2020, s. 92) ve yine MGH partilerinden farklı olarak devletin ekonomik faaliyetlere müdahale etmemesini yalnızca düzenleyici ve denetleyici rol üstlenmesi gerekliliğini parti programında vermiştir (Çaha, 2006, s. 18). Akgün ve çalışma arkadaşları ise Akyol'un partilerin başarılarını ekonomik çerçeve üzerinden açıklamasını yetersiz olarak değerlendirmiş ve 2002 seçimleri için seçmen davranışı üzerinde asıl etkili olanın dost-düşman ayrımından geldiğini iddia ederek Genç Parti ile AKP'nin bu yükselişlerini dost düşman ayrımına bağlamışlardır. Dost düşman ayrımı her bir siyasi partinin kendi kimliğini yaratmasıyla mümkündür ve AKP muhafazakar demokrat kimliğiyle kendisini muhaliflerinden ve parti kurucularının daha önce siyaset yaptığı Milli Görüş geleneğinden ayırmış, zamanın koşullarına göre söylem ve politika farklılıklarına başvurarak gücünü ve seçmen tabanını korumayı başarmıştır (Akgün vd., 2002, s. 13). Milli Görüş Hareketi partileri de dost düşman ayrımını söylemlerinde hissettirmiştir; "onlara karşı biz", "kötülüğe karşı iyi", "Batıya ve Yahudilere karşı biz" (Ezikoğlu, 2021a, s. 42). Ancak bu söylemin seçmen kitlesi üzerindeki etkisi Akgün ve çalışma arkadaşlarının iddia ettiği gibi "asıl" olarak alınmamaktadır. Eğer iddia edildiği gibi olsaydı Milli Görüş Hareketi partilerinin başarılarından söz ediliyor olurdu. Yani dost düşman ayrımını vermek siyasi partinin başarısı üzerinde doğrudan etkili olan bir durum değildir. Bu ayrımın seçmen üzerinde etkisi asıl önemli olandır. Burada AKP'nin bu ayrım üzerinden başarılı olması iki partinin yarattığı dost-düşman kümesinin birbirinden oldukça farklı olduğu içindir. Ayrıca araştırma boyunca sıkça vurgulandığı üzere AKP ilk döneminde Milli Görüş Geleneği partileri gibi keskin bir dost düşman ayrımına başvurmamış daha ılımlı politikalar izlemeye çalışmış, RP'nin düşman olarak nitelendirdiği birçok yapılanmayı düşman olarak görmemiş aksine iyi ilişkilerde bulunma eğiliminde hareket etmiştir; AB, Batı, laiklik... (Akdoğan, 2004, s. 106). Bu durum siyasi partilerin kitleselleşmesi olarak da nitelendirilir ve dost düşman ayrımıyla ters düşmez. Parti, ideoloji partisinden merkez partiye dönüşür ve bu sayede dönemin koşul ve şartları neyi gerektirirse söylem ve eylemlerini o şekilde geliştirir. RP ve FP'nin incelendiği bölümlerden hareketle Milli Görüş Hareketi Partileri her ne kadar içerisinde bulunan yenilikçilerin etkisiyle söylem farklılığına gitse de bu durum parti içi muhalefetle engellenmeye çalışılmış ve uygulamada ortaya çıkan eksikliklerden dolayı seçmene sirayet edememiştir. Yenilikçiler kendi

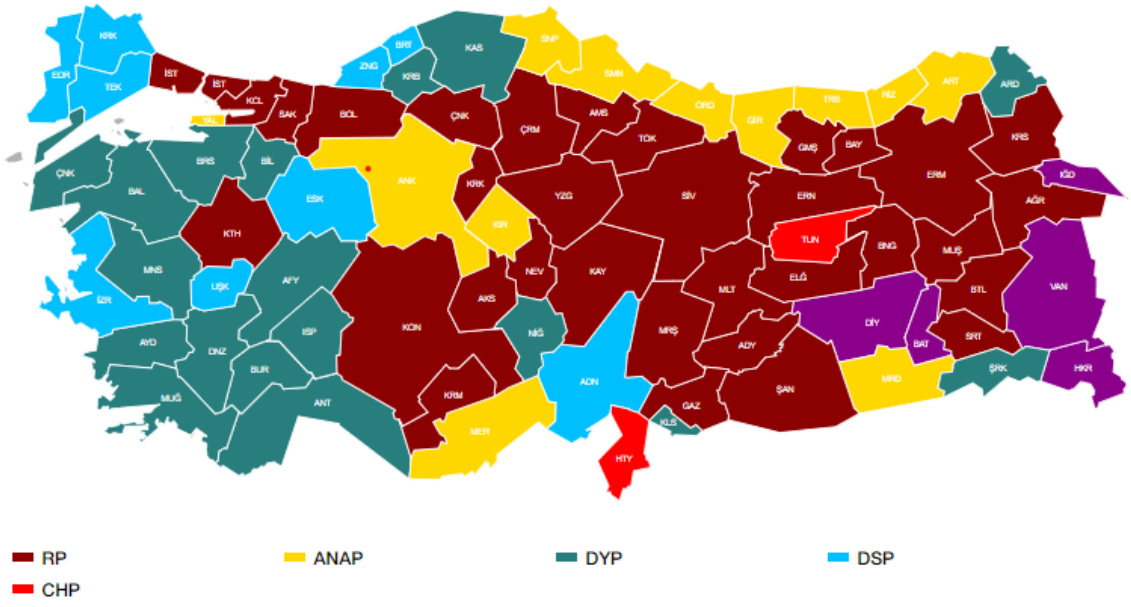
siyasi oluşumlarını kurduklarında kitle partisi haline gelmeyi ve parti kimliğini oluşturmayı başarmıştır (Akgün vd., 2002, s. 14). Ancak gelenekçiler yenilikçilerin koalisyon hükümeti döneminde diledikleri gibi hareket ettiklerini ve devletin önemli kadrolarında yer aldıklarını işaret ederek yenilikçilerin FP kapatıldıktan sonra yeni bir parti kurmalarını hizipçilik olarak nitelendirmişlerdir (Selim, 2002, s. 98). Hareketin en başarılı partisi kabul edilen RP, seçmenini muhafaza ederek dönemin koşullarına bağlı olarak değişmeye çalışmış, adil düzen söylemine başvurmuştur. Bu söylem tıpkı AKP'nin muhafazakar demokrat kimliği ile kendisini muhaliflerinden ayırması gibi RP'yi de muhaliflerinden ayırmak amacıyla geliştirilmiş, kimlik ve aidiyet yaratma konusunda partiye yardımcı olmuştur (Nebati, 2014b, s. 167).

AKP'nin kitle partisi olduğuna değinmiştik. Aslında kitle partisi haline gelme durumu Milli Görüş Hareketi partisi olan Refah Partisi için de geçerlidir. 1983 yılında kurulan parti her kesimden insanın sorununa eğilmeye çalışmış ve bu durum her seçim dönemi oylarının kademeli olarak artmasıyla sonuçlanmıştır (Nebati, 2014b, s. 158). 1980 darbesinden sonra hareketin içerisinde bulunan isimler ideoloğu kabul edilen Necmettin Erbakan da dahil siyasi yasaklıdır ve 1987 yılındaki referandumla beraber tekrar siyasete dönmüşlerdir. 90'lı yıllara kadar yasaklı isimler kendisini çok göstememiştir çünkü muhafazakar ve dini hareketlerin desteğini Anavatan Partisi lideri Turgut Özal almış ve başbakan olmuştur. Özal'ın CB olması sonucu Mesut Yılmaz parti başkanlığına getirilmiş ve muhafazakar liberal çizgide yer alan parti muhafazakarlıktan uzaklaşarak daha liberal bir hal almıştır (Ezikoğlu, 2021a, s. 37). Özal'ın ölümü ise partinin muhafazakar seçmeni tamamen kaybetmesiyle sonuçlanmış ve bu da RP'nin 1990'larda yükselmesinde etkili olmuştur. Ancak yükselmeyi farklı sebebe bağlayan araştırmacılar da vardır. Kemalist ideolojiye karşı İslamcılığın kırsal alanlarda gücünü arttırdığını savunan Narlı'ya göre o dönem kırdan kente yaşanan yoğun göç dalgasının etkisiyle partinin oylarında artış yaşanmıştır. Bayramoğlu ise partiyi destekleyen farklı kimlikleri sıralamıştır; Ilımlı Müslüman kimliği, İslam kimliği, Kürt kimliği, İç Anadolu kimliği, gecekondunun fakir kesimleri, dindar tüccarlar, Anadolu kökenli muhafazakar sanayiciler, küçük ve orta ölçekli ilçelerdeki alt sınıflar… (Narlı, 1999, s. 42). Parti Erbakan'ın genel başkanlık koltuğuna oturmadığı süre zarfında yerel ve milletvekili ara seçimi olmak üzere iki seçime katılmıştır. Bu seçimlerde ise; %4,4 (25 Mart 1984) ve %5 (28 Eylül 1986) oy oranına sahip olmuştur. Referandum

sonrası Erbakan genel başkanlık koltuğuna oturmuş ve parti 29 Kasım 1987 tarihinde girdiği seçimlerde oylarını %7,16 oranına yükseltmiştir. 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde ise %9,8 oy oranı ile artışı devam ettirmiştir. Ancak 1991 seçimleri için meclise girmenin ön şartı olan %10 barajı korkusu RP'yi Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yapmaya itmiştir (Ağırbaş, 2019, ss. 38-39). Nebati bu durumu pragmatik bir hamle olarak değerlendirmiştir. Bu ittifak sonucu RP, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesindeki Kürt seçmenin desteğini önemli ölçüde kaybetmiştir. İttifakın kısa sürede dağılması sonucu RP, Kürt Raporu hazırlamış ve bu raporda etnik temele bağlı ayrılıkçı yaptırımların karşısında durduğunu bildirmiş, Kürt dilinin öğrenilmesi için engel teşkil eden durumların kaldırılması, Kürtçe radyo-TV yayınlarının olması, Kürtçe şarkı türkü yasağının kaldırılması önerilerinde bulunmuştur (Nebati, 2014b, ss. 161-162). Mehmet Ali Birand 32. Gün programında RP'nin 1991 yılındaki başarısını Erbakan'ın parti içerisindeki değişimcilere (yenilikçilere) fırsat vermesi olarak değerlendirmiş ve o yıl RP solun ağzıyla konuşuyor yorumunda bulunmuştur. Programında değişim projesinin mimarı olarak bahsettiği RP Genel Başkan Yardımcısı Bahri Zengin'in ifadelerine de yer vermiştir. Bahri Zengin 1991 seçimlerinde her zamankinden farklı davranılması gerektiğini partinin kendi seçmeni dışında partiye endişeyle bakan %80-90'lık kesimi tespit edip endişelerini giderme yönünde hareket etmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Halkla doğrudan temasın sağlandığı seçim öncesinde, Bahri Zengin'in ifadesiyle; komünist, Marksist insanların katıldığı paneller düzenlenmiştir (1994, 32. Gün). 1991 seçim kampanyası sloganları partinin değişiminin ve farklı kitleleri de hedef kitlesi içerisine aldığının göstergesidir; "Babamı İşten Attılar Refah Partisi İktidarında Babam İşsiz Kalmayacak", "İki Yakamız Bir Araya Gelmiyor, Refah İktidarında İki Yakamız Bir Araya Gelecek", "Köylü Çalışıyor Karşılığını Alamıyor Refah Partisi İktidarında Köylü Emeğinin Karşılığını Alacak" (Karahan'dan aktaran Nebati, 2014b, s. 159). Oliver Roy partiyi; "Seçimlerde ve çok partili sistem içerisinde maksimum sayıda unsuru benimsemeye çalışan Batı tipi ama muhafazakar bir siyasi parti…" olarak tanımlamıştır (Roy'dan aktaran Ezikoğlu, 2021a, s. 38). Yapılan ittifak sonucu %16,7 oy oranıyla meclise 62 milletvekili girmiş, MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi) ve IDP'li vekillerin kendi partilerine geçmeleriyle 38 RP'li vekil mecliste yer almıştır. Kazan, RP'nin oylarının 1992 ara seçimlerinde %24,9'a çıkarmasını ve kitle partisi olmasını başarılı

muhalefet yapmasına bağlamıştır (Ağırbaş, 2019, ss. 39-40). 1994 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde %19 oy alırken 24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleşen seçimlerde %21,40 oy oranıyla mecliste en çok sandalyeye sahip parti olmuştur. RP'nin 1. Parti çıkmasına rağmen anlaşmanın sağlanamaması üzerine hükümet RP'nin yer almadığı bir koalisyon (ANAYOL) tarafından oluşmuştur. RP'li hukukçuların anayasaya itirazından sonra hükümet dağılmış, RP-DYP koalisyonu (REFAHYOL) kurulmuştur (Ağırbaş, 2019, ss. 40-41). Birçok RP'li isim o dönem ANAP ile bir koalisyon kurmanın daha faydalı olduğuna inanmış ancak farklı sebeplerden ötürü bu koalisyonun kurulamadığını ifade etmişlerdir (Selim, 2002, s. 82). Aşağıda verilen harita da hangi partilerin hangi şehirlerde 1. çıktığı bilgisine ulaşılabilir;

Şekil 5.1.1: 1995 Genel seçimi

(Yeni Şafak).

Akdoğan, RP'nin yükseliş sebeplerini; Adil Düzen projesine, Kürt-Türk meselesinin İslam kardeşliğiyle aşılmasına, partinin kimlik sunmasına bağlamıştır (Nebati, 2014b, s. 163). Ayrıca yerel seçimlerden aldığı başarılar sonucu belediyelerdeki (1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul dahil olmak üzere 5 büyük şehrin büyükşehir belediye başkanlıklarında bulunmaları) iyi yönetimi de parti için adeta referans olmuş, seçmen tarafından duyulan güven duygusu artmıştır (Nebati, 2014b, s. 172). Şevket Kazan ise, bu durumu 3 sebebe bağlamıştır; bunlardan ilki, Adil Düzen söylemi ikincisi, il, ilçe ve mahallelerde kurulan başarılı teşkilatlanmalar

üçüncüsü ise, halk ile sağlanan ilişkilerdir (Selim, 2002, s. 78). Parti birbirinden farklı kimlikleri temsil etme amacındadır ve bir kimlik partisi değil kitle partisi olma eğilimindedir. AKP için de aynı şey söz konusudur. Parti kimlik, ideoloji partisi değildir. Eski başbakan yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi kitabında AKP'nin muhafazakar demokrasi kavramını kullanma sebepleri maddeler halinde verilmiştir. Bu maddeler arasında 4. Maddede partinin kitle partisi olmayı amaçladığı ve kimlik partisi olarak nitelendirdiği Milli Görüş partileri ve diğer partileri bu yönüyle yerdiği yer almaktadır (Akdoğan, 2004, s. 19). Ancak bir partinin kitle partisi haline gelmesi için esnekleşmesi gerekmektedir. Aksi söz konusu olduğunda yani esnekleşmenin sağlanamaması durumunda modern parlamenter sistemlerde bir siyasi partinin hayatta kalması imkansızdır. Bu yüzden parti kimliğine zarar vermeden kitleselleşme sağlanmalıdır aksi taktirde partiler kimliksizlikle nitelendirilme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Akgün vd., 2002, s. 14). FP örneğini hatırlayalım; parti kapatılma korkusuyla yeni söyleme başvurmuş ancak bu söylemi pratiğe aktarmada sorunlar yaşamıştır. Bu da partinin kimliksiz, renksiz, siyasetsiz olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Kol, 2019, ss. 62-63). 17 Ağustos 1997 tarihinde FP kurulmuştur. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi parti kapatılma tehlikesine karşı söylem ve eylemlerinde farklılaşmaya gitmiş bu da partinin kimliksiz olarak nitelendirilmesinde etkili olmuş, Milli Görüş geleneği seçmeninin dahi desteğinin kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. 18 Nisan 1999 Genel ve Mahalli seçimlerinde oy oranı %15.41'dir. Milletvekillerinden Merve Kavakçı'nın başörtülü olması ve meclise yemin etmek için başörtüsüyle gelmesi tepkileri beraberinde getirmiştir. Parti kapatılma korkusuyla bu olay üzerinde fazla durmamış ancak yine de kapatılma kararından kaçamamıştır. 22 Haziran 2001 tarihinde parti, RP'nin devamı olması gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, bölünme de bu kapatılma sonucu yaşanmıştır (Zariç, 2016, s. 232). Temmuz 2001 tarihinde SP (Coşkun ve Yanar, 2020, s. 274), Ağustos 2001 tarihinde AKP kurulmuştur (Zariç, 2016, s. 233).

AKP 3 Kasım seçimlerine hazırlanırken "Teşkilatlar ve Milletvekili Adayları İçin Seçim Kılavuzu" adında bir kılavuz yayınlamış ve tüm parti teşkilatının bu kılavuza uygun davranmasını talep etmiştir. Bu kılavuzda seçim için kullanılacak reklam araçlarının içeriğine ayrıntılı şekilde yer verilmiş, herhangi bir bilgi kirliliği ve uyumsuzluğun yaşanmaması için bu materyallerde (afiş, el ilanı, bez afiş, broşür,

araç giydirme) yalnızca Ak Parti'nin amblemi olan ampul, "Herşey Türkiye için!" sloganı, Recep Tayyip Erdoğan'ın fotoğrafı ve aday olduğu bölge (diğer adaylar için örnek olması adına) yer almaktadır (AKP Seçim Kılavuzu, 2002, s. 3). Ayrıca bu kılavuzda her adayın kendine göre belirleyeceği "herşey Türkiye için!" başlıklı bir örnek metin bulunmaktadır. Bu örnek metinde partinin vaatleri "Partimiz,…" kelimesi ile başlamaktadır (AKP Seçim Kılavuzu, 2002, s. 30). Bu da partinin kendisini muhaliflerden nasıl ayırdığının söylemsel yansımasıdır. Ayrıca kılavuzun en başında Türk Siyasi Partiler tarihinde ilk defa kurumsal kimlik kitabını AKP'nin hazırladığı belirtilerek de partinin farkı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kitap partinin teşkilat yapısına verdiği önemin bir yansımasıdır. RP'nin teşkilat yapısının da başarılı olması üzerinde etkili olduğu düşüncesi oldukça yaygındır. Yani her iki partinin de başarılı örgütlenmesi ve seçmen ile doğrudan bire bir temas halinde olması başarılı olmaları üzerinde önemli bir katkı sağlamaktadır (Nebati, 2014b, ss. 170-171).

AKP, %34.3 oy oranına sahipken CHP %19.4 oy oranına sahiptir. Seçmenin %45'e yakını ise mecliste temsil edilmemektedir ve bu durum temsil sorununu beraberinde getirmektedir. Ayrıca hiç oy kullanmayan kayıtlı seçmenin %21 oranında olduğuna değinmiştik. AKP koalisyon hükümetlerinden bunalan halk için bir çıkış kapısı olarak görülmüş ve desteklenmiştir. 1999 yılında 20 olan oynaklık katsayısı 2002 seçimlerinde 54'tür. Ancak partinin tepki oylarıyla iktidara gelip gelmediğini ya da öyle olsa dahi bu oyları kalıcı hale getirip getirmeyeceği bir sonraki seçimlerde ortaya çıkacaktır (Akgün vd., 2002, ss. 4-5). Akgün ve çalışma arkadaşlarının ortaya koyduğu araştırmada seçmen davranışı üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki oy kaymaları ve parti değişimini açıklamada yetersiz kalması yönüyle eleştirilen sosyolojik yaklaşımdır. Sosyolojik yaklaşımda seçmen ait olduğu sosyal kimliğe bağlı olarak oy kullanır ve tercihi değişmez, her seçim aynı partiye oy verir. Bir diğer yaklaşım ise sosyo-psikolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre; seçmen çok küçük yaşlarda ailesi ve sosyal çevresinin etkisi altında kalarak siyasal tercihini şekillendirir ve bu tercih hayat boyu sabit kalır. Tek istisnası oy verdiği partinin sebep olduğu olumsuz koşullar sonucu tepki oyuna başvurmasıdır. Seçmen tepkisini ortaya koymak amacıyla farklı bir partiye oy kullansa dahi bir sonraki seçimlerde tekrar kendisini sosyo-psikolojik anlamda yakın hissettiği partiye oy verecektir. Üçüncü ve sonuncu yaklaşım olan Ekonomik yaklaşım ise rasyonel seçim modeli olarak da

bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre; seçmen kendi çıkarı doğrultusunda hareket eder ve bir sonraki seçimlerde yine çıkar odaklı hareket ederek tercihini kolaylıkla değiştirebilir. Bu yaklaşımın bir diğer versiyonu ise, geçmişe dönük oy vermedir. Yani seçmen oy verdiği partinin uyguladığı faaliyetleri değerlendirerek kendi üzerinde yarattığı değişimi artı ve eksileriyle ölçer. Burada asıl konu partinin uyguladığı ekonomik politika değil seçmen üzerinde bıraktığı etkidir (Akgün vd., 2002, ss. 7-9). Türk seçmeninin oy verme davranışına ilişkin çalışmalar literatürde azdır. Sayari, çok partili hayata siyasi elitlerin çatışması sonucu geçildiğini savunmaktadır (Akgün vd., 2002, s. 12). Türkiye özelinde seçmen davranışı üzerine bir değerlendirme yapmak gerekirse; 1946 yılında çok partili hayata geçişle beraber CHP'nin merkezi DP'nin ise çevreyi temsil ettiği görüşünden hareketle seçmenin sosyolojik oy verme eğiliminde bulunduğu yorumu getirilmiştir. Ancak DP'nin iktidara gelmesini ekonomik sebeplere bağlayan araştırmacılar da vardır; Karpat (1959), Bulutay ve Yıldırım (1968). 1980 yılında yaşanan ekonomik krizin aşılması için 24 Ocak kararlarıyla beraber ülke ekonomisi dışa açılmıştır (Tuncel, 2009, s. 779). 1980 darbesi sonrası siyasi partilerin kapatılması, dini kimliğe sahip siyasi partilerin kurulmasında etkili olmuş ve seçmenin sosyolojik yaklaşıma bağlı olarak oy verme eğiliminde olduğuna dair görüşler terk edilmeye başlamıştır (Akgün vd., 2002, s. 11). Darbe sonrası 24 Ocak kararlarında önemli bir aktör olan ANAP iktidara gelmiş ve ekonomik, sosyal, kültürel değişimler yaşanmıştır. 1994 ve 2002 yılları arası Türkiye'nin koalisyon hükümetleri ile yönetildiği dönemini oluşturur ve bu dönemde 3 büyük ekonomik kriz yaşanmıştır; 1994, 2000 ve 2001 krizleri (Tuncel, 2009, ss. 779-780). Akgün ve çalışma arkadaşları Türkiye'de 1994 yılından itibaren yaşanan ekonomik krizlerin sonucu olarak seçmenin protesto oylarıyla 1995'te RP'yi 2002'de ise AKP'yi iktidara getirdiğini savunmaktadır (Akgün vd., 2002, ss. 16-17). Sitembölükbaşı, Isparta'da 2002 genel seçimlerinde oy kaymaları ve öncelikli oy verme sebeplerinin neler olduğunu ortaya koymak için anket çalışması gerçekleştirmiştir. 1995 ve 1999 seçimleri için de gerçekleştirdiği benzer anket çalışmasını makalesinde 2002 genel seçimleriyle karşılaştırmalı olarak vermiştir. Anket sonuçlarına göre; seçmen 1995, 1999 ve 2002 seçimlerinde öncelikli sorun olarak "Ekonomik meselelerin çözümü" cevabını vermiştir (Sitembölükbaşı, 2005, s. 87). İkinci önemli sorun ise ülkenin içerisinde bulunduğu duruma göre farklılık göstermektedir (Sitembölükbaşı, 2005, s. 96). TÜSES'in

araştırma verileri de benzerlik göstermektedir; 1996 ve 1998 yıllarında en önemli sorun "hayat pahalılığı, enflasyon, ekonomi" dir. 2002 yılı anket sonuçlarında da 1996 ve 1998 sonuçlarında olduğu gibi en önemli sorun "hayat pahalılığı, ekonomi" olarak ağırlıktadır (TÜSES, 2002, ss. 16-17). 1994 ve 2002 yıllarında yaşanan ekonomik krizler göz önünde bulundurulduğunda verilen cevap çok da şaşırtmamıştır. Ancak ekonomik krizin yaşanmış olması partileri doğrudan iktidara taşımamaktadır. Örneğin RP o dönem kucaklayıcı bir tavırla ekonomik krizin etkilediği her kitle için ayrı bir çözüm önererek iktidara gelmeyi başarmıştır. Ancak her iki partinin de temel anlamda iktidara gelmesinde etkili olan ana nokta ekonomik kriz ve krizi fırsata çevirmeleridir. Seçmene sergiledikleri kucaklayıcı tavır ve sıkıntılarını sahiplenici dil her iki partinin iktidara gelmesinde önemli etkendir. AKP'nin yeni kurulmuş olması önceki dönem kıyaslaması konusunda eksiklik yaratmıştır ancak RP kuruluşundan iktidara geleceği seçimlere kadar kümülatif oy artışı yaşamıştır. Parti Adil Düzen retoriği etrafında kapitalizmin etkilediği her kitle için çözüm odaklıdır (Nebati, 2014b, s. 159). Merkezin dışında kalan ekonomik anlamda yoksullaşan halkı ve çevrede bulunan Batı yanlısı serbest piyasa aktörleri tarafından dışlanan orta ölçekli muhafazakar ekonomik aktörleri kendi siyaseti içerisine çekmek istemiş ve başarılı olmuştur (Ezikoğlu, 2021a, s. 40). Ancak Abdullah Gül, Adil Ekonomik Düzen söylemini gerçek dışı olarak değerlendirmiştir. Erbakan, Adil Düzenin Amerika ve Batıyı da kurtaracağını orada insan haklarının olmadığını ifade etmiştir. Bu da bu iki kutbu karşısına alması anlamına gelmiştir. Abdullah Gül ise o dönem uluslararası platformlara RP'yi temsilen katılmış ve sarıklı, cüppeli, sakallı RP'li imajını yıkmak için çaba sarf etmiştir. Partinin amacının rejim değişikliği olmadığını kanıtlamaya çalışan Gül, Erbakan'ın sert ve gerçek dışı söylemlerinin aksine parti amacını ekonomik anlamda var olan sıkıntıların giderilmesi ve din ve vicdan hürriyetinin sağlanması olarak belirtmiştir (Selim, 2002, s. 74). AKP'nin de iktidara geldiği süreçte Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri seçmeni önemli ölçüde etkilemiş, ülke ekonomisinde ve kişi başına düşen milli gelirde ciddi azalmalar saptanmıştır. Kapusızoğlu, 3 Kasım seçim sonuçlarını ekonomik krizin yaşandığı dönemlerde seçmenin tercihinde hükümetin ekonomik performansından dolayı sapmalar olabileceğinin kanıtı olarak işaret etmiştir (Kapusızoğlu, 2011, s. 130). Ayrıca TÜSES'in verilerine göre katılımcılara yöneltilen "Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike ne?" sorusuna verilen

yanıt 1998 yılında "terör" iken 2002 yılında "hayat pahalılığı, ekonomi" olmuştur. Terör ise işsizlik, dış olaylar ve etkenlerden sonraki tehlike olarak değerlendirilmiştir. Buradan hareketle 2002 yılında ekonomik anlamda sıkıntının daha yoğun hissedildiği sonucu çıkarılabilir (TÜSES, 2002, s. 18). Bir başka anket çalışması ise Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde seçmen araştırması üzerine yapılmıştır. Deneklerden en önemli 3 sorununu belirtmeleri istenmiş; yarısından fazlası ekonomi, yarısına yakını işsizlik, %20'si ise AB cevaplarını vermişlerdir (Akgün vd., 2002, s. 22). 1998 yılında yapılan anket sonuçlarına göre seçmenin yarısından fazlası AB'ye üyeliği desteklemektedir. 2002 yılında ise destekleyenlerin oranında düşüş gerçekleşmiştir ancak bu oran yine yarıdan fazladır ve üyeliği isteme sebepleri ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır (TÜSES, 2002, ss. 35-37). Milli Görüş geleneği ve AKP'nin AB'ye dair yaklaşımları kesin bir şekilde ayrılmaktadır. AKP, AB'ye üyeliği desteklerken gelenekçilerden oluşan Milli Görüş geleneğini sürdüren SP, karşısında yer almış, Batı için Hristiyan Kulübü söylemini sürdürmeye devam etmiştir (Zariç, 2016, s. 239). FP döneminde Milli Görüş partilerinin demokratik olmayan bir şekilde kapatılmalara maruz kaldığı göz önünde bulundurularak diğer Milli Görüş partilerine göre AB'ye üyeliğe karşı sert söylemlerden bir nebze olsun kaçınılmıştır. Bu durum Avrupa'nın demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Ancak bu kavramların tamamına İslamcı partilerin de önem verdiği iddia edilmiş, muhalif olma sebepleri ise Batı'nın kendi dışındaki milletlere karşı adaletsiz ve sömürgeci davranması olarak işaret edilmiştir (Gale, 2020, s. 92-94). Laikliğin ve temel hakların önemi ile RP'nin Batı karşıtı ideolojisinin Türk iç ve politikasında reddi AKP'nin Milli Görüş geleneğinden çıkardığı iki önemli derstir (Tepe, 2005, s. 71).

Yapılan anket sonuçlarına göre; Halkın yaşam standartlarını düşüren ekonomik krize hangi partinin çözüm bulacağı sorusuna deneklerin %40'ı AKP yanıtı vermiştir. Buradan partiye oy vermeyenlerin dahi partinin sorun çözme yetisine sahip olduğuna dair bir inanç duyduğu sonucu çıkarılabilir (Akgün vd., 2002, s. 23). Seçim sonuçlarından da anlaşılacağı üzere AKP'nin seçmeni RP'den daha iyi okuduğu ve istediğini verdiği sonucu çıkarılabilir (Ezikoğlu, 2021a, s. 42). Araştırmada katılımcılara kime oy verecekleri de sorulmuştur ve cevaplar seçim sonuçlarına oldukça yakındır. Seçimden sonra ise bugün seçim olsa yine aynı partiye oy verir

misiniz sorusuna %72.7 oranında evet %12 oranında hayır cevabı verilmiş. Evet oylarının çoğu AKP ve CHP seçmeninden gelmiştir. Seçmenin partiyi neden tercih ettiği sorusuna verilen yanıtlar ise çeşitlidir. AKP ve GP seçmeni diğer partilerden farklı olarak liderinin beğenilmesi gerekçesiyle de seçmenden oy almıştır. Özellikle GP'nin oyları parti liderinin beğenilmesi etkisiyle fazladır. AKP anket sonuçlarına göre; MHP, FP ve ANAP gibi sağ partilerin ve daha önce oy kullanmayan seçmenin desteğini almıştır (Akgün vd., 2002, s. 24-27). Parti kadrosu incelediğinde Milli Görüş Geleneğinden kopan isimlerden ve liberallerden oluştuğu görülmüştür. Parti kendisini hareketten kopan bir ayrılıkçı olarak değil sosyal anlamda Muhafazakar ekonomik anlamda liberal yeni bir oluşum olarak göstermiş ve merkez sağ seçmeni hedef kitlesine dahil etmek istemiş, bu isteğini de gerçekleştirmiştir (Zariç, 2016, s. 235). Özbudun, Türkiye'de seçmenin kendisini sağ ve sol olarak konumlandırmasında bir sorun olmadığını ancak Batı'daki sağ sol kavramıyla Türkiye'deki arasında farklılıklar olduğunu ifade etmiştir; Batı'da sosyo-ekonomik bir çerçeve üzerinden şekillenen sağ sol Türkiye'de kültürel kodlarla şekillendirilmiştir; Türkiye'nin şeriat ile yönetilip yönetilmemesi kararı gibi… AKP kuruluşu itibariyle İslami ya da şeriata dayalı bir yönetim anlayışı içerisinde olmadığını ispatlamaya çalışmıştır (Özbudun, 2004, ss. 15-16). AKP seçmenine yöneltilen şeriatla yönetilmek ister misiniz sorusuna yanıt her ne kadar ülke ortalamasının üzerinde olsa da bu durum SP-FP içerisinde çok daha fazladır. Bu da AKP ve Milli Görüş seçmeninin bu noktada farklılaştığının göstergesi kabul edilmiştir (Özbudun, 2004, s. 19). Dini değerlere önem veren seçmenin yarısına yakını AKP'yi tercih ederken; %23.8'i insan hakları ve demokrasiye, %16.5'i Milli değerlere, %4.9'u laikliğe, %2.2'si ise bireysel özgürlüğe önem verdiği için partiye oy vermiştir (Akgün vd., 2002, s. 31). Sitembölükbaşı'nın Isparta üzerinden gerçekleştirdiği anket çalışmasına göre; oy kaymaları 1995 ve 1999 seçimlerinde olduğu gibi sağ partiden sağ partiye sol partiden sol partiye şeklinde gerçekleşmiştir ancak farklı olarak AKP 2002 seçimlerinde sol parti seçmeninden de oy almıştır (Sitembölükbaşı, 2005, s. 93). Hatta sol parti tabanında en çok tercih edilen sağ parti AKP'dir. Sol partilerin genellikle merkez sağ partileri tercih ettiği varsayımı üzerinden AKP'nin merkez sağ partisi olduğunu yinelemiştir (Sitembölükbaşı, 2005, s. 95). Ali Bayramoğlu RP seçmenini 3'e ayırmıştır; İlk grubu büyük şehirlerdeki tarikat ve cemaat mensupları, 2. grubu Anadolu'daki tarikat ve cemaat mensupları, 3.

grubu ise tarikat ve cemaat mensubu olmayan dindar ve İslami gruplar oluşturmaktadır (Nebati, 2014b, ss. 169-170). Akdoğan AKP seçmeninin içerisinde kendisini İslamcı olarak tanımlayanların tüm anket sonuçlarında %5-10 bandında değiştiğini iddia ederek RP seçmeninden ayrıldığını ortaya koymuştur (Akdoğan, 2004, s. 107). 2002 seçim sonuçlarına göre GP içerisinde kendisini Türk olarak tanımlayan seçmen %90 oranıyla ilk sıradadır. AKP seçmeni ise %80 oranla GP'nin arkasında yer almıştır. Kendisini Müslüman olarak tanımlayan seçmen ise AKP seçmeninin %88'ini, GP seçmeninin %65'ini oluşturmaktadır. AKP seçmeni içerisinde kendisini çağdaş, Atatürkçü ve demokrat olarak tanımlayan seçmen ise CHP'ye göre oldukça azdır (Akgün vd., 2002, s. 32). AKP seçmeni gençler, düşük gelirliler ve düşük eğitimlilerden oluşmaktadır (Özbudun, 2004, s. 14). Seçmenin %47.4'ü AB'ye üyeliğe sıcak bakmaktadır. TÜSES'in verilerine göre AKP seçmeninin %27,4'ü FP'den gelmektedir. Bu da FP seçmeninin önemli bir kısmının SP'ye gitmesi olarak değerlendirilmiştir. Partiye MHP'den %21,9 ANAP'tan %9,2 DYP'den %7,3 DSP'den ise %6,9 oy gelmiştir. Özbudun MHP'den gelen oyların 1999 yılında MHP'ye tepki oyu verenlerin olduğunu iddia etmiştir. Parti en yüksek oyu esnaf ve zanaatkarlardan almıştır (Özbudun, 2004, ss. 19-20). Özbudun, seçimden bir yıl sonra gerçekleştirdiği "2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler" konulu konferansta, 2002 seçimlerini kimlik sorunu kavramı üzerinden ele almış. AKP'nin İslami kimliği, MHP'nin Türk Milliyetçiliğini ve HADEP'in (Halkın Demokrasi Partisi) Kürt Milliyetçiliğini temsil ettiğini ifade ederek bu partilerin oylarının %48.9'u bulduğunu belirtmiş, İslami kimliğin daha ağır bastığı SP ve Türk Milliyetçiliğinin daha fazla temsil edileceği BP'nin oylarıyla beraber toplam oyun %50'yi aştığını yani seçmenin yarıdan fazlasının politik-ekonomik sorunlara değil kimliğe dayanarak oy verdiğini iddia etmiştir (Özbudun, 2004, ss. 11-12). Özbudun bu iddiasını TÜSES'in araştırma sonuçlarına dayandırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre 1998 ve 2002 yıllarında seçmenin kendisini etnik kimlik ile ifade etme oranında artış yaşanmıştır. Örneğin; 1998'de kendisini Alevi olarak tanımlayanlar %3,6 iken 2002'de bu oran 7,8'e yükselmiştir (Özbudun, 2004, s. 21). AKP'nin kitle partisi olduğu ve partinin kurulduğu yıl itibariyle İslami kimliği vurgulamadığı, muhafazakar demokrat kavramıyla ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda bu çalışma bu iddiayı ve kimlik kaygısı ile oy verenlerin de var olabileceği ancak seçmenin yarısından fazlasının kimlik kaygısı ile oy verdiği

iddiasını kabul etmemektedir. Parti her ne kadar kurulduğunda İslami söylem ve düzenlemelerden uzak dursa da partinin kurucu kadrosunun Milli Görüş Geleneğinden geldiği ve parti kurucusu Recep Tayyip Erdoğan'ın dindar bir Müslüman olduğu bilinmektedir. İmam Hatip Lisesi mezunu olan Erdoğan ilerleyen yıllarda İHL mezunlarını yücelten açıklamalarda bulunmuş, eşi ve kızının başörtülü olmasından dolayı kamusal alanlara girmede yaşadığı sıkıntıdan hareketle başörtüsü yasağını kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuş ve bunu din ve vicdan hürriyetinin sağlanması adına gerekli görmüştür (Akyüz, 2016, s. 40). RP, diğer Milli Görüş geleneği partilerinden farklı olarak laiklik karşıtı bir duruş sergilememiştir. Mustafa Kemal Atatürk dönemini laikliğin anlamı ve uygulanışı yönüyle eleştiren Erbakan, Batı'da laikliğin Türkiye'de olduğu gibi bir anlama sahip olmadığını tüm inançların korunmasını ifade ettiğini iddia etmiş ve RP'nin radikal İslam'dan uzak duracağını belirtmiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 39). Ancak RP'de halefi olduğu diğer Milli Görüş Partileri gibi laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle kapatma davasıyla karşı karşıya kalmıştır (Köni ve Açıkgöz, 2013, s. 51).

5.2 AKP ve RP İktidarda

AKP, Milli Görüş geleneğine bağlı partilerin laiklik karşıtı olması gerekçesiyle birçok kez kapatma ile karşı karşıya kalmasını göz önünde bulundurarak iktidara geldiği ilk iki dönem dini düzenlemelere yer vermemiş bu düzenlemelerin uygulanması için uygun zemini hazırlamış, partiyi güvence altına alacak politikalarda bulunmuştur. Erdoğan'ın 2001 seçimlerinden sonra "Başörtüsü birinci sorunumuz değil" söylemi bunun en büyük göstergesidir. Bu duruma bir başka örnek ise 2004 yılında İHL'lerin katsayı engelini kaldırmaya yönelik kanun değişikliğinin meclisten geçmesi ancak CB tarafından reddedilmesidir. Yasanın tekrar gönderilmesi durumunda kabul edileceğinin bilinmesine rağmen tekrar göndermemişlerdir (Akyüz, 2016, ss. 41-42). 2003 yılında Kur'an kurslarının iki aylık süre ile sınırlandırılmaması, yurt açma izninin verilmesi, gece kurslarının açılması gibi çeşitli girişimlerde bulunulmuş ancak bu girişimler Danıştay tarafından iptal edilmiştir. 2005 yılında ise yasa dışı Kur'an kursu açmanın cezasını hafifleten bir yasa tasarısı sunulmuştur. Meclisten geçen yasa yine CB engeline takılmıştır. Bir başka düzenleme ise 2006 yılında park, sahil ve yüzme havuzlarının kadın-erkek olarak ayrılmasını içermektedir (Köni ve Açıkgöz, 2013, ss. 54-55). Bunun bir benzeri RP'li Konya Belediye Başkanı Halil Ürün'ün kadın ve erkek için ayrı otobüs tahsis etme

projesidir. Yukarıda da ifade edilen girişimlerden anlaşılacağı üzere parti dini uygulamalara yönelik düzenlemelerden tamamen uzak durmamış, sadece ısrarcı olmamıştır. Akdoğan bu durumu partinin siyasal İslamcı olarak nitelendirilmekten kaçınması bunun yerine dini değerlere önem veren muhafazakar bir parti olarak anılmayı tercih etmesi olarak değerlendirmiştir. Partinin ilk iki dönemini ve seçmenin partiye olan yaklaşımını anlamada İnsel'in ifadesi yardımcı olacaktır;

> *"Üniversitelerde türban, İmam Hatip okullarının konumu, hatta kamu alanlarında başörtüsünün varlığı konularında AKP, göreli pragmatik bir politika izleyip, ekonomi yönetimindeki yeteneklerine güven sağladıktan sonra, bu sorunları sınırlı alanlarda ve deneme yöntemiyle gündeme getirmek eğilimi sergiliyor. AKP'nin yeni seçmen tabanı bu konularda güçlü bir duyarlılığa sahip değil. AKP kök seçmeni ise, "Hiç olmazsa bizden insanlar iktidarda olsun" diyerek, bu simge konularda adım atılmasa da onu desteklemeye devam ediyor"* (İnsel'den aktaran Akdoğan, 2004, s. 111).

Erbakan'ın başbakanlık yaptığı dönemde ise Batı'ya alternatif olarak İslami partilerden oluşan D-8'i kurması (Ezikoğlu, 2021a, s. 42), İslam devletleriyle ilişkilerin iyileştirilmeye çalışılması, dini cemaat liderleriyle kurulan iletişim ve dini konularla ilgili yapılmak istenen düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır (Köni ve Açıkgöz, 2013, s. 52). DYP ile koalisyon ortağı olduğu için yapılmak istenen birçok şey gerçekleşme aşamasında sorunla karşılaşmıştır; başörtüsü sorununun çözümü, Taksim'e camii yapılması gibi. Ancak yine de bu tarz girişimlerden vazgeçilmemiş, ısrarcı davranılmıştır (Baykal, 2017, s. 301). Şevket Kazan koalisyon ortaklığının gerçekleştiği dönemde RP'nin belli başlı politikaları uygulayamamasını ve parti programına tam anlamıyla bağlı kalınmamasını seçmen tarafından kullanılabilecek bir durum olarak değerlendirmemiş, koalisyon kurmanın her iki parti programını da kapsadığını belirterek uygulamanın normal seyrettiğini ifade etmiştir (Selim, 2002, s. 88). Erbakan'ın Mısır, Lübnan ve Libya'yı kapsayacak olan Afrika gezisi İç İşleri Bakanı Ağar'ın eleştirileriyle karşı karşıya kalmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise ekonomik kaygılardan ötürü yakınlaşmanın gerekliliğinden bahsetmiştir (Baykal, 2017, ss. 301-302). Bu gezi sonrası müteahhitlerin parası alınmış ve PKK her iki ülke tarafından terör örgütü olarak tanınmıştır (Selim, 2002, s. 112). AKP dış politikası ise öncelikli olarak AB ülkeleri ile ilişkilerin iyi tutulması yönündedir. Bu İslam ülkelerine düşman olunduğu anlamına gelmez, İslam ülkeleri ile ilişkiler de önemsenmektedir. Ama AB ülkeleri önceliği oluşturmaktadır (Çaha, 2006, s. 18).

Bunun yanında bazı araştırmacılara göre, AKP hükümeti komşularıyla sıfır sorun politikası izleyerek pasif dış politikayı bırakmış, bölgesel hatta küresel güç olma hedefiyle hareket etmiştir. Yenigün bu durumu Türkiye'nin ülkelere göre strateji belirlemesi olarak ifade eder. Örneğin; Fas, Malezya, Filistin gibi ülkelerle dini, Türk Cumhuriyetleri ve Avrupa'daki Türk azınlıklarıyla milli, Almanya, Fransa Avusturya gibi ülkelerle Batılı, ABD, Rusya, İngiltere gibi ülkelerle global kimlik ve değerlerin öne çıktığı şekilde ilişki içerişinde bulunmuştur. Arı ve Pirinççi gibi araştırmacılar AKP hükümetinin uyguladığı dış politikanın ülkeyi süper güç haline getirdiğine inanmaktadır. Parti ilk döneminde ABD ve AB arasında kalmış ve AB'yi seçmiştir. ABD'nin Irak işgali sırasında kuzeyden cephe açmak istemesi ve AB ile ilişkiler için demokratikleşme şartı birbiriyle çelişen durumlardı. TBMM'nin ve elli kadar AKP'li vekilin ret oyu vermesi sonucu Türkiye cephe açılmasına izin vermeyerek AB'ye yakınlaşmıştır. 2009 yılı itibariyle AB Türkiye ilişkileri donmuş ve Türkiye yönünü ABD'ye çevirmiş, ABD ilişkileri 2005 yılı itibariyle iyileşmeye başlamıştır. Aygül, Türkiye-AB ve Türkiye-ABD ilişkileri arasında ters bir orantı olduğunu ifade etmiş (Aygül, 2014, ss. 47-55) ve AKP'nin iktidara geldiği günden itibaren iç politikada tek başına hareket ettiğini işaret ederek dış politikada da tek karar alıcı olduğunu ve dış politikadaki faaliyetlerinin iç politika için kazanca dönüştürüldüğünü düşünmektedir (Aygül, 2014, s. 67).

RP, AKP'den farklı olarak değiştirmek ve uygulamaya koymak istediği yenilikleri bir zorunluluk olarak görmüştür. Bu değişikliklerin olası bir engellemeyle karşı karşıya kaldığı durumda kaos ve zorlamanın hakim olacağının sinyalleri Erbakan'ın "geçiş dönemi yumuşak mı olacak, kanlı mı olacak, altmış milyon buna karar verecek" ifadelerinden çıkarılabilir (Coşkun ve Yanar, 2020, s. 272). Buradan Erdoğan'ın Milli Görüş geleneğinden farklı olarak yapmak istediği şeyi yaparken siyasi konjonktürü ölçerek kendi siyasi varlığına tehdit oluşturacak olası bir müdahaleyle karşılaşmamak adına kendisini güvence altına aldıktan sonra yapmak istediklerini çok daha planlı ve stratejik bir şekilde yaptığı sonucu çıkarılabilir. Milli Görüş Hareketi her ne kadar Refah Partisi döneminde Batı karşıtlığından taviz verse de İslamcılık ajandasından kopamaması siyasal bekasının kısa olması üzerinde etkili olmuştur. Milli Görüş geleneğinden dersler çıkaran AKP'de ilk iki döneminde İslamcılık vurgusundan ve Batı karşıtlığından kaçarak Batı'nın desteğini almıştır (Ezikoğlu, 2021a, ss. 41-42).

Abdülkadir Aksu, partinin Doğru Yol Partisi ile koalisyon ortaklığı yaptığı yıllarda (Refahyol hükümeti dönemi) almış olduğu önlemlerle beraber ekonomik anlamda birçok sıkıntıyı çözüme kavuşturduğunu, paradan para kazananların önünü kestiğini ifade etmiştir (Selim, 2002, s. 83). Süleyman Arif Emre de o dönem yaşanan ekonomik iyileşmelerden bahsetmiştir; hazineye 30 milyon para girdisi, memura, işçiye emekliye, üreticiye dönük iyileştirmeler (Selim, 2002, s. 99)… Parti ilk kurulduğu yıllarda Adil Düzen projesiyle beraber gelir dağılımındaki adaletsizliği gidereceğini, kimlik partisi olduğunu, İslam kardeşliği fikrine sahip olduğunu ve rüşvet, yolsuzluk gibi ahlak dışı olaylarla mücadele ederek dürüst bir politika izleyeceğini vaat etmiştir. Bu vaatler partinin oylarının artmasında etkili olmuş, partiyi iktidara kadar taşımıştır (Kol, 2019, s. 49). Ancak koalisyon ortaklığı yaptığı bu dönemde adil düzen söylemini terk etmek durumunda kalmış ve muhalifken söylediklerini iktidara geldiğinde uygulayamamış, eleştirdiği birçok şeyi gerçekleştirmiştir; İsrail ile iş birliği, Avrupa Topluluğu ve Gümrük Birliği Antlaşmasının hükümet programına girmesi... Savunması ise, "Tek başına iktidar değiliz." olmuştur (Kol, 2019, s. 52). Ayrıca yine bu dönemde ekonomik krizler ve yolsuzluklar yaşanmıştır ve yaşanan bu olaylar karşısında RP'nin tepkisi siyasal bekası üzerinde etkili olmuştur. Adil Ekonomik Düzen projesinin aksine partinin adı yolsuzluklarla, para kaçırmalarla anılmıştır… O dönem devlet-mafya-siyaset ilişkisi Balıkesir'in Susurluk ilçesinde 3 Kasım 1996 tarihinde meydana gelen trafik kazasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Bir kamyon ve aracın karıştığı trafik kazasında aynı araç içerisinden eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı İstanbul Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ, Interpol tarafından aranan ülkücü Abdullah Çatlı, Aşiret lideri olduğu bilinen DYP'li Milletvekili Sedat Bucak çıkmıştır (Baykal, 2017, s. 297). Ayrıca aracın bagajından ruhsatsız silahlar, susturucular, yeni pasaportlar, Abdullah Çatlı'ya ait olduğu bilinen farklı kimlikler ele geçirilmiştir (1996, 32. Gün Arşivi). Mehmet Özbay sahte kimliğiyle araçta bulunan Abdullah Çatlı kaza sonucu hayatını kaybetmiştir (Berberoğlu, 1997, s. 22). Mehmet Ağar ve birçok emniyet kökenli isim 1995 seçimlerinde DYP'den meclise girmişler ve o dönem DYP için Polis Akademisi yakıştırmaları yapılmıştır. Gazeteci Enis Berberoğlu'nun Susurluk Olayı üzerine o dönem ki haberlerden faydalanarak ortaya çıkardığı kitabında Çiller'in alternatif örgütü olarak bahsettiği yapılanma içerisinde; Mehmet Ağar, Tarık Ümit, Yaşar Öz, Abdullah Çatlı ve Nurettin Güven vardır (Berberoğlu, 1997,

ss. 18-19). Erbakan'ın Libya gezisine karşı çıkan İç İşleri Bakanı Mehmet Ağar, Tansu Çiller ile görüşmesinin ardından istifa etmiştir. Ancak istifa etmesinin arkasında birçok gerekçe mevcuttur; 28 Temmuz 1996 tarihinde İstanbul'da öldürülen kumarhane işletmecisinin zanlıları bu olaylı trafik kazasına karışan isimlerden Sedat Bucak'ın koruma polisleridir; Ayhan Çarkın, Ercan Aksoy, Oğuzhan Yorulmaz. Bu isimler Sedat Bucak'ın talebi üzerine Mehmet Ağar tarafından koruma olarak görevlendirilmişlerdir. Ve cinayet işlenen silahta Abdullah Çatlı'nın parmak izi vardır. Bir diğer olay ise Abdullah Çatlı'ya ait olan sahte Emniyet Genel Müdürlüğü Uzmanı kimliğidir (Baykal, 2017, s. 297). İç İşleri Bakanının istifası Tansu Çiller'in isteği üzerine gerçekleşmiştir. Susurluk olayının çözülmesi için Mecliste Susurluk Araştırma Komisyonu kurulmuş başına da RP'li Mehmet Elkatmış getirilmiştir. Ancak bu komisyon hiçbir çözüm getirmemiştir (1996, 32. Gün Arşivi). Şevket Kazan partinin Susurluk Olayı sonrası gerekli araştırmayı yaptığını ve sorumluların yargılanmasında yardımcı olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca arka bahçede derin devletin etkili olduğunu işaret etmiştir (Selim, 2002, ss. 108-109). Erbakan'ın bu olaylar karşısında sessizliği kamuoyu tarafından koalisyon ortağını koruyor iddialarının atılmasına neden olmuştur (Baykal, 2017, s. 298). Fasa fiso açıklaması ise oldukça tartışmalı bir yer tutmuştur. Ancak Kazan bu ifadeye açıklık getirmiş, yaşanan olaylara değil Mesut Yılmaz'ın elimde belgeler var sözüne istinaden CB'na gönderdiği belgelerin Erbakan'ın eline geçmesi sonucu bu ifadeyi kullandığını ortaya koymuştur (Selim, 2002, s. 109). RP'li Bülent Arınç yaptığı açıklamasında o dönem koalisyon ortağı oldukları DYP'yi Susurluk Olayı ile hiçbir alakaları olmamalarına rağmen sırf hükümetin devamı ve hükümet ortağının rahatlığı için koruduklarını, olayı küçümsediklerini ve hiçbir siyasi sonuç vermeyen meclis araştırma komisyonunun işlevsizliğini kabul etmiş, bu olaylar silsilesinin sonucu olarak halk desteğini kaybettiklerini ifade etmiştir (1996, 32. Gün Arşivi). Arınç'ın bu açıklamalarını Erbakan'ın o dönem ki tavır ve tutumu destekler niteliktedir. Örneğin bu olayda yargılamalara ilişkin milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmaması fikrine sahip olan Erbakan (Baykal, 2017, s. 278), sokaklara dökülerek protesto eden halkı "gulu gulu dansı" yapmakla itham etmiştir. Kendi tabiri olan gulu gulu dansını da yine kendine göre açıklamıştır: "Zencilerin yaptığı danstır. Zencilerde kültürsüzdür, bilgisizdir". RP'nin bu tavrına cevap; Eski Mit Müsteşarı ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Teoman Koman

ve Eski Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ'dan gelmiştir. Meclis araştırma komisyonunun yapmış olduğu davete katılmayan bu iki üst rütbeli isim bir nevi 28 Şubat'ta RP'nin nelerle karşılaşacağının işaretidir (1996, 32. Gün Arşivi). Afiş çalışmalarında, gazetelerde yolsuzluk ve yoksulluk ile mücadele edeceğini vaat eden parti birden bunlara sebep olan taraf olarak nitelendirilmiştir (Kol, 2019, s. 50). 27 Mayıs 1997 tarihinde Susurluk Komisyonu, raporu ele almak için TBMM Genel Kurulunda toplanmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı olan Meral Akşener 11 Haziran 1996 ve 3 Kasım 1996 tarihleri arasında 10 çetenin yakalandığını ilan etmiştir (Berberoğlu, 1997, s. 22). Berberoğlu Susurluk olayını bir sinema filmine benzetmiştir; "bir ülkücü: Abdullah Çatlı. İki polis: Hüseyin Kocadağ ve Kemal Yazıcıoğlu. Bir mafya şefi: Behçet Cantürk. Yardımcı oyuncular: Mehmet Eymür, Meral Akşener." olarak belirlemiş ve bu olayın 20 yıllık bir tarihe sahip olduğunu iddia ederek 20 yıl öncesine gidilmesi gerekliliğinden bahsetmiştir (Berberoğlu, 1997, s. 31). 28 Şubat öncesi bir diğer önemli olay ise Kudüs'ü anma gecesidir. RP'li belediye başkanı Bekir Yıldız'ın: "Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz" sözleri Devlet Güvenlik Mahkemesini harekete geçirmiş, 4 Şubat 1997 tarihinde Etimesgut'ta bulunan zırhlı birlikler sokağa çıkmıştır. Ancak Erbakan bu durumu da ciddiye almayarak "… olayları gulu gulu dansına çevirmeyin." ifadesini kullanmıştır (Baykal, 2017, s. 301). Şevket Kazan ise bu gecenin düzenlendiğinden genel merkezin haberi olmadığını belediye başkanının bu geceyi düzenlerken parti genel başkanlığına bildirmediğini ifade etmiştir (Selim, 2002, s. 111).

AKP'nin yolsuzluklara karşı konumunu değerlendirmek gerekirse ilk döneminde 3Y formülünden söz edilmiştir. Bu formüle göre parti o dönemin başlıca sorun kaynakları olan "Yoksulluk", "Yolsuzluk" ve "Yasaklar" ile mücadele edecektir (Alkış, 2013, s. 145) ve partinin adı kendisini diğer partilerden ayırmak amacıyla yolsuzluklara bulaşmamış, kirlenmemiş, temiz anlamını vermek için AK olarak belirlenmiştir (Kol, 2019, s. 147). Ancak parti ilerleyen yıllarda muhaliflerinin (Meral Akşener, Umut Oran…) "3Y ile geldi 3Y ile gidiyor" yorumlarına maruz kalmıştır. Demirel, Türkiye'de şeffaf ve temiz bir idare öneren muhalefet eksikliğinden dolayı iktidara gelen partilerin yolsuzluğa kolaylıkla bulaştığını ve bu durumun seçmen için oy kaybına sebep olan bir faktör olmadığını belirtmiş ve yolsuzluğun sağ kesim tarafından dar bir anlama sahip olduğunu Recep Tayyip Erdoğan'ın "Ben yolsuzluk dendiğinde şunu anlarım, devlet kasası soyuluyor mu

soyulmuyor mu ona bakarım" cümlesini örnekleyerek vermiştir. Ayrıca sağ kesimin iktidarda uzun süre kalamayacağı düşüncesiyle iktidarı döneminde imkanları sonuna kadar kullandığını ve iktidara gelen kişinin kendisini otoritenin tek sahibi hissetme eğiliminde bulunduğunu ifade etmiştir. Türkiye'de siyasal geleneğin yolsuzlukla mücadeleyi oy kaybettirmeyeceği düşüncesiyle ikinci plana attığını iddia etmiştir. Siyasetçinin takdir yetkisinin yolsuzluk olarak nitelendirilmeye açık olması siyaseti ya da siyasetçiyi itibarsızlaştırma olarak görülmüş bu da yapılan yolsuzluğun inandırıcılığı hakkında sıkıntılar doğurmuştur (Demirel, 2015, ss. 114-116).

Kurulduğu zaman ekonomik anlamda IMF (uluslararası para fonu) politikalarının 2000 programından farklı bir politika benimseyeceği izlemini verse de tek başına iktidara gelmesiyle beraber bu politikalara yöneltilen eleştirileri görmezden gelmiş ve uygulayıcısı olmuştur (Ekzen, 2013, s. 475). 1997-1998'de etkili olan Doğu Asya Krizinden sonra Türkiye'de dahil olmak üzere birçok ülkede ekonomik krizler yaşanmıştır. 1999'da küçülen Türkiye ekonomisi 2001'de krizle beraber dibe vurmuştur. Partinin ilk dönemi olarak incelenen 2002-2007 yılları arasında hem Dünya'da hem de Türkiye'de ekonomik anlamda bir büyümeden söz edilmektedir. Parti hedeflediği gibi yabancı sermaye ile iş birliği içerisinde olmuş ve 2003-2007 arasında ülkeye yaklaşık 186 milyar dolar net sermaye girişi sağlanmıştır. Artan sermaye girişleri ülkenin dış borçlarını arttırmış ve birtakım sorunların doğmasına neden olmuştur. Dolaysız yabancı sermaye yatırımları 2007 itibariyle toplam sermaye girişinin %40'ını oluşturmuş ve cari açığın kapanmasında etkili olmuş, büyüme hızını arttırmıştır. Artan bu büyüme hızı 1994 krizini izleyen 4 yılın büyüme hızıyla karşılaştırıldığında yakın yüzdelik dilime sahip olunduğu görülmüştür. 1995-1998 arasında büyüme hızı %7 iken 2003-2007'de bu oran %7,6'dır. Yani ekonomik krizin yaşanmış olduğu her iki dönemde de büyüme hızı yüksektir. Ancak ilk 5 yıl boyunca her yıl yabancı sermaye girişinin artış gösterdiği AKP hükümetinin 1. döneminde cari açık da buna bağlı olarak artmıştır. Cari açık milli gelire oranla 1995-1998 arasında %0,7 iken 2003-2007 arasında %6'dır. Boratav, bu açığın giderek artmasını Gümrük Birliği etkilerine ve TL'nin aşırı değerlenmesine bağlamış ve yaşanan ekonomik büyümenin AKP hükümetine mal edilmesinin yanlışlığından bahsetmiştir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere o dönem Dünya'da sermaye hareketleri ve dış talepler bakımından bir canlanma vardır. Ayrıca ekonomik kriz sonrası yaşanan ekonomik büyümeler olasıdır. Ve yine Boratav'a göre, Türkiye'nin

yaşamış olduğu ekonomik büyüme AKP'nin 5 yıllık başarısı olarak değil, Bretton Woods kurumları müdahalesinden dolayı IMF'nin 10 yılı değerlendirilmesine tabi tutulmalıdır (Boratav, 2013, ss. 464-469). 1998 yılında üçlü koalisyon hükümetinin başlattığı AB tarafından da desteklenen 2000 programı AKP'nin uzatmasıyla 10 yıllık IMF-Dünya Bankası programına dönüşmüştür (Ekzen, 2013, s. 476). Ekzen'e göre, parti herhangi bir ekonomi politikasına sahip değildir ve kurulduğu zamanlarda anti-IMF'ci, anti-liberal kesimi kucaklamaya çalışmıştır ancak iktidara gelmesiyle hızla bu anlayıştan uzaklaşarak neo-liberal politikalara bağlı hareket etmiştir (Ekzen, 2013, s. 490).

Özbudun ve Hale Ak Parti'nin silahlı kuvvetler ile ilişkisini 3 döneme ayırarak incelemiştir. 2002-2006 yılını kapsayan dönem kontrollü anlaşmazlık olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde doğrudan doğruya bir yaptırım yaşanmamasına rağmen AKP'nin İslamcı ya da benzeri bir sistem kurma eğiliminde olduğu fikri ordu ile partinin arasının gerilmesine neden olmuştur. Ayrıca AKP'li bakan ve vekillerin eşlerinin resmi programlara başörtüsü ile katılması da bu gerilimi arttırmıştır. 2003 yılında hükümetin İHL ile ilgili düzenlemeleri ordudan sert tepkiler almış ve İHL mezunlarının yalnızca dini hizmetlerde görev alması gerektiği Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök tarafından ifade edilmiştir. AB ile uyum süreci içerisinde ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azalması için birtakım düzenlemelerde bulunulmuştur (Özbudun ve Hale'den aktaran Akyüz, 2016, s. 49). MGK'nın sivilleşmesiyle ve görev alanının daraltılmasıyla beraber ordunun siyasete müdahalesinin önü kesilmiştir (Akyüz, 2016, ss. 48-49). Bu düzenlemeler ordu ile sınırlı değildir. AKP hükümeti döneminde hız kazanıldığı düşünülen AB'ye uyum sürecinde demokratikleşme adı altında siyasi tartışmaların olmadığı çok sayıda değişiklik yapılmıştır (Kaygusuz, 2013, s. 412). Bu değişiklikler AB'ye üyeliğin katılım şartı olan Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesi amacıyla hazırlanan uyum yasa paketleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 2002-2004 döneminde 8 adet uyum paketi çıkarılmış ve 53 yasanın 218 maddesi değiştirilmiştir. 2006 yılında ise 9. Reform paketi kamuoyu aracılığıyla duyurulmuştur (Akyüz, 2016, s. 47). Yedinci uyum paketi ile askeri mahkemelerde sivillerin yargılanmasına ilişkin sınırlama getirilerek askeri mahkemelerin yetki alanı kısıtlanmış, MGK'nın toplanma sıklığı azaltılmış, Başbakan ve CB talebi ile kurulun toplanmasına ilişkin düzenleme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk

tüzel kişilerinin MGK Genel Sekreterliği istediği taktirde her türlü gizli belge ve bilgiyi verme zorunluluğu kaldırılmış, Genel Sekreterin başbakanın önerisi CB'nin onayı üzerine seçileceği düzenlenmiştir (Akyüz, 2016, s. 51). Kaygusuz, sürecin hızlı bir şekilde ilerlemesiyle hükümetin uygulama konusundaki hız ve kararlılığının aynı olmadığını ifade etmiş ve Türkiye Yayıncılar Birliği'nin düzenlediği Yayınlama Özgürlüğü 2007 raporundan özet bilgiler vermiştir. Bu rapora göre; sadece 2006-2007 yılında 43 yazar ve 24 yayınevi yazıp yayınladığı 43 kitaptan dolayı yargılanmışlardır (Kaygusuz, 2013, s. 413). Laiklik tartışmaları AKP için de söz konusu olduğunda parti 2007 seçim beyannamesinde laikliğe daha fazla vurgu yapmak zorunda kalmıştır (Akyüz, 2016, s. 46). 2007 genel seçimlerinde AKP, %46,7 oy oranıyla iktidarını korumuştur (Konda, 2018). Buna rağmen 2008 yılında parti tıpkı Milli Görüş geleneği partilerinde olduğu gibi laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatılma davasıyla karşı karşıya kalmıştır (Akyüz, 2016, s. 46). Bu kapatma davasının diğerlerinden farkı ise ilk kez tek başına iktidarda olan partiye karşı açılmış ve kısa sürede sonuçlanmış olmasıdır (Sevinç, 2013, s. 264). Ayrıca dava sonucu uygulanan yaptırım açısından da siyasi partilerin kapatılmaları tarihinde bir ilktir. Anayasa Mahkemesi kapatma davasını reddetmiştir. 11 üyeden 1'i davayı reddederken, dördü partinin laikliğe aykırı eylemlere sahip olduğunu belirtmiş ancak bunun kapatılma gerektirecek boyutta olmadığını ifade etmiştir. Ve kapatılma için gerek olan 7 oy sağlanamamış dava reddedilmiş, devlet yardımının yarısının kesilmesi kararı verilmiştir (Sevinç, 2013, s. 275). 2007 yılında ise Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden e-muhtıra yayınlanmıştır. 2007 yılı Özbudun ve Hale'nin ifadesiyle meydan okuma ve kriz dönemidir. CB eşinin başörtülü olma korkusu ise bir başka çekişmeyi oluşturur (Akyüz, 2016, ss. 48-49). Ancak burada AKP hükümeti e-muhtıraya karşı Milli Görüş Geleneğine bağlı partiler gibi sessiz kalmamış, genel kurmay başkanlığının başbakanlığa bağlı olduğunu belirterek yönetimini askeri müdahalenin üzerinde konumlandırmıştır (Özbudun ve Hale'den aktaran Akyüz, 2016, s. 50). Bu da partinin oylarında artışa sebep olmuştur. Ayrıca asker her ne kadar darbe yapmak istese de daha önce yapılan darbelerden farklı olarak siyasi zemin buna uygun değildir. Darbenin yapıldığı süreçler incelendiğinde büyük siyasi krizlerin yaşandığı ve bu krizlerin demokratik yollarla çözüme kavuşamadığı kavuşacağına dair inancın olmadığı görülmüştür (Akıncı, 2013, s. 53). 28 Şubat askeri müdahalesi AKP'nin iktidara gelmesinde dolaylı yoldan da olsa

etkili olmuştur. Ve asker Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AKP'li bir ismin varlığını kabul edemeyerek iktidarı devirmeye çalışmış ancak diğer askeri müdahalelerde olduğundan çok daha farklı bir tepkiyle karşılaşmış ve bu olay asker-sivil ilişkisi değişiminin başlangıcı kabul edilmiştir (Akıncı, 2013, ss. 40-41). RP döneminde ise Erbakan hem koalisyon ortağı hem de darbeci güçler tarafından medya da kullanılarak istifaya zorlanmıştır. Akıncı partinin istifaya zorlanmasının demokratik bir görünüme sahip olduğunu vurgulamıştır; silah kullanmadan siyasilerin aracılığıyla değiştirilmek istenenin değiştirilmesi. Bunun gerekçesi olarak ise RP'nin karşı cevap vereceği bir seçmen kitlesine sahip olması ve bu durumda çatışmanın boyutunun tahmin edilememesi gösterilmiştir. MGK 28 Şubat darbesi sonucu İzol'a göre, kendisini tüm kurumların üzerinde görmektedir (Akıncı, 2013, ss. 48-51). Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere AKP, MGK'nın kendisini konumlandırdığı yere yönetimi yerleştirmiş ve sonuç olarak MGK'nın yönetimin altında olduğu vurgusunu yaparak dengelerin değişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu süreçte AB'ye üyelik için önemli adımlar atılmış, ABD ve AB ile ilişkiler geliştirilmiştir. Ve her iki cephe de Türkiye'de demokrasinin kendi çıkarları gerekçesiyle son bulmasını istememiş bu da askerin hareketini kısıtlamıştır (Akıncı, 2013, s. 54). 2008 yılında açılan kapatma davasında da AB ile geliştirilen ilişkiler lehte delil olarak kabul edilmiş ve yukarıda da ifade edildiği üzere 4 üyenin bu deliller ışığında karar vermesinde etkili olmuştur (Sevinç, 2013, s. 278).

Hürriyet'in 26 Ağustos 1996 tarihli haberine göre ise doğrudan RP'nin karıştığı bir yolsuzluk skandalı yaşanmıştır. Bosna'nın Sırplara karşı verdiği mücadele için Türkiye ve Avrupa'da yardım parası toplayan RP'nin yardım paralarını Bosna'ya göndermediği ortaya çıkmıştır. Mercümek skandalı olarak bilinen olay paraların RP'li vekil Süleyman Mercümek'in banka hesabında toplanmasından dolayı bu ismi almıştır. Ve Süleyman Mercümek Cumhuriyet'in kuruluşundan o tarihe kadar ki süreç içerisinde en ağır hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. 28 Şubat 1997 tarihinde RP'nin de yönetimde bulunduğu koalisyon hükümetine karşı yapılan post modern darbeye RP içerisinden ve seçmen tarafından gelen seslere rağmen sessiz kalınmıştır. Yaşanan olaylar göz önünde bulundurulduğunda 28 Şubat bir süreci kapsamaktadır. Erbakan hükümeti istifa etmiş ve parti 1998 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. RP kapatıldıktan sonra kurulan FP'nin seyrini de olumsuz etkilemiştir (Ezikoğlu, 2021a, s. 41). Hazine tarafından verilen 896 milyar TL'nin parti

kapatıldıktan sonra devlete iadesi istenmiş ancak düzenlenen sahte belgelerle paranın harcandığı iddia edilmiş ve iade gerçekleşmemiştir. Açılan dava sonucunda Necmettin Erbakan ve birçok isim hapis cezasına çarptırılmış, uygulanan en fazla faiz oranıyla talep edilen tutarın 2 katından fazlası alınmıştır (Wikipedia, Kayıp Trilyon Davası). Bu davanın açıldığı sırada birçok RP'li isim yeni kurulan FP'de siyasete devam etmiştir ve bu dava FP'nin seyrini olumsuz etkilemiştir (Kol, 2019, s. 69).

Değişimi gerçekleştirirken ideolojisinden vazgeçmeyen değerlerine bağlı şekilde farklı kitleleri de bünyesine dahil etmeye çalışan RP'nin aksine FP, 28 Şubat'ın etkisiyle Milli Görüş geleneğinden uzaklaşmış, korku siyasetine hapsolmuş ve ciddi derecede oy kaybına uğramıştır (Zariç, 2017, s. 316). Koalisyon hükümetine karşı yapılan bu darbeyi TÜSİAD, TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu) ve TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) gibi ekonomik kurumlar destekleyerek RP'yi laik cumhuriyet için tehdit olarak görmüşlerdir (Ezikoğlu, 2021b, s. 92). Erbakan, TÜSİAD'ın Ankara Sheraton Otel'de gerçekleşecek olan toplantısında Vural Savaş'ın konuşmacılar arasında yer aldığını ve amacının siyasi parti kapatma kanununun değiştirilebileceğine dair bir kitap tanıtımı olduğunu partililerine paylaşmış, 28 Şubat'ın fikir zemininin hazırlandığı ön görüsünde bulunarak bu toplantıya Süleyman Arif Emre ve RP'li iki ismin katılımını ve karşı tez üretmelerini istemiştir. Ve RP'liler TUSİAD ile Vural Savaş'ın birlikte hareket ettikleri sonucuna varmıştır (Selim, 2002, s. 95). 28 Şubat'ın başlangıç tarihi RP'li Şevket Kazan tarafından 11 Ocak kabul edilmiştir. Bu tarihte Erbakan tarikat liderleri için başbakanlıkta iftar düzenlemiştir. Ancak iddialara göre o gün oraya gelen ve sarıklı, cübbeli olarak fotoğrafı alınan birçok kişi içeriye girdiğinde o görüntüye sahip değillerdi ve davet gerçekleşmeden önce liste abartılarak gazetelerde yerini almıştır (Selim, 2002, ss. 109-110). RP'nin oylarının sürekli artması dikkatlerin üzerinde toplanmasına neden olmuş, parti ve partililerin her hareketi izlenmiştir. Bu yüzden 28 Şubat için bir süreci kapsıyor ifadesi kullanılır (Kol, 2019, s. 54).

28 Şubat post modern darbesi yalnızca hükümeti istifaya sürüklememiş aynı zamanda ciddi yasaklamaları da beraberinde getirmiştir. O dönem üniversitelere başörtülü girme yasağı getirilmiş, İmam Hatip ortaokulları kapatılmış ve 12 yaşın altındaki çocukların Kur'an öğrenmesi yasa dışı olarak belirlenmiştir (Ezikoğlu,

2021b, s. 92). Bu yasaklamalar çeşitli keyfi uygulamalarla artış göstermiştir. 2003 yılında atanan YÖK (Yükseköğretim Kurulu) Başkanı Teziç başörtüsü yasağını genişleterek peruk kullanımını da yasaklamış, bir okul müdürünün sokakta dahi başörtüsü takmaması gerektiğini ifade etmiştir. Erdoğan ise bu durum karşısında meclise yasa tasarısında bulunsa da muhalefetle karşılaşmıştır (Köni ve Açıkgöz, 2013, ss. 53-54). RP'nin kapatılmasının ardından faaliyete geçen FP, halefi RP kadar başarılı olamamış, girdiği seçimlerde ciddi oy kayıpları yaşamıştır. Kurulduğu tarihten itibaren kapatılma korkusuyla MGH politikalarından uzak durmuş, öncelikli olarak hayatta kalmaya çalışmış ve demokrasi, insan hakları gibi konuları ön planda tutmaya dikkat etmiştir. Ancak bunlar yalnızca söylemde kalmış, parti politika üretemez hale gelmiş, siyasetsiz olarak nitelendirilmiştir. FP'liler bu duruma sebep olarak dış unsurları işaret etmişlerdir ancak parti içerisindeki gelenekçi-yenilikçi ayrımı ve anlaşmazlıklar dışarıdan net bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bazı araştırmacılara göre parti içi muhalefet siyaset üretememe konusunda ana sebeplerden biri olarak kabul edilmiştir. Yani partinin oylarının düşmesinde; kapatılma korkusundan dolayı Milli Görüş Geleneğinden kopması ancak bunu yaparken alternatif bir siyaset üretememesi ve parti içi muhalefetten dolayı bir birliğin sağlanamaması etkili olmuştur (Kol, 2019, ss. 62-63). Ayrıca parti MGH'den farklı bir söyleme sahip olduğunu ispatlama aşamasında geçmişi inkar etme boyutuna gelmesi gerekçesiyle ağır eleştirilere maruz kalmış, kendi seçmenini dahi karşısına almıştır. Yükselen milliyetçilik duygusu, medyada FP'nin yok sayılması, Erbakan'ın partinin başında olmaması ve emanetçi başkanın yeterli görülmemesi partinin oy kaybetmesinin gerekçeleri arasında kabul edilmiştir (Kol, 2019, s. 70). Ayrıca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın 7 Mayıs 1999 tarihinde açtığı kapatma davası 2 yıl 2 ay boyunca FP'nin kendisini baskı altında hissetmesinde etkili olmuştur (Kol, 2019, s. 80). Genel seçimlerde oy kaybederken yerel seçimlerden 1. parti olarak çıkmıştır. Akdoğan seçim sonuçlarını, partinin yerel seçimlerde iyi hizmet vermesinden dolayı ödüllendirilmesi, politika üretememesinden dolayı genel merkezin cezalandırılması olarak yorumlamıştır. Yeni hükümet DSP-MHP-ANAP tarafından kurulmuş ve ülke ekonomik anlamda çok zor günler geçirmiştir (Kol, 2019, s. 68). 22 Haziran 2001 tarihinde FP kapatılmış, Ağustos 2001 tarihinde AKP kurulmuştur (Kol, 2019, s. 81). Bu zor günlerin ardından kurulan AKP, yaşanılan tüm sıkıntıların sorumlusunu meclisteki partiler ve muhalefet yapamayan diğer

partiler olarak gören seçmen için adeta bir merhem görevi üstlenmiştir. Partinin iktidara gelirken ki süreci ve ilk dönem faaliyetleri yukarıda incelenmiştir.

AKP için 2007-2008 dönemi askerin geri çekilmesi sebebiyle ordunun geri çekilme dönemi olarak adlandırılmıştır. Abdullah Gül'ün CB seçilmesi üzerine ordu yemin törenine ve TBMM'nin açılışına katılmamıştır (Özbudun ve Hale'den aktaran Akyüz, 2016, s. 50). MHP'nin üniversitelerde başörtü yasağının kaldırılmasına dair anayasa değişikliği teklifi AKP tarafından desteklenmiş, CB Abdullah Gül tarafından da onaylanmıştır. Ancak Anayasa Mahkemesi laiklik ilkesine aykırı bularak yasayı reddetmiştir (Köni ve Açıkgöz, 2013, s. 54). 2009'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun etkisiyle neo-Osmanlıcı yaklaşıma Milli Görüş partilerinde olduğu gibi yaklaşılmıştır ve parti lideri Erdoğan'ın tavrı Erbakan'a benzemeye başlamış bu da AKP'nin MGH köklerine dönüşü olarak yorumlanmıştır (Coşkun ve Yanar, 2020, s. 276). 2010 yılı ise asker sivil ilişkilerinin düzenlendiği bir yıl olmuştur. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarının sahip oldukları dokunulmazlık kaldırılmış, görev süreleri boyunca işledikleri suçlardan ötürü Yüce Divan'da yargılanmaları kararı alınmış, askeri mahkemelerin yetki alanı kısıtlanmış, sivil makamlarla anlaşma sağlamadan askeri operasyon yapılmasına ilişkin düzenlenen protokol yürürlükten kaldırılmıştır… Bu ve benzeri birçok düzenleme yukarıda da ifade edildiği gibi AB'ye uyum süreci içerisinde gerçekleştirilmiş ve askerin sivil hayata müdahalesinin önü bu sayede kesilmiştir (Özbudun ve Hale'den aktaran Akyüz, 2016, s. 50). Erdoğan 2011 yılı itibariyle Suriye topraklarında yapılan askeri operasyonlarda bir kesim tarafından "başkomutan" sıfatı ile anılmaya başlamıştır. Çevreci hassasiyetlerle Mayıs 2013'te başlayan Gezi Parkı eylemlerine karşı AKP hükümetinin tavrına kısaca değinmiştik. Bu eylemleri gerçekleştiren kesime karşı Erdoğan'ın tavrı Erbakan'ın ayrıştırıcı, kendi kitlesini diğerlerine karşı üstün gören tavrına benzetilmiştir. Bu olaylardan sonra Erdoğan, kendisine karşı hoşnutsuzluğu fark etmiş, Başkanlık sistemi vurgusunu yapmaya başlamıştır. Coşkun ve Yanar, Erdoğan'ın Milli Görüş gömleğini çıkardığını kabul etseler de zaman içerisinde Erbakan'a benzer hareket ettiği vurgusunu yapmışlardır. 2017 referandumu öncesi partisine oy vermeyenlerin "hem bu dünyasını hem de ahiretini yakacağı" söylemi Erbakan ile ne derece yakınlaştığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Bir başka örnek ise 2018 CB ve milletvekili seçimlerinde partiyi cezalandırmak amacıyla CB seçimlerinde Erdoğan'a oy verecek ancak partiye tepki amacıyla oy vermeyecek

kimseleri “münafik” ilan etmesidir (Hacaloğlu, 2018). Coşkun ve Yanar, Erdoğan’ın siyaset tarzının zaman içerisinde Erbakan’a benzediğini; başlarda siyasal bekasını güvence altına almak, seçmeni konsolide etmek amacıyla pragmatik ve esnek olduğunu ancak zaman içerisinde baskıcı tek adam rejimine evrildiğini iddia etmişlerdir (Coşkun ve Yanar, 2020, ss. 275-278).

Araştırmanın son bölümünü oluşturan bu bölümde Refah Partisinin iktidara gelme çabaları ve iktidara geldiğinde uygulamış olduğu politikalar analiz edilmiştir. Burada asıl amaç Milli Görüş Geleneğine bağlılığıyla bilinen siyasetçilerin hareketten ayrılmaları sonucu kurmuş oldukları parti olan Adalet ve Kalkınma Partisinin göstermiş olduğu siyasi başarı üzerinedir. Aynı isimlerin FP’nin kapatılış sürecine kadar Hareket içerisinde var oldukları bilinmektedir. Burada akıllara neden Milli Görüş Partilerinin başarılı olamayıp yeni kurulan ve daha önce bağlı olduğu geleneği reddeden bir partinin başarılı olduğu sorusuna yanıt aranmıştır. Hareket en başarılı dönemini Refah Partisi ile yaşamış ve iktidar ortağı olmuştur. Bu bölümde, RP’nin iktidara gelme süreci ve iktidar olduğu dönem AKP ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Her iki partinin uygulamış olduğu politika farklılıkları, benzer olaylara verdikleri tepkiler, yarattıkları dost düşman kavramı, hedef kitlesi ve diğer birçok faktör seçmenin partileri tercih etme sebepleriyle beraber verilmiştir. Ayrıca partilerin iktidara gelmesinde ve iktidarını korumasında yalnızca uyguladıkları politikaların değil dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarının seçmen üzerinde yarattığı etkinin de önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Milli Görüş Geleneğine bağlılığıyla bilinen AKP’nin kurucu kadrosunu oluşturan birçok isim gelenekten ayrıldığını ilan etmiş ve çeşitli dersler çıkararak kurulduğu yıldan 2022 yılına kadar tek başına iktidarını korumayı başarmıştır. Araştırmanın konusu gereği partinin ilk ve ikinci dönemine yer verilmiş, RP ve FP karşılaştırmasıyla farklılıklar ve benzerlikler analiz edilmeye çalışılmıştır.

6. SONUÇ

Araştırmanın sonucunu oluşturan bu kısımda, elde edilen veriler literatür taramasına bağlı olarak özetlenmiş, araştırmanın önemi ortaya konulmuştur. Bugün Türkiye siyasetinde önemli bir yer tutan kurulduğu tarihten çok kısa süre içerisinde iktidara gelen ve iktidarını korumayı başaran Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucuları Milli Görüş Geleneği içerisinde yetişmiş ve Fazilet Partisi'nin kapatılmasına kadar geçen süreç içerisinde hareketin siyasi partilerinde siyaset yapmışlardır. Ancak AKP'nin ve Milli Görüş Hareketi partilerinin oy oranları karşılaştırıldığında ciddi derecede farklılık olduğu görülmektedir. Bu araştırma, farklılığın yaşanmasında etkili olan değişkenleri dönemin koşullarını dikkate alarak ortaya koymaya çalışmış ve literatürde daha önce çalışılmamış olan RP ve FP ile AKP'nin seçmen tabanı arasındaki farklılığı vermek amacıyla oluşturulmuştur.

İlk olarak çok partili hayata geçmeden önce ve sonra yaşanan siyasi gelişmeler özet halinde verilmiştir. Bu gelişmeler ışığında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber kendisini sistem içerisinde dışlanmış hisseden İslamcı kitlenin temsiliyeti sağlanmıştır. Ancak bu da Türkiye'de bir demokrasi sorununun doğmasında etkili olmuştur. DP önderliğinde gerçekleştirilen çeşitli dini düzenlemeler kurucu kodlara aykırı bulunmuş ve 1960 darbesi gerçekleşmiştir. Darbeler kendi haline bırakıldığında düzelmeyeceğinin düşünüldüğü yönetim eksiklikleri ve hataları için asker tarafından bu pürüzlerin giderilmesi amacıyla gerçekleştirilse de demokrasi sorunu doğururlar ve Türkiye için demokrasi katli 1960 darbesi ile başlar. DP'nin kapatılması ardından yeni siyasi partiler kurulmuştur. Milli Görüş Hareketi'nin siyasallaşmasında etkili olan hareketin lideri ve partilerin kurucusu Erbakan'ın siyaset sahnesine çıkması da bu yıllar içerisinde gerçekleşmiştir. Siyasal İslamcı hareketin siyasallaştığı ilk parti olan Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuna kadar geçen süreç ve kurucusunun yaşamış olduğu siyasi olaylar ilk bölümün ilk başlığı altında ele alınmıştır. 1960 darbesi ile başlayan demokrasiye darbe Milli Görüş Hareketi Partilerinin peşini bırakmamıştır. Laiklik karşıtı olması gerekçesiyle seçimlere dahi girmeden kapatılan MNP'nin hemen ardından Milli Selamet Partisi kurulmuş, o da 1980 darbesi ile kapatılmıştır. MSP 1973 seçimlerine girmiş ve İslami ve geleneksel değerlere bağlı olduğu varsayılan (Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Erzurum, Sivas) illerden en çok oy almıştır. Ancak tıpkı iktidar deneyimi yaşadığı RP'de olduğu gibi

seçmen yaygın bilinenin aksine ekonomik kaygılarla partiye oy vermiştir. Hareketin partilerinin tamamı siyasal İslamcıdır ve partiyi İslami eylemleri gerçekleştirmek için yardımcı bir üst olarak görmektedirler. Bu da partilerin kapatılmasıyla sonuçlanmaktadır. Kapatılma korkusu zaman içerisinde bu isteklerini dile getirmemeleri üzerinde etkili olmuştur ancak yine de kapatılma kararından kurtulamamışlardır. MNP'nin seçmen tabanı, dindarlardan oluşmaktadır. Bu taban yalnızca MNP'ye özel değildir hareketin tüm siyasi partilerinde görülmektedir. Çünkü benimsediği siyaset anlayışı (Batı ve Siyonizm karşıtlığı, komünizm ve kapitalizm karşıtlığı, ümmetçilik, İslam Birliği, Adil Düzen, mezhepler üssü duruş,…) darbeler ve kapatma davaları sonucu kapatılan ve aynı amaçla kurulan hareketin siyasi partilerinin tamamında devamlılık sağlamıştır. Dost ve düşman kavramı hiçbir dönem değişmemiş buna bağlı olarak seçmen kitlesi de değişmemiştir. Zaman zaman kendi seçmeni içerisinden radikal kesimin tepkisini alsa da genel çerçevesi hep aynı kalmıştır. MSP'nin 1980 darbesiyle kapatılmasına kadar geçen süreç 1. bölümde ele alınmıştır. Bu bölümle birlikte MNP ve MSP'nin benzer seçmen tabanından (kırsal alan yoğunlukta olmak üzere, sünni Kürtlerden ve İslami yönü ağır basan muhafazakar seçmen) yalnızca dini değil ekonomik kaygıların da etkisiyle oy aldığı sonucu çıkarılabilir.

Araştırmanın 2. bölümüne MSP'nin kapatılması üzerine 1983 yılında kurulan, hareketin en başarılı partisi kabul edilen RP'nin siyasi faaliyetleri ile başlanmıştır. Bu bölüm, RP ve FP ile AKP'nin seçmen tabanının karşılaştırılması açısından önem arz etmektedir. 1991 yılında gerçekleştirilen seçimlere kadar ANAP iktidar olmuştur. RP, ANAP'ı maneviyata zarar vermekle suçlamış ve uyguladığı ekonomik politikaları eleştirerek Adil Düzen söylemiyle seçmenin karşısına çıkmıştır. Adil Düzen söylemi ekonomik bir boyuta sahipken 1990 yılında gerçekleşen partinin 3. büyük kongresiyle politik bir söylem kazanmıştır. RP, 1984 yerel seçimlerinde hareketin kapatılan diğer partileri (MNP, MSP) gibi Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden (Van, Şanlıurfa, Batman) en çok oy almıştır. 1980 darbesi, İslam'ın etkinliğini meşrulaştırmış, ANAP lideri Özal'ın ölümü de İslamcı seçmenin RP'yi desteklemesiyle sonuçlanmıştır. Parti Erbakan'ın siyasi yasaklı olması gerekçesiyle geçici genel başkan tarafından kurulmuştur, 1987 seçimlerinde ise partinin başkanlık koltuğunda siyasi yasağı biten Erbakan vardır. Ve daha önce girdiği seçim sonuçlarına göre oy artışı yaşanmış, Güneydoğu'dan gelen oy potansiyeli

azalmamıştır. Bu durum bu bölgelerde bulunan feodal güçlerle bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. 1989, 1991, 1994, 1995 yerel ve genel seçimleri de RP'nin oylarını arttırdığı seçimler olmuştur. Ancak oluşturduğu Kürt-İslam sentezine bağlı kalmayan ve Nakşibendi tarikatı ile arası açılan partinin Güneydoğu'daki oylarında azalış yaşanmış ve Doğu Anadolu Bölgesinden de beklediği desteği alamamıştır. Parti içerisinde bulunan genç kuşak (yenilikçiler) 1991 seçimleri için partinin kemik seçmeni dışında kalan kitleyi de hedef kitlesi içerisine dahil etmiş ve sistem tarafından dışlandığını, temsil edilmediğini düşünen her kesimden insanın sorunu için çözüm önerilerinde bulunmuştur. 1980 darbesi sonrası devlet tarafından oluşturulan Türk-İslam sentezi, halkın mevcut siyasi partilere olan güvensizliği, partinin yerel seçimlerde göstermiş olduğu başarı (hizmet odaklı belediye), adil düzen söylemi ile geliştirilen ekonomik ve sosyal projenin her kesimden insanı kapsaması, kırdan kente gelen yoğun göç dalgası, ülke içindeki (tespih modeli) ve dışındaki başarılı örgütlenme hareketin seçmen kitlesini genişletmesinde (İslamcı aydınlar, Sünni Kürtler, köylerden kente göç eden gecekonducular, yeni burjuvazi) ve oylarının ciddi derecede artmasında etkili olmuş, 1995 seçimlerinde parti en çok oy alan parti olmuştur. Bu bölümde partinin oylarını arttırarak iktidar ortağı olmasında etkili olan değişkenler ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Partinin 21 Mayıs 1997 tarihinde açılacak olan kapatma davasında, koalisyon hükümetinin dağılmasında, Başbakan Erbakan'ın istifasında etkili olan 28 Şubat kararları MGK'nın 9 saat süren toplantısında alınmıştır ve silahsız bir müdahale olduğu için post modern darbe olarak adlandırılmıştır. Darbenin gerçekleşme sebepleri (D-8, İslam ülkeleri ile kurulan yakın ilişki, tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, yolsuzluk olayları…) 28 Şubat alt başlığı içerisinde verilmiştir. Partinin iktidardayken vaat ettiklerini yerine getirememiş olması, eleştirdiği şeyleri uygulaması ve kapatılmasında etkili olan birçok sebep FP'nin oylarının da düşmesinde etkili olmuştur.

17 Aralık 1997 tarihinde kurulan Fazilet Partisi ayrı bir ana başlık altında 2. bölümde incelenmiştir. FP döneminde hareket içerisindeki yenilikçi ve gelenekçi ayrımı şiddetli şekilde hissedilmiştir. Yenilikçiler, hareketin ideoloğu kabul edilen Necmettin Erbakan'ın siyasi yasaklı olmasına rağmen parti içerisine müdahale etmesini hoş karşılamamış, Erbakan'ın siyaset tarzını beğenmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca RP döneminde gerçekleşen 28 Şubat'a Erbakan'ın ses

çıkarmaması da yenilikçilerin eleştirdiği bir diğer konuyu oluşturmaktadır. 28 Şubat'ın ardından kurulan FP, korku siyaseti içerisine hapsolmuş, yeni hiçbir şey üretemediği gibi gelenekten de uzak durmuştur. Erbakan'ın Erbakancı olmayan partisi olarak anılan FP, siyasetsiz, renksiz olarak nitelendirilmiş, kemik seçmeninin dahi oylarını kaybetmiştir. Bu başlık altında yenilikçi ve gelenekçilerin görüş ayrılığı yaşadığı olaylar üzerinde durulmuştur. Zaten politika üretemeyen parti, parti içi muhalefetle beraber başarısızlığına başarısızlık katmış, girmiş olduğu genel seçimlerde RP'nin oy oranına göre ciddi düşüş yaşarken yerel seçimlerde 1. parti çıkmıştır. Gelenekçilerin başarı, yenilikçilerin ise başarısızlık olarak yorumladığı bu seçim sonuçlarında yerel seçimlerdeki başarıyı yenilikçilere, genel seçimlerdeki başarısızlığı ise gelenekçilere mal edenler olduğu gibi parti içi muhalefetten dolayı genel seçimlere yeteri kadar hazırlanılmamasının bir sonucu olarak görenler de olmuştur. Ancak bu başarısızlığın sebebi bu söylenenlerle sınırlı değil, RP döneminde yaşanan yolsuzluk iddiaları, 28 Şubat, o dönem yaşanan siyasi olaylar ve RP'nin kapatılmasında etkili olan birçok gerekçe ile ilgilidir. Hem kendi tabanı hem de seçmen ile bağ kuramayan FP, kapatılan RP ve laiklik karşıtı olması gerekçesiyle kapatılan diğer partilerin devamı olması gerekçesiyle kapatılmıştır. Parti içi muhalefet yeni iki siyasi partinin kurulmasıyla sonlamıştır. Hareketin devamı Saadet Partisi tarafından sürdürülürken hareketten tamamen ayrıldığını ilan eden diğer parti yenilikçiler tarafından Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisidir.

3. bölümde incelenen AKP, 2001 yılında kurulmuş, kurulduktan bir yıl sonra iktidara gelmiştir. Parti kurucuları Milli Görüş geleneğine bağlı isimlerdir ancak partiyi kurarak gelenek ile bağlarını kopardıklarını iddia etmişlerdir. Dış ve iç politika açısından karşılaştırıldığında hareketten ayrıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Seçim sonuçları da MGH partilerinin oy oranlarının çok üzerinde olduğu için bu iddialarını doğrular niteliktedir. Parti kurulmadan önce Abdullah Gül ve Abdüllatif Şener verdikleri röportajda MGH'de bulunan AKP'de bulunmayacaklardan bahsetmişlerdir; dini değer ve figürler yer almayacak, tek adam yönetimi kurulmayacak, işsizlik, gelir dağılımı gibi konularla ilgilenilecek, parti içerisinde uzlaşı hakim olacak, rejime ters hareket edilmeyecek, AB'ye tam üyelik desteklenecek, türban vb. tartışma alanları siyaset aracı olarak kullanılmayacak, emanetçi başkan olmayacak, MGH siyaset anlayışından uzak durulacak. Ancak

emanetçi başkan hariç yapılmayacak denilen her şey AKP hükümeti tarafından yapılmıştır. Muhafazakar demokrasi kavramıyla var olan parti, MGH partileri aksine siyasal İslamcı bir parti değildir ve kurulduğu ilk yıllarda bunu söylem, program ve tüzüğü ile hissettirmiştir. Ancak bu durum oldukça tartışmalıdır, partinin aslında siyasal İslamcı olduğu ama MGH partilerinden çıkardığı dersle beraber muhafazakar demokrasi kavramını ürettiği ve siyasal bekasını koruduğu iddia edilmektedir. İlk iki döneminden sonraki faaliyetleri değerlendirildiğinde bu iddiaların yerinde olduğu sonucu çıkarılabilir. İlk iki dönem AKP'nin uyguladığı strateji, araştırmada kurbağa metaforuyla ilişkilendirilmiştir.

Partinin 2002 seçimlerinde hem merkezden hem de çevreden oy alarak iktidara gelmesi o dönem yaşanan ekonomik krizin ve halkın bu krizden sorumlu olarak mevcut siyasi partileri görmesinin bir sonucudur. Mevcut partilere yoğun bir siyasi güvensizliğin olduğu ortamda koalisyon hükümetlerinden sıkılan halk, tek ve yeni bir partinin yönetimini istemiştir. Bu sonuca çeşitli anket çalışmalarından faydalanılarak ulaşılmıştır. Ancak elbette partinin iktidara gelmesinin tek sebebi ekonomik kriz ve siyasi güvensizlikten kaynaklanan tepki oyları değildir. Bu sonuç ise partinin girmiş olduğu bir sonraki seçimlerde de başarılı olmasından çıkarılmıştır. Kabinede RP, ANAP ve MHP'den birçok isim bulunmuştur. Bu da partinin seçmen kitlesinin genişlemesiyle (ekonomik krizin etkilediği kesimler, yoksullar, alt sınıflar, temsil edilmediğini hissedenler, tekelci sermayenin küçük ve orta işletme sahipleri, 1995'te RP'yi iktidara taşıyan yeni gelişen taşralı orta sınıf…) sonuçlanmıştır. Ayrıca muhafazakar demokrasi kavramı da partinin çok geniş bir kitleyi kapmasına neden olmuştur. Parti seçmen kitlesini her seçim dönemi stratejik bir hamleyle oyları belli bir düzeyde tutacak şekilde belirlemektedir. Bu durum De Mesquita'nın seçmenlik teorisi ile açıklanmıştır. Bu teoriye göre siyasi partilerin hayatta kalabilmeleri için bir kazanan koalisyon vardır; iç (liberaller, Fethullah Gülen Hareketi, TÜSİAD ve MÜSİAD) ve dış (ABD ve AB) aktörlerden oluşmaktadır. Ve bu kazanan koalisyonun aktörleri siyasi parti ve liderlere yöneltilen tehdit arttıkça küçülme göstermekte, değişmektedir. 2007-2011 döneminde AKP, muhafazakar seçmen desteği için daha İslamcı bir çizgiye kaymış, ilk dönem olarak adlandırılan 2002-2007 yılları arasında ise iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu Kemalist kadroyu tam karşısına almış ve bunun yerini Kürtlerle doldurmuştur. Önceki 5 yıllık yönetimine atıfta bulunan parti seçmenin pragmatik ve rasyonel bir yaklaşımla oy vermesi

sonucu tekrar başarılı olmuştur. 2007 yılında TSK tarafından internet sitesinde e-muhtıra yayınlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce gerçekleşen olayda asıl amaç AKP gibi muhafazakar bir partinin iktidara gelmesine ek olarak CB makamına oturacak ismin eşinin baş örtülü olması sorunudur. AKP, ordu ve siyaset ilişkisinin düzenlemesini bu olay ile başlatmış, ordunun etkisi kırılmaya başlanmıştır. AKP'li Abdullah Gül CB seçilmiştir ve seçimler sırasında engellemelerle karşılaşan parti krizi fırsata çevirerek erken genel seçimlerde başarılı olmuştur. 2008 tarihinde yukarıda parti kurulmadan önce nelerin uygulanacağına dair açıklamada bulunan kurucu kadrodan isimlerin ifade ettiğinin aksine baş örtüsü ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu vb. birçok uygulama AKP'nin yapmak istediği şeyleri doğrudan değil uygun zemini hazırladıktan sonra yapması olarak değerlendirilmiştir. Kapatılma davası açılan partinin hazine yardımının bir kısmının kesilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra girdiği 2009 seçiminde Dünya'daki ekonomik kriz etkisiyle oyları azalmıştır. Ancak bu azalış iktidarını tehlikeye sokacak boyutta değildir. Partinin her seçim dönemi uygulamış olduğu seçim stratejileri ve seçmenin talebine bağlı olarak değişen politika önerileri ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Sonuç olarak, partinin kurulduğu yıl itibariyle sergilediği görüntüden zaman içerisinde uzaklaştığı, yapmak istediklerini dönemin koşullarını ve seçmenin taleplerini değerlendirerek yaptığı ve buna bağlı olarak da iktidarını koruduğu görülmüştür.

Araştırmanın son bölümünü oluşturan 4. bölümde AKP ile RP ve FP'nin seçmen tabanı; dönemin koşulları, partilerin uygulamış olduğu politikalar, iktidara gelme sebepleri, gelirken izledikleri yollar, iktidarlarını korumaya dair uyguladığı stratejiler ve yaşanan benzer siyasi olaylara karşı verdikleri tepkiler üzerinden ayrıntılı bir analize başvurularak verilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın yapılma amacını ortaya koyan bu bölüm, daha önce böyle bir karşılaştırmanın yapılmadığı gerekçesiyle önem arz etmektedir. RP ve AKP iktidar oldukları dönemde seçimin gerçekleştiği yıl içerisinde yaşanan ekonomik kriz halkı değişim isteğine itmiştir. Ve her iki partide ekonomik kriz başta olmak üzere birçok farklı değişkene bağlı olarak iktidara gelmişlerdir. İktidara gelirken uygulanan politikalar karşılaştırıldığında ise, içerisinde bulunan yenilikçi kadronun etkisiyle gelenekten uzaklaşan RP, iktidara gelmiş ve yerel-genel seçimlerde oy artışıyla siyasi başarısını sürdürmüştür. Her iki parti de seçimlere hazırlanırken sistem tarafından dışlanan, temsil edilmediğini hisseden kitleyi hedef almış ve söylemlerini bu doğrultuda şekillendirmiştir. Ancak oy oranları

karşılaştırıldığında RP'nin en yüksek oyu AKP'nin en düşük oyunun dahi altında kalmaktadır. Ve seçim sonuçlarından hareketle AKP'nin seçmen tabanının çok daha geniş olduğu sonucuna varmak zor olmayacaktır. Burada MGH'ye bağlı bir parti olan RP'nin içerisindeki gelenekçi kadronun İslamcı kodlardan kopmadığı, yapmak istediği değişikliği dayatmalarla yapma yolunda ilerlediği görülmüştür. AKP ise RP'den farklı olarak siyasal İslam'dan tam anlamıyla uzaklaşmış ve seçmenin istediği şekilde hareket etmiştir. Bu iki partinin siyasal bekaları üzerinde iktidara geldikten sonra uyguladıkları politikalar etkili olmuştur. AKP'nin siyaset anlayışı çalışma içerisinde kurbağa metaforu ile ilişkilendirilmiştir. RP, iktidara geldikten sonra yapmak istediği faaliyetleri doğrudan yapmış, ikazları dikkate almamıştır. Oysa AKP, kendisi için tehdit oluşturan aktörlerin yetkilerini sınırlandırarak yapmak istediklerini partiyi güvence altına aldıktan sonra gerçekleştirmiştir. RP, kurbağayı direkt kaynayan suya atarken AKP, düşük alevde yanan soğuk suyun içine atmıştır. Bu da partilerin siyasi bekaları üzerinde etkili olmuştur. Seçmeni konsolide etmeyi başaran AKP, kazanan koalisyonunu dönemin koşullarına göre oluştururken RP, iktidarda kaldığı süre boyunca ideolojik faaliyet alanı içerisinde belli bir seçmen kitlesine hizmet odaklı hareket etmiştir. İktidara gelirken uyguladığı kucaklayıcı tavrı terk eden partinin siyaset anlayışı başarısının kısa sürmesi üzerinde etkili olmuştur.

RP'nin koalisyon ortaklığı yaptığı dönemde laiklik karşıtı olması gerekçesiyle 28 Şubat'ta post modern darbe gerçekleştirilmiş, kapatma davası açılmış, Erbakan başbakanlıktan istifa etmiştir. 28 Şubat ve partinin bu post modern darbeye karşı tepkisi AKP ile karşılaştırmanın yapıldığı spesifik konulardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca bir diğer karşılaştırmalı alan AKP'nin krizi fırsata çevirmeyi bilmesine dairdir. RP'nin kapatılmasının ardından kurulan FP ise seçmen ile gerekli bağı kuramamasından, 28 Şubat korkusuyla politika üretmemesinden, RP döneminde yaşanan yolsuzluk olaylarından dolayı RP'nin gösterdiği siyasi başarının çok arkasında kalmıştır. Tuğal'ın İstanbul'un Sultanbeyli ilçesinde gerçekleştirdiği çalışmasında, ilçede (2000-2002) İslamcıların yoğunluğundan bahsedilmiştir. Kendisini İslamcı olarak tanımlayan bir grup, FP'yi; devletin kontrolünden çıkmayan, teslimiyetçi, korkak olarak nitelendirmiştir (Tuğal, 2011, s.13). Tuğal çalışmasında İslamcıların devlete karşı tavrının zaman içerisinde (2006) değiştiğini araştırması esnasında temasta bulunduğu kişilerin değişimi ile açıklamıştır. Bu araştırma da İslamcıların AKP hükümeti ile radikal çizgiden uzaklaştığı savını

desteklemektedir. Parti bir yandan seçmenin isteklerini yerine getirirken diğer yandan da kendi isteklerini hayata geçirebileceği seçmen tabanını kazanan koalisyonunda yer alan aktörleri değiştirerek hedef kitlesine dahil etmektedir.

AKP, içerisinden farklılaşarak çıktığı Milli Görüş geleneğinden tamamıyla ayrılmıştır. Zaman içerisinde parti lideri Erdoğan'ın Erbakan gibi partinin daima genel başkanlığını yürütmesi ve kendi seçmeni dışındaki seçmene karşı tavrı, İslam ülkeleri ile yakın ilişkiler kurması, ümmetçilik anlayışını benimsemesi, müdahale etmeyeceğini söylediği birçok alanda yaptığı düzenlemeler Milli Görüş geleneğini hatırlatmaktadır. Partinin seçmen tabanı her seçim dönemi kurduğu kazanan koalisyonuna göre değişiklik göstermektedir. Burada amaç siyasi iktidarını güvence altına almaktır. Buradan hareketle benzer amaçların uygun koşullar sağlandıktan sonra hayata geçirildiği görülmektedir.

RP, sistem ile uyumlu hale gelmeyi denediyse de radikallerin etkisiyle bunu tam anlamıyla gerçekleştirememiş ve bu radikaller FP, SP ile siyasi hayatlarına devam etmişlerdir. Ancak yine RP içinde sistem ile uyumlu hale gelmeyi amaçlayanlar AKP'yi kurarak sistemi ve seçmeni dönüştürmüştür. Tuğal bu durumu çalışmasında İslamcıların dönüşü üzerinden, massetmek kavramı ile açıklamıştır (Tuğal, 2011, s. 69). Literatürde, çalışmanın ana başlıklarını oluşturan siyasi partilere dair çeşitli araştırmalar mevcuttur. Ancak Türk siyasi tarihi için oldukça önemli bir yere sahip olan AKP'nin siyasi tarihini oluşturan Milli Görüş Geleneği partileri ile AKP'nin seçmen tercihlerinin karşılaştırılmasına dair bir çalışmaya rastlanılmamış, buradan hareketle bu çalışmada AKP ile RP ve FP'nin seçmen tabanı arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ağırbaş, A. M. (2019). *Milli Görüş Siyaseti-Milli Nizam Partisi'nden Fazilet Patisine.* İstanbul: Kopernik Kitap.

Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akdoğan, Y. (2004). *AK parti ve Muhafazakar Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları

Akgün, B., Gökçe, O. ve Karaçor, S. (2002). 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 2(4):1-44.

Akgün, B. (2006). Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve Ak Parti. *Muhafazakar Düşünce Dergisi,* 2(10): 23-37.

Akın, H. ve Coşkun, B. (2017). Türkiye Siyasal Kültüründe Sağ-Sol Ayrımı ve Milli Görüş Hareketi. *Turkish Studies,* 12(8): 1-10.

Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 15(2):39-58.

Akkır, R. (2020). Türkiye'de Din ile Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Nizam Partisi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 3:115-138.

AKP 3 Kasım 2002 Seçimleri Teşkilatlar ve Milletvekili Adayları İçin Seçim Kılavuzu.

Akyol, T. (2007). *Tarihten Geleceğe,* İstanbul: Truva Yayınları.

Akyüz, İ. (2016). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikalarında Etkisi Olan Temel Dinamikler. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi,* 2(3):38-58.

Alkış, E. (2013). *İlk 45 Gün: AK Parti Yürüyüşü,* İstanbul: Karakutu Yayınları.

Altan, B. (Ed.), (1995). *Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Basım Toplantısı.* Semih Ofset Baskı.

Altınkaş, E. (2014). Islam and modernity: The case of Turkey and the Welfare party. *Oscience Connect,* 14:1-16.

Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri,* Ankara: Deki Yayınevi.

Ataay, F. (2019). *Türkiye Demokrasi Tarihi,* Ankara: Nika Yayınevi.

Atacan, F. (2005). Explaining Religious Politics at the Crossroad: AKP-SP. *Turkish Studies*, 6(2): 187-199.

Atasoy, Y. (2009). *Islam's Marriage with Neoliberalism: State Transformation in Turkey*, Palgrave Macmillan.

Aydın, K. ve Hanasağası, U. B. (2017). Sosyoloji ve Siyasal Araştırmalarda Karşılaştırmalı Yöntem. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33: 57-86.

Aygül, C. (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politikası, Emre Toros (Ed.), *Türkiye'nin Son 10 yılı* içinde (ss. 46-72), Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Bakırezer ve Demirer (2013). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü, İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (ss. 153-179). Ankara: Phoneix Yayınevi.

Baykal, Ö. (2017). *Türk Siyasetinde Refah Partisi Deneyimi: Gelenek, İdeoloji ve Politika.* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, İstanbul.

Berberoğlu, E. (1997). *Susurluk 20 Yıllık Domino Oyunu.* İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Boratav, K. (2013). AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (ss. 463-472). Ankara: Phoneix Yayınevi.

Bozarslan, H. (2004). *Türkiye'nin Modern Tarihi,* (H. Bucak, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.

Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II,* 1(2):166-187.

Coşkun, C. ve Yanar, E. (2020). Milli Görüş ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Süreklilikler ve Kopuşlar. *Akademik İzdüşüm Dergisi,* 5(2):266-280.

Çaha, Ö. (2006). Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP. *Muhafazakar Düşünce Dergisi,* 2 (9-10): 9-21.

Çaha, Ö. ve Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergis*i, 19 (3): 788-806.

Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* içinde (ss. 544-575). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Çarkoğlu, A. (2018). Ak Parti Seçmen Tabanının Değişimi. M. A. Memmi (Ed.), *Kuruluşundan Bugüne AKP Siyaset* içinde (ss. 115-126). İstanbul: Seta Kitapları.

Çelebi, M. B. (2019). Sosyal Bölünmeler Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal Partiler ve Milli Görüş Hareketi: MSP ve RP Örneği. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi,* 1(1): 34-53.

Çınar, M. (2015). *Vesayetçi Demokrasiden "Milli" Demokrasiye*. İstanbul: Birikim Kitapları.

Demirel, T. (2015). Türkiye'de Siyasal Yolsuzluk: Açmazlarımız Hakkında Bazı Notlar. *Liberal Düşünce Dergisi,* 80(118): 113-118.

Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 62(01): 65-88.

Ekzen, N. (2013). AKP İktisat Politikaları. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, (ss. 473-491). Phoneix Yayınevi, Ankara.

Erbakan, N. (2019). *Milli Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl,* 3. Baskı (Haz.), Üzeyir Türk, Ankara: MGV Yayınları.

Erbakan, N. (2020). *Adil Ekonomik Düzen Faizsiz Bir Dünya* 3. Baskı (Haz.), Tacettin Çetinkaya, Ankara: MGV Yayınları.

Ercan Yılmaz, M. (2012). The Rise Of Islamism in Turkey: The Case of the Welfare Party. *Turkish Studies,* 13(3): 363-378.

Erder, N. (2002). *Türkiye'de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002)*, İstanbul: Tüses Yayınları.

Ezikoğlu, Ç. (2021a). *Türk Siyasetinde Bir Survivor Hikayesi: AKP*. Ankara: Efil Yayınevi.

Ezikoğlu, Ç. (2021b). Türkiye Siyasetinde Bir Siyasal Beka Aracı Olarak 28 Şubat. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 46(85): 85-100.

FP Kalkınma Programı, 1998.

Gale, M. (2020). Küreselleşmenin Türkiye'de Siyasal İslam'ın Dönüşümündeki Rolü. Burak Yuvalı, Taha Eğri (Ed.), *8. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV* içinde (85-96). İstanbul.

Günal, E. (2009). *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyllık Serüveni (1908-2008).* İstanbul: Karakutu Yayınları.

Gümüşçü, Ş. (2016). The Clash of Islamists: The crisis of the Turkish state and democracy. *Pomeps Studies, 6-12.*

Kalaycıoğlu, E. (2010). Justice and Development Party at the Helm: Resurgence of Islam or Restitution of the Right-of-Center Predominant Party?. *Turkish Studies,* 11(1): 29-44.

Kapusızoğlu, M. (2011). "Ekonomik Kriz, 2002 Seçimleri ve Seçmen Tercihi". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 3(2):121-131.

Karaalioğlu, M. (2001). *Hilal ve Ampul Fazilet'ten Saadet ve Ak Partiye Bir Hareketin Öyküsü.* İstanbul: Bakış Yayınları.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi,* 1(1): 62-80.

Kaygusuz, Ö. (2013). Türkiye-AB İlişkilerinin "Möbius" Şeridi: AKP Reformculuğu ve AB Çokkültürlülüğü. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (ss. 410-438). Ankara: Phoneix Yayınevi.

Kıvrak, E. (2020). Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12): 133-153.

Kol, Y. (2019). *İslami Hareketin Siyasi Temsilinde Yenilikçiler ve Gelenekçiler Ayrışması: Fazilet Partisi ve Sonrasında Ortaya Çıkan Siyasi Tablo.* Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, Trabzon.

Kondu, V. T. (2013). Farklı Pencereler Farklı Manzaralar: Sosyal Bilimlerde Yöntem Tartışmaları. Pınar Uyan Semerci ve Emre Erdoğan (Haz.), *Karşılaştırmalı Metot ve Karşılaştırmalı Siyaset* içinde (ss. 107-121). İstanbul: Hiper Link Yayınları.

Köni H. ve Açıkgöz M. (2013). Politics of Religion in Turkey from National View to the Justice and Development Party. *International Journal of Research in Social Sciences,* 3(2):48-56.

Köse, A. (2019). Türkiye'de Siyasal Söylemin Değişen ve Değişmeyen Değer Öncelikleri: 2002, 2007 ve 2011 Seçim Söylemleri Üzerine Bir Değer Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 74(2): 319-355.

Kumbaracıbaşı, A. C. (2019). Analyzing Party Positions and Electoral Dynamics in Turkey. *Internaional Journal of Political Science & Urban Studies,* 7(2): 382-404.

Küçükyılmaz, M. (2009). *Türkiye'de Siyasal Katılım: Tek Partiden AK Partiye İslam ve Demokrasi Tartışmaları.* İstanbul: Birey Yayıncılık.

Laçiner, Ö. (1996). Seçim Sonuçları Üzerine. *Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, 81:310.

Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. İstanbul: Selis Kitapları.

MNP Parti Programı

Narlı, N. (1999). The rise of the Islamist movement in Turkey. *Middle East,* 3(3): 39-49.

Nebati, N. (2014). Türkiye'de Muhafazakarlığın Ak Parti Tarafından Yeniden İnşa Edilmesi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi,* 11(41-42):179-205.

Nebati, N. (2014). *Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye,* İstanbul: Alfa.

Okutan, M. Ç. (2006). Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakar Demokrat mı, Hristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(1):307-324.

Öniş, Z. (1997). The political economy of Islamic resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in perspective. *Third World Quarterly*, 18(4): 743-766.

Özbudun, E. (2004). *2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Forumu.

Özbudun, E. (2009). *Türkiye'nin Anayasa Krizi* Ankara: Liberte Yayınları.

Özbudun, E. (2014). AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift. *South European Society and Politics*, 19(2): 155-167.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(1): 323-343.

Özdemir, H. (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi- Fazilet Partisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2): 165-193.

Özkan, N. (2004). *Seçim Kazandıran Kampanyalar*. İstanbul: Mediacat Yayınları.

Pamuk, M. (2001). *Yasaklı Umut: Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Poyraz, F. (2010). Milli Nizam Partisinden AK Partiye. T. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss. 311-338). Ankara: Orion Kitabevi.

Refah Partisi Tüzüğü, 1985, Ankara.

Refah Partisi Programı.

Refah Partisi 1994 Yerel Seçimlerini Nasıl Kazandı? 32. Gün Arşivi. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=56HhimCPd8I

RP Seçim Beyannamesi, 1991.

RP Seçim Beyannamesi Özeti, 1995.

Saraçoğlu, C. (2011). İslami-Muhafazakar Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası. *Praksis,* (26): 31-54.

Sarıbay, A. Y. (2001). *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sayın, Ç. (2014). Türkiye Siyasetinin Kısır Döngüsü: Demokrasi Karşıtı Kültürel Kodların AKP Eliyle Yeniden Üretimi. E. Toros (Ed.), *Türkiye'nin Son 10 yılı* içinde (ss. 1-44). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Selim, Y. (2002). *Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası Yol Ayrımı.* Ankara: Hiler Yayınları.

Sevinç, M. (2013). AKP'nin Kapatılma Davası. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (ss. 264-279). Ankara: Phoneix Yayınevi.

Sezik, M. Muhafazakar Siyaset İdeolojisi ve Türkiye'de Muhafazakarlık. 1. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (ss. 113-125).

Sitembölükbaşı, Ş. (2005). 2002 Genel Seçimlerinde 1995 ve 1999 Yıllarına Göre Seçmenlerin Öncelikli Sorunlar ve Parti Tabanlarında Oy Kaymaları: Isparta Örnek Olayı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10(1):85-99

Susurluk Skandalı 3 Kasım 1996 32. Gün Arşivi. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=H__Rgmxgm8A

Şen, S. (2004)). *AKP Milli Görüşçü mü?. Parti Programlarında Milli Görüş*. İstanbul: Nokta Kitap.

Teazıs, C. (2011). *İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi, (*2. Baskı). İstanbul: Mızrak Yayınları.

Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği,* Orient Yayınları, Ankara.

Tepe, S. (2005). Turkey's AKP: A model Muslim- Democratic Party. *Journal of Democracy,* 16(3): 69-82.

Timur, T. (2015). *AKP'nin önlenebilir Karşı-Devrimi*, (2. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.

Tuğal, C. (2011). *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi* (Çev: Ferit Burak Aydar). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

Tuğrul, T. (2017). Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi,* 10(2): 617-657.

Tuncel, G. (2009). Ekonomik Krizlerin Türkiye'de Siyaset–Bürokrasi İlişkisine Etkisi, DSpace, e-kitap, 765-788.

Turan, İ. (2011). Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi,* (45), 1-21.

Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (1996). *Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri,* Ankara: Cem Ofset Matbaacılık.

Türköne, M. (2012). *Doğum ile Ölüm Arasında İslamcılık*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Uncu, B. A. (2018). Seçmen Kümeleri, Konda.

Uzgel İ. (2013). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (ss. 11-40). Ankara: Phoneix Yayınevi.

Yalçın, S. (2020). *Erbakan Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Liderin Portesi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Yanardağ, M. (2007). *Bir ABD Projesi Olarak AKP: Yeni Muhafazakarlığa, Liberalizme ve Akıl Tutulmasına İtiraz*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.

Yavuz, H. (1997). Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey. *Comparative Politics*, 30: 63–82.

Yavuz, H. (2005). *Modernleşen Müslümanlar/Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti,* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yeşilada, B. (2002). The Virtue Party. *Turkish Studies*, 3(1): 62-81.

Yeni Şafak, Bir çiçekle baharı getiren lider:1995 genel seçimi. Erişim adresi: https://www.yenisafak.com/secim-1995

Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 5(4):1164-1185

Yorgancılar, S. (2012). *Milli Görüş 1969-1980*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Zariç, S. (2016). Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Gelişimi Işığında Milli Görüş ile Adalet ve Kalkınma Partisi Arasındaki İdeolojik Farklılıklar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(38):228-243.

Zariç, S. (2017). Söylem ve Belge Analiziyle Adalet ve Kalkınma Partisi ile Saadet Partisi Arasında Laiklik Meselesine Yaklaşım Farkı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 28:311-324.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0002-1549-5208
Adı Soyadı	Serenay ELMALI
Doğum Yeri	Ankara / Yenimahalle
Doğum Tarihi	12.09.1996

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Atılım Üniversitesi
Fakülte	İşletme Fakültesi
Bölüm	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YDS (…)	YÖKDİL (…)	TOEFL (…)	EILTS (…)
…	41,250	68,75	-	-

İLETİŞİM

e-mail	merveelmli@gmail.com